

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ

ΕΙΣ ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

Προοπτικαὶ Θρησκευολογικῆς Συμβολικῆς

Α΄. ΒΟΥΔΔΙΣΜΟΣ

Υ Π Ο

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Γ. ΔΑΚΟΥΡΑ, Δρος Θεολ.-Dr. Phil.

Λέκτορος Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης ἐρεύνης γίνεται ἐκτενὴς λόγος εἰς τὰ εἰσαγωγικὰ τῆς μετὰ χειρὸς ἐργασίας. Ἐνταῦθα ἐπισημαίνομεν μόνον, ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ προσπάθειαν κατανόησεως τῆς οὐσίας πολλῶν καὶ ποικίλων συμβόλων, τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς τὰ βασικὰ διακριτικὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἐκάστου θρησκεύματος. Ἐκαστον θρησκεῦμα, ὡς ὁ ἐξαντικειμενισμὸς τῆς Θρησκείας ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ὀθόνης ἐνὸς λαοῦ, μιᾶς γεωγραφικῆς περιοχῆς ἢ χρονικῆς περιόδου, ἐκφράζει διὰ τῆς γλώσσης τῶν οἰκείων συμβόλων τὰς θεωρητικὰς διδασκαλίας καὶ τὰς ὑπερβατικὰς αὐτοῦ ἀληθείας. Ἡ διερεύνησις τῆς γλωσσικῆς ἐκφραστικότητος τῶν συμβόλων συμβάλλει οὐχὶ μόνον εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τοῦ ἐνδοτέρου νοήματος, τοῦ ἀποκαλυπτομένου διὰ τῶν συμβολικῶν μνημείων τῶν διαφόρων θρησκευμάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ συγκεκριμένην πραγματοποίησιν τοῦ καθολικοῦ φαινομένου τῆς Θρησκείας, ἢ ὅποια συνεχίζει διὰ μέσου τῶν αἰώνων νὰ εἶναι ζωντανή, ὅταν εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὴν γλῶσσάν της, τουτέστιν εἰς τὰ σύμβολά της, ἀντικατοπτρίζεται ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία. Θανμάζει τις, ἐξ ἐπόψεως συγκριτικῆς θρησκευολογίας, τὴν πολυμορφίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς συμβολικῆς γλώσσης καὶ οὐσίας τῶν θρησκευτικῶν μνημείων, τὰ ὅποια προβάλλουν τὸ θεωρητικὸν περιεχόμενον μιᾶς ἐκάστης τῶν ἐπὶ μέρους θρησκειῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδιατέρας δογματικῆς διδασκαλίας αὐτῶν.

Δ. Γ. Δ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ
ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΚΗΣ

Ἄν ἡ εἰκὼν, ὡς διδάσκει ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός¹, εἶναι τὸ βιβλίον διὰ τὸν ἀγράμματον, τὸ σύμβολον θεωρεῖται ὡς ἡ γλῶσσα τῆς Θρησκείας, διὰ τῆς ὁποίας τόσον ὁ στερούμενος μορφώσεως, ὅσον καὶ ὁ φιλοσοφικῶς κατηρτισμένος, λαμβάνουν ἀναλόγους ἐμπειρίας ἢ παραστατικὰς εἰκόνας διὰ συμβολιζόμενα πρόσωπα, πράγματα ἢ ἐννοίας, τὰ ὁποῖα ἀπέχουν χρονικῶς ἢ τοπικῶς ἀπὸ τὸν σύγχρονον ζωντανὸν ἄνθρωπον. Οἰονδήποτε ὀρισμὸν καὶ ἂν προτιμᾷ τις διὰ τὸν ὅρον «Θρησκεία», διὰ τὸ νὰ δύναται νὰ ἀνταποκρίνηται βασικῶς εἴτε εἰς μίαν ἐπανασύνδεσιν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἦτο κεχωρισμένον ἀπὸ τὸ ἀρχικόν του πρότυπον, εἴτε εἰς θεραπείαν, λατρείαν, σεβασμὸν καὶ ἱερὸν δέος ἐμπροσθεν τῆς Θείας Πραγματικότητος, εἰς ἐκάστην περίπτωσιν στοχεύει εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀναλόγως ἀναγκαίαν συμβολικὴν εἰκόνα διὰ τὸ ἄψαυστον, ἀπροσπέλαστον καὶ ἀνεικόνιστον Ἅγιον. Ὅσον ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Χριστιανισμός, ἀπὸ αὐστηρᾶς θεολογικῆς ἐπόψεως, καὶ μάλιστα τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, θεωρεῖται ὡς ἡ ἀληθὴς Θρησκεία, ὡς ἡ «vera religio», ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὰς ἀπαρχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, μέχρις ὅτου ὁ Χριστὸς ἐσαρκώθῃ καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ προϋπάρχουσα ἀληθὴς Θρησκεία ἤρχισε νὰ ὀνομάζεται Χριστιανική, ἄλλο τόσον εἶναι ἀληθές, ἀπὸ θρησκειολογικῆς ἐπόψεως, ὅτι ὁ εἷς καὶ μόνος αἰώνιος Θεὸς ἔδιδε πάντοτε δείγματα τῆς ὑπάρξεώς Του, παρέχων εἰς τοὺς λαοὺς καὶ τὰ ἔθνη τὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν πνευματικὴν των κατὰστασιν εἰκόνα.

Τὴν εἰκόνα αὐτὴν τῆς Θείας Πραγματικότητος σπουδάζομεν σήμερον ὄχι μόνον διὰ μέσου τῶν ἱερῶν κειμένων τῶν διαφορῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν μνημειακὴν θρησκευτικὴν γλῶσσαν τῶν συμβόλων², ἡ ὁποία εἶναι ἐξ ἴσου ἱκανὴ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν γραμματεῖαν, διὰ τὸ προμηθεύει εἰς ἡμᾶς τὸν ἀναγκαῖον

1. Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ, Λόγος Α', ἐν Migne, Patrologia Graeca, τ. 94, στ. 1248c. Πρβλ. καὶ Β. Γιαννοπούλου, Αἱ χριστολογικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Εἰκονομάχων, Ἀθῆναι 1975, σ. 165.

2. Πρβλ. Jürgen Heumann, Symbol-Sprache der Religion, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1983.

συμβολισμόν. Ἐξ ἐπόψεως θρησκευολογικῆς εἶναι ἀληθές ὅτι τὴν Θρησκείαν δὲν τὴν σπουδάζομεν μόνον εἰς τὰ βιβλία, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους, τόσον εἰς μεμονωμένα ἄτομα, ὅσον καὶ εἰς κοινότητες. Πολὺ διδακτικὸς εἶναι ἐδῶ ὁ Χάϊλερ, ὅταν ἀναφέρεται³ εἰς τὸν μεγάλον συγγραφέα τοῦ «Ἀγίου», τὸν Rudolf O t t o, ἔνθα τονίζει ὅτι, «ἡ ἐκ μέρους τοῦ διαισθητικῆς κατανόησις τοῦ «Ἀγίου» βασίζεται εἰς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ «Τζαμιά» καὶ τοὺς ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς, κυρίως δὲ ἀπὸ μίαν πτωχὴν συναγωγὴν εἰς τὴν Τύνιδα τῆς Λιβύης, ὅπου κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τρισαγίου ὕμνου ἐχαρίσθη εἰς αὐτὸν ἡ μεγάλη ἐκείνη ἔμπνευσις τοῦ Ἀγίου». Ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος τῆς Θρησκείας, ἡ Θεία Πραγματικότης, γίνεται κατανοητὴ μὲ ὅλας τὰς ἐξωτερικὰς φαινομενικὰς μορφάς, τοὺς ἐσωτερικοὺς παραστατικοὺς τρόπους καὶ τὰ ψυχικὰ βιώματα, παρ' ὅλον ὅτι ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ Θεία Πραγματικότης εἶναι πέρα οἵασδ' ἡποτε ὑλικῆς αἰσθήσεως, καὶ θεωρεῖται πλήρως ἀθέατος, ἀπρόσιτος, ἄρρητος καὶ ἀνέκφραστος. Μὲ τὴν Θρησκείαν ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τὴν συναναστροφὴν μὲ τὴν ὑπεραισθητὴν Πραγματικότητά. Ὡς ψυχο-πνευματικὸν ὃν ὅμως ἐπιχειρεῖ παραλλήλως νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ Ἅγιον καὶ διὰ τῆς αἰσθητικῆς μεθόδου. Εἰς τὴν Θρησκείαν τὸ αἰσθητικὸν-ὕλικόν στοιχεῖον εἶναι προετοιμασία, ἐρέθισμα, ὄχημα τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία εἶναι δυνατὴ καὶ κατανοητὴ, ὅταν παραλαμβάνεται τῇ βοήθειᾳ ὑλικῶν μέσων ἐκφράσεως. Συμφώνως πρὸς ἓνα πολὺ σπουδαῖον θρησκευολογικὸν κανόνα, τὸν ὁποῖον ἐπισημαίνει ὁ Χάϊλερ⁴, ὅ,τι ἦτο προηγουμένως αἰσθητὸν φαινόμενον γίνεται τώρα εἰκὼν, σύμβολον, γλωσσικὸς χαρακτηρισμός. Ἡ θρησκευτικὴ παραστατικὴ διαμόρφωσις συνδέεται συνηθέστερον πρὸς ἀντικείμενα καὶ πράξεις λατρείας. Ὅ,τι διὰ τὸν πρωτόγονον εἶναι ὑλικόν, δι' ἡμᾶς εἶναι εἰκὼν τοῦ πνευματικοῦ. Ἐνῶ διὰ τὸν πρωτόγονον τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα εἶναι ἐν φαινόμενον τῆς ἀθεάτου μεταφυσικῆς Πραγματικότητος, διὰ τὸ προηγμένον θρησκευτικὸν βίωμα ἢ παράστασιν εἶναι εἰκὼν τοῦ ἀνείκονιστου. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐνυπάρχει ἔμφυτος ἡ ἱκανότης πρὸς ἐμπειρίαν καὶ γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐνεργοποιεῖται κατὰ τὴν θεὰν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ δημιουργήματα ὁδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ σύμβολα ἀνέρχεται εἰς τὰ ὑπεραισθητά. Τὰ σύμβολα φανεροῦν τὴν ἀνθρωπίνως δυνατὴν προσπέλασιν τοῦ θεοῦ. Ἄν δὲ ἀπὸ χριστιανικῆς συστηματικῆς θεολογικῆς σκοπιᾶς ἡ συμβολικὴ ἐκθέσει συστηματικῶς τὰς δογματικὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν μὲ βάσιν τὰ συμβολικὰ βιβλία καὶ μνημεῖά των, ἀπὸ θρησκευολογικῆς θεωρήσεως ἀναζητεῖται τὸ βαθύτερον νόημα τῶν διαφόρων φαινομένων τῆς

3. Friedrich Heiler, Erscheinungsformen und Wesen der Religion, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1961, σ. 16.

4. Friedrich Heiler, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36.

Θρησκείας καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν παραστατικῶν εἰκόνων καὶ συμβόλων, τὰ ὁποῖα παριστάνουν τὴν Θεϊαν Πραγματικότητα.

Ἄν ὁ W. Kirfel, μὲ τὴν τόσον μεγάλην συμβολὴν τοῦ εἰς τὴν Συμβολικὴν τῶν Θρησκειῶν, ἰσχυρίζεται, ὅτι θὰ πρέπει τις νὰ παραβάλλῃ τὴν Ἰνδικὴν συμβολικὴν μὲ μίαν «ζούγκλαν», μέσα ἀπὸ τὴν ὁποῖαν δύναται τις μὲ πολλὸν κόπον νὰ χαράξῃ ἓνα μικρὸν δρόμον, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ συλλάβῃ διὰ μίαν μόνον φορὰν τὸ Σύνολον, ἡ ἡμετέρα μελέτη, ἡ ἐξετάζουσα τὴν συμβολικὴν ἐξωχριστιανικῆς θρησκευτικότητος ἀποτελεῖ ὅχι μόνον συμβολικὴν συμβολὴν εἰς τὸν τομέα τοῦτον, δεδομένου ὅτι δὲν ὑφίσταται τι ἀνάλογον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν, ἀλλὰ καὶ νοσταλγικὴν προσπάθειαν μελέτης τῶν κυριωτέρων συμβολικῶν μνημείων, ἡ ὁποία εἶναι μὲν ταπεινὴ, ἀλλὰ ζωηρὰ ἀνάμνησις τῆς συμμετοχῆς μας εἰς τὸ θρησκευτολογικὸν σεμινάριον τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλον G. Mensching, μὲ γενικώτερον θέμα «Φροντιστήριον Συμβολικῆς Θρησκείας». Ἡ ὑποχρεωτικὴ μας καὶ τακτικὴ φοίτησις εἰς τὸ σεμινάριον αὐτό, κατὰ τὸ θερινὸν ἐξάμηνον τοῦ 1968, περιελάμβανε τὴν εἰσήγησίν μας περὶ τῆς συμβολικῆς τῶν θιβετικῶν θρησκευμάτων καὶ τοῦ Σαμανισμοῦ, ὑπὸ τοῦ Helmut Hoffmann, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν ἐνδέκατον τόμον τῆς «Συμβολικῆς τῶν Θρησκειῶν», ἐκδόσεως Ferdinand Herrmann, ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον Anton Hiersemann εἰς τὴν Στουτγάρδην (1958-1967). Ἐνταῦθα ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς θρησκευτολογικῆς Συμβολικῆς τῶν Ἰνδιῶν, δηλαδὴ τοῦ Βουδδισμού, Ἰνδουισμού, Τζαϊνισμού, τῆς Κίνας, τοῦ Θιβέτ, ὡς καὶ τοῦ Παρσιτισμοῦ, τῶν πρωτογόνων λαῶν, ἐλπίζοντες νὰ ἐπεκτείνωμεν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐκθεσίμ μας εἰς τὰ βασικώτερα μνημεῖα τῆς ἰσλαμικῆς συμβολικῆς.

Α'. ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΒΟΥΔΔΙΣΜΟΥ

I. ΒΟΥΔΔΙΣΜΟΣ EN INDIAIS

1. Εἰσαγωγικά τινα.

Διὰ τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν Συμβολικὴν τοῦ Βουδδισμού, εἵχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν περὶ τοῦ θέματος τούτου πλουσίαν βιβλιογραφίαν, ἣν καὶ ἀναφέρομεν εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης ἐργασίας. Ἐνταῦθα ἀναφερόμεθα μόνον εἰς ἐκεῖνας τὰς μονογραφίας κατ' ἐξοχὴν, ἐξ ὧν ἠντλήσαμεν τὰς περισσοτέρας πληροφορίας καὶ αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν, κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματός μας, τὰ κυριώτερα καὶ πολυτιμότερα βοηθήματα. Ἐξ αὐτῶν προηγεῖται χρονολογικῶς ἡ «Βουδδιστικὴ τέχνη ἐν Ἰνδία» τοῦ A. Grünwedel⁵. Ταύτην εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ ἡμέτερος ἐν Βόννῃ Διδάσκαλος G. Mensching, τοῦ ὁποῦ ἡ «Βουδδιστικὴ Συμβολικὴ»⁶ ἀποτελεῖ συστηματικωτέραν καὶ σπουδαιωτέραν τῆς προηγουμένης μελέτην, λίαν πιθανῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ G. Mensching ἠσθάνετο τὸν Βουδδισμόν ὡς τὰ μάλιστα «οἰκεῖον» χῶρον. Πολύτιμον βοήθημα θεωροῦμεν τὴν ἐργασίαν τοῦ H. Zimmer, «Μῦθοι καὶ Σύμβολα ἐν τῇ Ἰνδικῇ τέχνῃ καὶ τῷ πολιτισμῷ»⁷. Ἐν συνεχείᾳ δέον νὰ ἀναφερθῇ ἡ «Βουδδιστικὴ Τέχνη τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας» τοῦ D. Seckel⁸. Νεωτέραν συμβολὴν εἰς τὴν Συμβολικὴν τοῦ Βουδδισμού ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον τοῦ W. Kirfel, «Συμβολικὴ τοῦ Βουδδισμού»⁹. Εἶναι δι' ἡμᾶς ἀπορίας ἄξιον, διὰ ποῖον λόγον ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ δὲν γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ G. Mensching, οὔτε εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν. Ὁ W. Kirfel παρὰ ταῦτα προσφέρει εἰς ἡμᾶς σήμερον μίαν ἀρίστην γενικὴν ἐπισκόπησιν τῆς εἰκονογραφίας τῆς βουδδιστικῆς τέχνης, ὡς καὶ μίαν λεπτομερεῆ περιγραφὴν ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἐπόψεως τῶν μορφῶν ἐμφανίσεως πολυαρίθμων Bodhisattvas καὶ ἄλλων θείων ὄντων. Θὰ ᾔτο ὅμως προτιμότερον, ἂν μὴ τοιαύτη περιγραφή εἶχε διάρθρωσιν εἴτε ἐξ

5. A. Grünwedel, *Buddhistische Kunst in Indien*, Berlin 1919².

6. G. Mensching, *Buddhistische Symbolik*, Gotha 1929.

7. H. Zimmer, *Mythen und Symbole in indischer Kunst und Kultur*, Rascher Verlag, Zürich 1951.

8. D. Seckel, *Buddhistische Kunst Ostasiens*, Stuttgart 1957.

9. W. Kirfel, *Symbolik des Buddhismus*, Verlag Anton Hiersemann, Stuttgart 1959.

ἐπόψεως θρησκευολογικῆς εἶτε ἐκ τῆς σκοπιᾶς τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης. Ὡς ἔχει ἡ δομὴ τοῦ βιβλίου τούτου, φαίνεται ὅτι τοῦτο ὁπωσδήποτε προσφέρει πολὺ ἐλάχιστα διὰ μίαν θρησκευολογικὴν ἔρευναν, ἐπεὶ ἀπουσιάζει οὐσιαστικῶς ἡ συστηματικὴ ἀνάλυσις, ἥτις θὰ ἡρμῆνευεν, ἐπὶ παραδείγματι, ποῖα ἐκ τῶν συμβόλων βασίζονται εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν διδασκαλίαν, ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην θεώρησιν τοῦ Βουδδισμού.

Εἰς τὴν παρούσαν ἔκθεσιν περὶ τῆς θρησκευολογικῆς συμβολικῆς τοῦ Βουδδισμού ἐν Ἰνδίαις περιοριζόμεθα εἰς τὰ ἑξῆς: Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Βουδδισμού καὶ τὴν θέσιν τοῦ Βουδδισμού εἰς τὴν θρησκευτικὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν ἀναφέρομεν τὰ γενικὰ σύμβολα τῆς διδασκαλίας τοῦ Βούδδα, ἥτοι περὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς λυτρώσεως. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται ἀναφορὰ τῆς σημασίας τοῦ Βούδδα καὶ τῆς κοινότητός του εἰς τὰς πρωτοβουδδιστικὰς ἢ χιναγιανικὰς παραστάσεις, ἐξ ὧν ἰδιαιτέρως μελετῶνται τὰ σύμβολα τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Βούδδα, δηλαδὴ τῆς συλλήψεώς του, τῆς γεννήσεως καὶ τῆς μεγάλης του ἀποδημίας. Ἐκ τῶν συμβόλων τῶν θαυμάτων τοῦ Βούδδα ἀναφέρομεν τὸ θαῦμα τοῦ φωτισμοῦ, τὸ θαῦμα τοῦ πρώτου κηρύγματος καὶ ἐκεῖνο τοῦ παρινιρβάνα, δηλαδὴ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸ μεταφυσικὸν Νιρβάνα. Ἡ ἔκθεσις τῶν στοιχείων τῆς χιναγιανικῆς βουδδιστικῆς συμβολικῆς τελειώνει μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ Βούδδα καὶ τὰ σύμβολα τῆς κοινότητος τῶν μαθητῶν του. Τῆς συμβολικῆς τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού προτάσσομεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς σωτηριολογίας τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού, προκειμένου μετὰ ταῦτα νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Βούδδα, εἰς τὰς μορφὰς ἐμφανίσεώς του, εἰς τὰς ιδιότητάς του, δηλ. τὸν φωτοστέφανον, τὸν θρόνον καὶ τὴν ὀμπρέλλαν του, εἰς τὸ μαχαγιανικὸν βουδδιστικὸν πᾶνθεον, ἥτοι τοὺς Bodhisattvas, τοὺς Vidya-Rajas καὶ τοὺς Θεοὺς (Devas). Ἐκ τῆς συμβολικῆς τῆς βουδδιστικῆς λατρείας ἀναφέρομεν τὰ περὶ τῆς λατρείας, περὶ τοῦ θυσιαστηρίου βωμοῦ καὶ θυσιαστηρίων σκευῶν, ἥτοι περὶ τῆς συμβολικῆς τοῦ δοχείου θυμιάματος, κηροπηγίων καὶ ἀνθοδοχείων, ὡς καὶ περὶ τῆς σημασίας τῶν τυμπάνων καὶ τῶν κωδῶνων. Εἰς τὴν προτελευταίαν παράγραφον ἀσχολούμεθα μετὰ τῆς συμβολικῆς τοῦ ἱεροῦ τεμένους («Στούπα») καὶ τῆς Παγόδας, κατακλείομεν δὲ τὴν ἡμετέραν ἰνδικὴν βουδδιστικὴν συμβολικὴν διὰ τῆς πολὺ συντόμου ἐκθέσεως τῆς συμβολικῆς σημασίας τῆς οἰκοδομικῆς βουδδιστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

2. Εἰσαγωγικὰ εἰς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Βουδδισμού.

Εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς θὰ ἀσχοληθῶμεν ἀποκλειστικῶς μὲ τὰς δύο μεγάλας καὶ διαφορετικὰς κατευθύνσεις τοῦ Βουδδισμού, δηλ. μὲ τὸν Χιναγιάννα Βουδδισμόν (Hinayana Buddhismus), τὸν ὅποιον συναντῶμεν σήμερον εἰσέτι κυρίως εἰς τὴν Κεϋλάνην, Καμπότζην, Βιρμανίαν καὶ Ταϋλάνδην

καὶ μὲ τὸν Μαχαγιάννα Βουδδισμόν (Mahayana Buddhismus), ὁ ὁποῖος, διαμορφωθείς εἰς Β. Ἰνδίαν, ἔχει διαδοθῇ εἰς τὸ Θιβέτ, τὴν Κίναν, Κορέαν καὶ Ἰαπωνίαν. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρώτη κατευθύνσις τοῦ Βουδδισμού, δηλ. ὁ Χιναγιάννα Βουδδισμός, ὀνομάζεται οὕτω ἐκ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐτέρας κατευθύνσεως, δηλ. τῶν Μαχαγιάννα Βουδδιστῶν, ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ Χιναγιάννα Βουδδισταὶ ὀνομάζουσι τὸν ἀρχαιότερον τοῦτον κλάδον τοῦ Βουδδισμού Τεραβάντα Βουδδισμόν, ἐπιθυμοῦντες οὕτω νὰ προσδώσιν εἰς τὸν ἀρχικόν Βουδδισμόν πιστότητα εἰς τὴν γνησίαν —(ὀρθόδοξον)— διδασκαλίαν τοῦ ἱδρυτοῦ των, δεδομένου ὅτι ὁ μὲν ὅρος «Thera-Vada» σημαίνει προσκόλλησιν εἰς «τὴν διδασκαλίαν τῶν Πρεσβυτέρων»¹⁰, οἱ δὲ ὅροι «Hina-Yana» καὶ «Maha-Yana» σημαίνουν ἀντιστοίχως «μικρὰ ὁδὸς» καὶ «μεγάλῃ ὁδός».

Τὰ γραπτὰ φιλολογικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὸν Κανόνα, τὸν ὀνομαζόμενον Πάλι, τοῦ Χιναγιάννα Βουδδισμού εἶναι οὐσιαστικῶς παλαιότερα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι γεγραμμένα εἰς τὰ Σανσκριτικὰ τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού. Ἡ διαφορὰ ὅμως μεταξὺ των εἶναι ὅτι ἡ γραμματεία τοῦ Χιναγιάννα Βουδδισμού δὲν περιέχει τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Βούδδα. Οὕτω δέον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τόσον τὸ μικρὸν ὄχημα, δηλαδὴ ὁ Χιναγιάννα Βουδδισμός, ὅσον καὶ τὸ μεγάλον ὄχημα, δηλαδὴ ὁ Μαχαγιάννα Βουδδισμός, ἀνέπτυξαν περαιτέρω ὠρισμένα σπέρματα τῆς πρωταρχικῆς διδασκαλίας τοῦ Βούδδα. Ἀπὸ συνολικῆς ὅμως θεωρήσεως ὁ Χιναγιάννα Βουδδισμός εἶναι ἄνευ ἀμφιβολίας πλησιέστερος πρὸς τὴν πρωταρχικὴν μορφήν, ἐκ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν μίαν περισσότερον σαφῆ καὶ κατατοπιστικὴν εἰκόνα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Βούδδα¹¹.

Αἱ δύο μεγάλαι κατευθύνσεις, τὸ μικρὸν καὶ τὸ μεγάλον ὄχημα τοῦ Βουδδισμού χαρακτηρίζονται ἐκ δύο οὐσιωδῶν διαφορῶν:

10. Περὶ τῆς φαινομενολογίας τοῦ Βουδδισμού πρβλ. Α. Ι. Φιλιππίδου, Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς, Ἀθῆναι 1958, σ. 775-778, G. Mensching, Die Religion, Goldmanns Gelbe Taschenbücher, σ. 47 ἐξ., W. Kirfel, Symbolik des Buddhismus, Stuttgart 1959, σ. 20. Πληρέστερον περὶ τῆς μορφολογίας τοῦ Βουδδισμού πρβλ. A. Barea, Der indische Buddhismus, Die Religionen Indiens, III. Buddhismus - Jainismus - Primitivvölker, von André Barea, Walter Schabring, Christoph von Fürer-Haimendorf, Die Religionen der Menschheit, τ. 13, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1964, σ. 11 ἐξ., Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός. Ἡ σχολὴ τῆς ἀμώμου ἡ καθαρᾶς χώρας (Jodo Shû) καὶ ὁ ἱδρυτὴς αὐτῆς Hōneh Shōnin ἢ Genkū (1133-1212), ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1969, σ. 17 ἐξ., Α. Γιαννουλᾶτου, Ὁψεις Ἰνδουϊσμοῦ-Βουδδισμού, ἐκδ. Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 1985, σ. 103 ἐξ., καὶ Δ. Βελισσαροπούλου, Ἱστορία τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας, Ἀθῆνα 1981², σ. 312 ἐξ., 323 ἐξ.

11. Πρβλ. F. Heiler, Die Religionen der Menschheit, Stuttgart 1962², σ. 248.

α'. Ἐνῷ εἰς τὸν Χιναγιάνα Βουδδισμόν ἐπιδιώκει τις νὰ κερδίσῃ τὴν λύτρωσιν μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν του, εἰς τὸν Μαχαγιάνα Βουδδισμόν διδάσκεται ἀντιθέτως ἢ ἐπιδιώξεις τῆς σωτηρίας ὅχι μόνον διὰ τὸ μεμονωμένον ἄτομον ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς συνανθρώπους του.

β'. Ἐνῷ εἰς τὸν Χιναγιάνα Βουδδισμόν ὁ ἱστορικὸς Βούδδας θεωρεῖται ὡς ὁ «ὁδοδείκτης» πρὸς τὴν σωτηρίαν, ἡ ἀξιολόγησίς του εἰς τὸν Μαχαγιάνα Βουδδισμόν ἐγένετο πολὺ διαφορετικὴ. Οὗτος παρουσιάζεται ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν μορφήν πλήθους ἐπὶ μέρους πραγματικῶν θεοτήτων (Βοῦδδαι), ἔχουσιν τὰς αὐτάς, ὡς καὶ οὗτος, λυτρωτικὰς ἰκανότητας.

Ἡ γένεσις τοῦ παλαιότερου διδακτικοῦ κειμένου τοῦ Μαχαγιάνα Βουδδισμοῦ, ἡ «Astasâhasrika Prajna-paramitâ», δηλαδή ἡ «πλήρης σοφία» ἀποτελουμένη ἐξ 8.000 στίχων, ἀνάγεται περίπου εἰς τὰ 100 μ.Χ. Ἀλλὰ ὁ Μαχαγιάνα Βουδδισμὸς ἐγνώρισε τὴν ἀκμὴν του ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Nagarjuna, τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα μ.Χ.

3. Ἡ θέσις τοῦ Βουδδισμοῦ εἰς τὴν θρησκευτικὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν.

Εἰς τὸν Χιναγιάνα Βουδδισμόν συναντῶμεν ἐλάχιστα τὴν πλαστικὴν τέχνην, παρ' ὅλον ὅτι ἡ παλαιότερα βουδδιστικὴ τέχνη, ἡ λεγομένη «Στούπα», ἐδημιουργήθη ἀπὸ αὐτόν. Ἡ τάσις αὕτη ὀφείλεται, κατὰ τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλον G. Mensching¹², εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας αἰτίας:

α'. Ὁ Βούδδας διδάσκει ὅτι ὁ λυτρωτικὸς στόχος τοῦ Νιρβάνα εἶναι ἀπολύτως ἐν μέγεθος ἀνεκίνιστος, μὴ δυνάμενον δηλαδή νὰ ἀναπαρασταθῇ, ἐνῷ ἡ παράστασις τοῦ λυτρωτικοῦ σκοποῦ εἶναι συνήθως ἡ προτροπὴ πρὸς καλλιτεχνικὴν ἐπίδοσιν.

β'. Διδάσκεται ἐδῶ, καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν Μυστικισμόν, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐλευθερώνονται ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην εἰκονογραφικότητα, δηλαδή ἀπὸ τὴν μεταφορικότητα ἢ τὴν ἀλληγορίαν τοῦ κόσμου, προκειμένου νὰ ἐπιμείνουν τελικῶς εἰς τὸν ἄμορφον διαλογισμόν, δηλαδή εἰς τὸν στοχασμόν.

γ'. Ἐκαστος τρόπος τῆς θελήσεως πρὸς κατανόησιν καὶ διαμόρφωσιν ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸν Βούδдан, ἀφοῦ τὰ πάντα ἀνήκουν εἰς τὴν θέλησιν, ἐπιθυμίαν πρὸς ζωήν, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν πρωταιτίαν τῆς θλίψεως.

δ'. Ὁ Βούδδας δὲν ἦτο εἰσέτι ἐν ἀντικείμενον λατρείας. Ἀντιθέτως, εἰς τὸν Μαχαγιάνα Βουδδισμόν ὁ Βούδδας ἀνυψώθη εἰς λατρεῖαν ἥρωα. Τοιοῦτοτρόπως κατηργήθησαν ὅλαι αἱ τάσεις ἐκεῖναι, αἱ ὅποῖαι μέχρι τότε ἡμπόδιζον τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀφρημένης παραστάσεως

12. Πρβλ. G. Mensching, Buddhistische Symbolik, Gotha 1929, σ. 17 ἐξ.

τοῦ Νιρβάνα εἰσῆλθον αἱ παραστάσεις περὶ τοῦ παραδείσου εἰς πλουσιώτατα χρώματα καὶ μορφάς. Ἡ λατρεία τοῦ Βούδδα ἐπιτρέπει νὰ δημιουργῶνται ἀναγκαῖα θρησκευτικὰ σύμβολα, συμφώνως πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ G. Mensching, ὅτι «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται μία θρησκευτικὴ λατρεία ἄνευ συμβόλων». Οὕτως ἐδημιουργήθη ἡ μεγαλειώδης ἐκείνη τέχνη τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμοῦ. Γενικῶς δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ θέσις τοῦ Βουδδισμοῦ εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ὅλην θρησκευτικὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν εἶναι λίαν σημαντικὴ, ὥς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις.

4. Γενικὰ Σύμβολα τῆς διδασκαλίας τοῦ Βούδδα.

α'. Τὸ κακόν.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βουδδισμοῦ τὸ κακόν θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ θλίψις, περὶ τῆς ὁποίας ποιεῖται λόγον ἡ πρώτη «ἰερά ἀλήθεια», τὴν ὁποίαν διεκήρυξεν ὁ Βούδδας. Τὸ περιεχόμενον τῆς θλίψεως δὲν εἶναι μόνον ὁ φυσικὸς ἢ ψυχικὸς πόνος τῆς φυσικῆς δυσαρέστου καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον μία ἀθεράπευτος ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀνακαλύπτει εἰς τὴν φυσικὴν του θλίψιν. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἀποξενωμένος ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία εἰς τὸν Χιναγιάννα Βουδδισμόν θεωρεῖται ὅτι εἶναι τὸ Νιρβάνα. Τοῦτο εἶναι ἡ τελευταία αἰτία τοῦ δυσαρέστου χαρακτῆρος τῆς θλίψεως αὐτῆς. Κατὰ συνέπειαν, ἡ κατάστασις τῆς λυτρωτικῆς ἀναγκαιότητος εἶναι —διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ πάλιν τὸν G. Mensching¹³— ἡ ζωὴ εἰς τὸν «πνευματικὸν χαρακτῆρα τῆς δυστυχίας».

Τὸ κακόν τοῦτο ἐκφράζεται εἰς τὸ σύμβολον τοῦ λεγομένου «Τροχοῦ τῆς ζωῆς» (bhava-cakra). Ὁ Τροχὸς αὐτὸς τοῦ κακοῦ ἢ τῆς δυστυχίας εἶναι μία παρηλλαγμένη μορφή τοῦ Τροχοῦ τῆς διδασκαλίας (dharma-cakra), περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος ἐν συνεχείᾳ.

Ἡ φιλολογικὴ πηγὴ τοῦ Τροχοῦ τῆς ζωῆς εἶναι τὸ βουδδιστικὸν σανσκριτικὸν κείμενον «Divyāvadāna», ἰδιαιτέρως τὰ κεφάλαια XIII, XIX καὶ XXI.

Ὡς ἔργον γλυπτικῆς παρουσιάζεται κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν μορφήν «φρέσκο» ἀπὸ τοὺς Ναοὺς ἐντὸς κοιλωμάτων καὶ σπηλαίων εἰς τὸ Ajanta¹⁴.

Εἰς τὸν Τροχὸν τῆς ζωῆς παρατηροῦνται τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα. Ὁ Τροχὸς κρατεῖται ὑπὸ ἐνὸς Δαίμονος, ὁ ὁποῖος ἔχει τρεῖς ὀφθαλμοὺς καὶ θεωρεῖται ὡς ἡ προσωποποίησης ἐκείνης τῆς κινητηρίου δυνάμεως, ἡ ὁποία ὠθεῖ

13. Πρβλ. G. Mensching, Die Religion, Goldmann Verlag, München, Taschenbuch-Ausgabe, σ. 48.

14. Πρβλ. W. Kirfel, Symbolik des Buddhismus, Stuttgart 1959, σ. 38.

τὸν ἄνθρωπον πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός, ἀπὸ ὑποστάσεως εἰς ὑπόστασιν, ἀπὸ τῆς γεννήσεως εἰς τὸν θάνατον. Τοῦτο συμβολίζει τὸν βαθὺν χαρακτήρα τῆς θλίψεως τοῦ παροδικοῦ κόσμου.

Ὁ Τροχὸς περιλαμβάνει 5 ἢ 6 ἀκτῖνας, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν, κατὰ τὴν βουδδιστικὴν ἀντίληψιν, εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς μεταβλητῆς ζωῆς. Αὗται εἶναι οἱ θεοί, οἱ ἄνθρωποι, τὰ ζῶα, τὰ φαντάσματα καὶ τὰ σκοτεινὰ ὄντα. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ δώδεκα «Αἰτίαι τῆς Ὑπάρξεως» (Nidānas), αἱ ὁποῖαι παρίστανται συμβολικῶς εἰς τὸν Τροχόν.

Ἐν συνεχείᾳ ἡ Χρόνη τοῦ Τροχοῦ, δηλαδὴ ἡ σιδηρᾷ ὀπῇ, ἐντὸς τῆς ὁποίας στρέφεται ὁ ἄξων τοῦ Τροχοῦ, δεικνύει τρία ζῶα, τὰ ὁποῖα δάκνουν, ἥτοι συσφίγγουν διὰ τῶν ὀδόντων τὸ ἐν τὸ ἄλλο καὶ δὴ εἰς τὴν οὐράν. Τὰ ζῶα ταῦτα εἶναι ἐν πτηνόν, εἰς ὄφις καὶ εἰς χοῖρος, τὰ ὁποῖα συμβολίζουν τὰ τρία βασικά κακά: δηλαδὴ τὴν φιληδονίαν (rāga), τὸ μῖσος (dvesa) καὶ τὴν μαρίαν (moha).

Εἰς μερικάς παραστάσεις εὐρίσκεται ὑπεράνω καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν Τροχόν μία εἰσέτι εἰκὼν τοῦ Βούδδα. Θὰ πρέπει μετὰ βεβαιότητος νὰ σημαίνει, ὅτι ὁ Βούδδας δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς τὴν ἀνακύκλησιν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ παραμένει εἰς τὸ αἰώνιον Νιρβάνα.

β'. Ἡ λύτρωσις.

Ἡ λυτρωτικὴ δύναμις εἶναι «ἡ διδασκαλία», τὴν ὁποίαν ὁ Βούδδας ἐγνώρισεν εἰς τὴν βίωσιν τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ὑπὸ τὸ δένδρον τοῦ φωτισμοῦ (Bodhi). Ἡ διδασκαλία αὕτη συμβολίζεται μὲ τὸν λεγόμενον «Τροχὸν τῆς διδασκαλίας» (dharma-cakra). Ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸ S u t r a - N i p ā t a¹⁵, ὁ Βούδδας θέτει εἰς κίνησιν τὸν Τροχὸν τῆς διδασκαλίας μὲ τὸ πρῶτον κήρυγμά του εἰς τὴν πόλιν Μπενάρες ἐντὸς τοῦ ἄλλους τῶν δορυκάδων.

Ὁ Τροχός, ἐπειδὴ ἔχει πλήρη κυκλικὴν μορφήν καὶ τροχιαστικὴν κίνησιν, ἐγένετο ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς αἰώνιον σύμβολον τῆς ἀνθρωπότητος. Ὡς Τροχὸς τοῦ ἡλίου ἢ Τροχὸς τῆς ζωῆς συναντᾶται πανταχοῦ ὅχι μόνον εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἰνδικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας θρησκείας καὶ πολιτισμούς. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ σταυρός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας ἀκτῖνας, ἦτο ἤδη εἰς τὸν προχριστιανικὸν ἀνατολικὸν μεσογειακὸν χώρον ἐν σημεῖον λυτρώσεως¹⁶.

Εἰς τὰς ἀρχαίας Ἰνδίας ὁ Τροχὸς ἦτο πρωταρχικῶς ἐν συμβολικὸν σημεῖον τῆς ἀξίας τοῦ ἐγκοσμίου Βασιλέως (Cakravartin) εἰς τὸν προβουδδιστικὸν μῦθον. Ὁ Τροχὸς αὐτὸς χαρακτηρίζει τώρα εἰς τὸν Βουδδισμόν τὴν

15. Vinayapitaka I, 10,11-38.

16. Πρβλ. M. Lurker, Symbol, Mythos und Legende in der Kunst, Baden-Baden, Straßburg 1958, σ. 52.

νικηφόρον παγκόσμιον διδασκαλίαν τοῦ Βούδδα κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἡλιακὸν τροχὸν ἢ κύκλον¹⁷.

Οὕτως εἶναι πολὺ πιθανόν, ὁ παλαιὸς Τροχὸς τῆς διδασκαλίας νὰ εἶναι εἰς τὴν Τέχνην ἢ ἀναμνηστικὴ στήλη ὑπεράνω τοῦ κιονοκράνου τῶν λεόντων τοῦ Sârṇāth (τρίτος αἰὼν π.Χ.), τὴν ὁποίαν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀσόκα (273-232 π.Χ.) εἶχεν ἐπιτρέψει νὰ ἀνοικοδομηθῇ εἰς τὴν παραδοσιακὴν θέσιν ἐκεῖνου τοῦ γεγονότος.

Εἰς συνάρτησιν πρὸς τὰ ἀνωτέρω πρέπει ἀκόμη νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὁ Τροχὸς συμπτωματοικῶς χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς σύμβολον τόσον τοῦ θαύματος τοῦ πρώτου κηρύγματος, ὅσον καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Βούδδα, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ.

5. Ὁ Βούδδας καὶ ἡ κοινότης αὐτοῦ εἰς τὰς πρωτοβουδδιστικὰς παραστάσεις.

α'. Σύμβολα τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Βούδδα.

Ὁ ἱστορικὸς Βούδδας οὐδέποτε προέβαλε τὴν ἀξίωσιν διὰ μίαν θείαν λατρείαν, πλὴν ὅμως εἰς τὰς μεταγενεστέρας κοινότητάς του εὐρίσκονται ἤδη τάσεις, δηλαδὴ διαθέσεις διὰ θρησκευτικὴν λατρείαν τοῦ Βούδδα. Τὸ κείμενον τοῦ Χιναγιάννα, Sutra-Nipāta, μαρτυρεῖ τὴν προαίσθησιν τῆς θεότητος τοῦ Βούδδα. Οὕτως ἐνεφανίσθησαν ὠρισμένα σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Βούδδα ὡς καὶ εἰς τὰ θαύματά του.

Ὡς σημαντικώτερα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Βούδδα θεωροῦνται: ἡ σύλληψις, ἡ γέννησις καὶ ἡ μεγάλη ἐξοδος-ἀποδημία του.

α'. 1. Ἡ Σύλληψις.

Τὰ περὶ τῆς συλλήψεως τοῦ Βούδδα, ὅπως τὰ παραθέτει ὁ G. Mensching¹⁸, ἔχουν περίπου ὡς ἑξῆς: «Κατὰ τὴν θρυλικὴν παράδοσιν, ὁ πεφωτισμένος εἰσέρχεται ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνὸς ἐλέφαντος ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς εἰς τὴν Μητέρα του, ὀνομαζομένην Māya. Αὕτῃ αὕτῃ ἡ φύσις μαρτυρεῖ, ὅτι ἐδῶ συμβαίνει ἐν θαυμαστὸν γεγονὸς κοσμικῆς σημασίας: μία τεραστίᾳ ἀκτὶς φωτὸς διαπερνᾷ τὸ σύμπαν, ὁ κόσμος ὅλος τρέμει, οἱ τέσσαρες φύλακες (φρουροὶ) τοῦ κόσμου πλησιάζουν προκειμένου νὰ προφυλάξουν τὴν Māya».

Ἡ θρησκευτικὴ σημασία τῆς παραστάσεως ταύτης εὐρίσκεται ἀναμφιβόλως, κατὰ τὸν G. Mensching¹⁹, εἰς τὴν πεποίθησιν «ὅτι ἡ θρησκευτικὴ αὕτη

17. Πρβλ. H. Dumoulin, Buddha-Symbole und Buddha-Kunst, Festschrift für Prof. G. Mensching, «Religion und Religionen», Bonn 1967, σ. 55 ἐξ.

18. G. Mensching, Buddhistische Symbolik, Gotha 1929, σ. 17.

19. G. Mensching, Buddhistische Symbolik, Gotha 1929, σ. 17.

μεγαλοφυῖα προέρχεται ἀπὸ μίαν ἄλλην πραγματικότητα καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ὑπὸκειται εἰς τοὺς φυσικοὺς κανόνες τῆς ζωῆς». Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὑπενθυμίζει χριστιανικὸν χρωματισμόν.

Οὕτως εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ὑπερφυσικότης τῆς συλλήψεως γίνεται περισσότερον ἐμφανῆς μὲ τὸ «μοτίβο» τῆς «δεξιᾶς πλευρᾶς». Εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ σώματος ἀνήκει ὡς ἀνδρικὸν ἢ πνευματικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τὸ ἀριστερὸν μέρος ὡς θηλυκὸν στοιχεῖον ἀνήκει εἰς τὴν γῆν. Ἀνάλογόν τι ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ 41,1 κεφάλαιον τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὅτι «τὸ ὕδωρ κατέβαιναν ἀπὸ τοῦ κλίτους τοῦ δεξιοῦ ἀπὸ νότου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον»²⁰.

Τὸ γεγονός τῆς συλλήψεως συμβολίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θρύλων τοῦ ἐλέφαντος.

α'. 2. Ἡ γέννησις.

Ὁ πεφωτισμένος ἐγκαταλείπει καὶ πάλιν ἀπὸ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τὴν Μητέρα του, ἴσταται δὲ ὁρθὸς ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀμέσως κάμνει ἑπτὰ βήματα καὶ ἐν συνεχείᾳ φωνάζει: «εἰμαι ὁ πρῶτος εἰς τὸν κόσμον, εἰμαι ὁ μέγιστος εἰς τὸν κόσμον, αὕτη εἶναι ἡ τελευταία μου γέννησις, θὰ θέσω τέρμα εἰς τὴν θλίψιν τῆς γεννήσεως, τοῦ γήρατος καὶ τοῦ θανάτου»²¹. Κατὰ τὸν θρύλον, ὅπου καὶ ἂν ἐπάτει τὸν πόδα του, ἐκεῖ ἐφύτρωνε καὶ εἰς Λωτός. Ὡς ἐκ τούτου τὸ ἐξωτερικὸν σύμβολον διὰ τὴν γέννησιν τοῦ Βούδδα εἶναι τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ.

Τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον καὶ εἰς τὴν συμβολικὴν τοῦ μετέπειτα Μαχαγιάννα Βουδδισμού, εἰς τὸν ὅποιον θεωρεῖται ὡς ἔδρα τοῦ θρόνου τοῦ Βούδδα εἰς τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ ναοῦ, τόσον ἐξ ἐπόψεως πνευματικῆς ὅσον καὶ ἐξ ἐπόψεως χώρου.

Ὁ Μίσχος τοῦ Λωτοῦ εἶναι, κατὰ τὴν ἀρχαιο-Ἰνδικὴν κοσμολογίαν, ὁ κοσμικὸς ἄξων ἀναδυόμενος ἀπὸ τὰ πανάρχαια ὕδατα, ἐπὶ τῶν ὁποίων αἰωρεῖται ἡ γῆ. Τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ εἶναι ἐπομένως ἐν κοσμικὸν σύμβολον καὶ μάλιστα σύμβολον τοῦ Ἀπολύτου²².

α'. 3. Ἡ μεγάλη ἀποδημία.

Ὅταν ὁ πρίγκιψ Gautama Siddhārtha, δηλαδὴ ὁ μετέπειτα Βούδδας, εἶχε λάβει σαφῆ ἐμπειρίαν περὶ τῆς φύσεως ἢ τοῦ χαρακτήρος τοῦ κακοῦ ἐντὸς τῆς πλήρους θλίψεως ζωῆς, ἔλαβε τὴν τελικὴν ἀπόφασιν νὰ φύγῃ «ἀπὸ τὴν πατρίδα» του καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν «ἄπατριν χῶρον». Κατὰ τὸν θρύλον, ὁ

20. Πρβλ. M. Lurker, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 157.

21. Πρβλ. F. Heiler, Die Religionen der Menschheit, Stuttgart 1962², σ. 253.

22. Πρβλ. D. Seckel, Buddhistische Kunst Ostasiens, Stuttgart 1957, σ. 42.

Βούδδας ἐγκατέλειπε τὸ παλάτιον τοῦ πατρὸς του ἐν καιρῷ νυκτός. Ἐπειδὴ δὲ ἐχρησιμοποίησεν, ὡς ἦτο ἀναγκαῖον εἰς αὐτόν, διὰ τὸ μέγαλον ταξείδιον εἰς τόπον μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένον, ἓνα ἵππον, ὁ ἵππος οὗτος ἐγένετο τὸ σύμβολον διὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ τῆς ἀποδημίας. Ἐπὶ τῶν παραστάσεων τῆς σκηνῆς ταύτης φέρονται τὰ πέταλα τοῦ ἵππου ἀπὸ δαίμονας, καθ' ὅσον, συμφώνως πρὸς τὸν θρύλον, οἱ θεοὶ ἔθεσαν τὰς χεῖράς των κάτωθεν τῶν πετάλων τοῦ ἵππου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀκούηται παρ' οὐδενὸς ὁ θόρυβος ὁ προκαλούμενος ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῶν πετάλων, καὶ νὰ γίνη, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἀποδημία ἀθόρυβος.

β'. Σύμβολα τῶν θανμάτων τοῦ Βούδδα.

Εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Βούδδα ἀναφέρονται τρία θαῦματα: α) τὸ θαῦμα τοῦ πλήρους φωτισμοῦ του (Sambodhi), β) τὸ θαῦμα τοῦ πρώτου κηρύγματος (Dharma-cakra-pravartana), δηλαδή ἡ κινητοποίησις τοῦ Τροχοῦ τῆς διδασκαλίας, καὶ γ) τὸ θαῦμα τοῦ Parinirvana, δηλαδή τὸ θαῦμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸ μεταφυσικὸν Νιρβάννα.

Ἐνταῦθα θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ Βουδδισμὸς καθαρὰ πνευματικὰ γεγονότα τὰ χαρακτηρίζει ὡς θαύματα, οὕτως ὥστε δὲν ἀπαιτεῖται ἐδῶ νὰ ἐννοῇται ὑπὸ τὸν ὅρον «θαῦμα» οἷονδῆποτε γεγονός, τὸ ὅποῖον νὰ εἶναι ἐναντίον τῆς φύσεως καὶ ἐξωτερικῶς ἀξιοπαρατήρητον²³. Παραλλήλως ὅμως θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ θαῦμα δὲν εἶναι καρπὸς ἰδίας προσπαθείας καὶ κόπου, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἡ εἰσοδος μιᾶς ὑψηλῆς πραγματικότητος εἰς τὸν κόσμον, θεωρούμενον πλήρη θλίψεως²⁴.

β'. 1. Τὸ θαῦμα τοῦ φωτισμοῦ.

Μόλις ὁ Γοτάμα Σιδδάρτα ἐκάθισε κάτωθεν ἐνὸς δένδρου, τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως, ἐν καιρῷ νυκτός, εὕρισκόμενος εἰς στοχασμόν, εἰς ἔκστασιν, ἀπεκαλύφθη εἰς αὐτὸν τελικῶς «ἡ οὐσία ὅλων τῶν πραγμάτων». Οὗτος διέγνωσε τὴν αἰτίαν τῆς θλίψεως εἰς τὸν κόσμον, καθὼς καὶ τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ὡδεγεῖ εἰς τὴν ἄρσιν τῆς θλίψεως. Οὕτως ἐγένετο αὐτὸς ὁ Βούδδας εἰς πεφωτισμένος, «ἀφυπνισμένος». Τὸ θαῦμα τοῦτο συμβολίζεται ἢ μὲ ἐν δένδρον ἄνωθεν θρόνου, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἐπάνω ἀπὸ τὸ Στούπα τοῦ Sanchi, ἢ μόνον μὲ ἐν δένδρον.

β'. 2. Τὸ θαῦμα τοῦ πρώτου κηρύγματος.

Τὰ κείμενα ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πρώτου κηρύγματος ἐπὶ τῶν διαφωτισθέντων μαθητῶν-ἀχροατῶν μὲ τοὺς ἀκολούθους λόγους: «Οὕτως

23. Πρβλ. G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 18.

24. Πρβλ. G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 19.

ὤμιλῃσεν ὁ Μεγαλοπρεπής. Μὲ πολλὴν χαρὰν οἱ πέντε Μοναχοὶ ἐχαιρέτησαν τοὺς λόγους του. "Ὅταν ἐτελείωσεν ἡ ὁμιλία του, ἡ θεὰ τῆς ἀληθείας ἤλευ-
θέρωσε τὸν σεβαστὸν Kondanna ἀπὸ τὴν ὁμίλῃν καὶ τὴν ρυπαρότητα...
'Ὁ Μεγαλοπρεπὴς ὁμῶς προσεφώνησεν: 'Αληθῶς, ὁ Kontanna ἀνεγνώρισεν !»²⁵
'Ἡ «θαυμαστὴ» αὕτη ὁμιλία ὀνομάζεται «Dharma-cakra-pravartana»
καὶ σημαίνει τὴν ἑναρξιν τῆς κινήσεως τοῦ Τροχοῦ τῆς διδασκαλίας, ὡς ἐκ
τούτου δὲ συμβολίζεται διὰ τοῦ Τροχοῦ. Πλὴν τούτου καὶ ἡ δορκὰς χρησιμο-
ποιεῖται συχνάκις ὡς σύμβολον τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπεὶδὴ τὸ κήρυγμα ἐγένετο
εἰς τὸ ἅλσος τῶν δορκάδων εἰς τὴν πόλιν Μπενάρες.

β'. 3. Τὸ θαῦμα τοῦ Παρινιρβάνα, ἡ τῆς εἰσόδου
εἰς τὸ μεταφυσικὸν Νιρβάνα.

Τὸ κείμενον διηγεῖται περὶ τοῦ θαύματος αὐτοῦ:

«Ὅταν ὁ Μεγαλοπρεπὴς ἀπεβίωσεν, τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἐσείσθη ἅπασα
ἡ γῆ, ἔλαβον χώραν φοβεροὶ σεισμοί, οὕτως ὥστε διεπέρασε τοὺς ἀνθρώπους
μεγάλῃ φρίκῃ, ἐξ οὐρανοῦ δὲ ἤκούσθη ἡ βροντὴ»²⁶. 'Αξία παρατηρήσεως,
κατὰ τὸν G. Mensching, εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ ἔκφρασις «φρίκη» δι'
ἐκεῖνο τὸ θρησκευτικὸν πρωταρχικὸν βίωμα τῆς συναντήσεως μετὰ τοῦ 'Αγίου,
μετὰ τοῦ «Mysterium tremendum».

Τὸ σύμβολον δι' αὐτὸ τὸ θαῦμα εἶναι τὸ Στούπα, δηλαδὴ ὁ ἡμικυκλικὸς
τύμβος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχουν ταφῇ λείψανα (śarīra) τοῦ Βούδδα, βραδύ-
τερον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν του, ὡς καὶ ἄλλων ἱερῶν ἀνδρῶν.

γ'. 'Ἡ παράστασις τοῦ Βούδδα.

"Ὅπως ἦδη ἐν ὀλίγοις ἀνεφέρθη, αἱ πρώτοι ἱστορικαὶ μαρτυρίαι φιλο-
λογικῆς ἢ καλλιτεχνικῆς μορφῆς μαρτυροῦν περὶ τῶν διαθέσεων, δηλαδὴ τῶν
ὁρμῶν πρὸς λατρεῖαν σεβασμὸν τοῦ Βούδδα. "Ὅσον ὁ λατρεῖαν σεβασμὸς
αὐτὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς δογματικῆς βάσεως τοῦ Χιναγιάννα Βουδδισμού,
καὶ κατὰ συνέπειαν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῶν μεταχριστιανικῶν χρόνων, παρί-
σταται ἡ παρουσία τοῦ Βούδδα μόνον διὰ συμβόλων, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποι-
οῦντο διὰ τὸν συμβολισμὸν τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ
Βούδδα. Ἐκτὸς τούτου τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν μὲ τὸ σύμβολον τοῦ Τροχοῦ, ἡ
στήλη τοῦ πυρὸς ἢ τὸ δένδρον μὲ ἓνα κενὸν θρόνον, ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου εὐ-
ρίσκονται λατρεύουσαι προσωπικότητες, ὅπως εἰς τὴν πόλιν Bharhut, συμβο-
λίζουν τὴν παρουσίαν τοῦ Βούδδα. Εἰς τὸν κενὸν θρόνον δύνανται τις νὰ παρα-
τηρήσῃ ἐπὶ πλέον, κατὰ τὸν G. Mensching, μίαν συμβολικὴν ἔκφρασιν τῆς

25. Πρβλ. G. Mensching, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19.

26. Πρβλ. G. Mensching, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19.

πλαστικῆς τέχνης, ἥτις παριστᾷ τὴν σιωπὴν εἰς τὸν κόσμον τῆς λατρείας. Περαιτέρω καὶ οἱ πρόδρομοι τοῦ ἱστορικοῦ Βούδδα, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ἀντικείμενα λατρείας, συμβολίζονται ἐπίσης μὲ τὸ δένδρον. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρεται ἡ παράστασις εἰς τὴν ἐγκάρσιον δοκὸν τῆς πύλης τοῦ μεγάλου Στούπα εἰς τὸ Sānchi.

δ'. Σύμβολα τῆς κοινότητος τῶν Μαθητῶν τοῦ Βούδδα.

Ὁ Βούδδας ἐγκαταλείπει τὴν πατρίδα του καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν ἄπατριν, τὸν ξένον δηλαδὴ χῶρον. Τοῦτο σημαίνει, κατὰ τὸν G. Mensching²⁷, «τὸν χωρισμὸν τοῦ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς κοινωνίας», παρομοιάζεται δὲ ἀπὸ αὐτὸν τὸν G. Mensching πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, «ὅτι δὲν θέλει νὰ γνωρίζῃ (ὁ Ἰησοῦς) πλέον οὐδὲν περὶ τῆς Μητρὸς του καὶ τῶν ἀδελφῶν του». Ὁ Βούδδας ἰδρύει μίαν νέαν πατρίδα, συνεπῶς μίαν νέαν θρησκευτικὴν κοινωνίαν, οἱ δεσμοὶ τῆς ὁποίας μετὰ τοῦ αἰωνίου βασιζονται ἐπὶ μιᾶς «νέας διαθήκης»²⁸. Μέλη τῆς νέας αὐτῆς κοινωνίας εἶναι ὁ Διδάσκαλος καὶ οἱ μαθηταί του. Ἡ σχέσις τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Διδάσκαλον ἐκφράζεται εἰς τὴν ἀκόλουθον ὁμολογίαν, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸ Sutra-Nipāta 5,35:

«Αὐτὸν τὸν Διδάσκαλον θεωρεῖ τὸ πνεῦμά μου, ὥσάν νὰ τὸν βλέπῃ ὁ ὀφθαλμὸς μου, κατὰ τὴν νύκτα καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν, συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως καὶ χωρὶς ἐξάντλησιν. Ἀφιερώνω εἰς Αὐτὸν τὸν σεβασμὸν μου, προσδοκῶν ἀνυπομόνως τὴν Ἀνατολήν. Ἀπὸ Αὐτόν, τὸ διαισθάνομαι, δὲν δύναμαι νὰ ἀποχωρισθῶ»²⁹.

Περαιτέρω ἡ κοινωνία τῶν μαθητῶν τοῦ Βούδδα ἀποτελεῖ τὸ τρίτον μέλος τοῦ Triratna (Buddha, dharma, sangha), δηλαδὴ τοῦ τριπλοῦ κειμήλιου, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν Βούδдан, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν κοινότητα. Τὸ τριπλοῦν τοῦτο κειμήλιον ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν σημεῖον, τὸν ἄξονα τῆς βουδδιστικῆς ὁμολογίας καὶ συμβολίζεται μὲ τὴν τριαιναν.

6. Συμβολικὴ τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού.

α'. Σωτηριολογία τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού.

Ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὸν Μαχαγιάννα Βουδδισμόν εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἀπολύτου, τὸ ὅποιον ἐκδηλοῦται εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς περὶ τοῦ κακοῦ ιδέας εἰς τὸν Χιναγιάννα Βουδδισμόν γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀγνοίας τῶν σωτηριολογικῶν (λυτρωτικῶν)

27. Πρβλ. G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 26.

28. Πρβλ. G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 26.

29. Πρβλ. G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 27.

ἀληθειῶν, ἐδῶ, δηλαδή, εἰς τὸν Μαχαγιάννα Βουδδισμόν, πρόκειται περὶ τῆς αὐταπάτης, μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐν τῇ Βεδάντᾳ βραχμανικῆς «Maya», δηλαδή τῆς πλάνης ὡς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος. Τοῦτο σημαίνει, ὅπως διδάσκεται, ὅτι τὸ Νιρβάνα καὶ ἡ Σαμσάρα ταυτίζονται. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ γνωρίσῃ τις τὸ Ἀπόλυτον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πρωταρχικὴ πηγὴ τοῦ Νιρβάνα καὶ τῆς Σαμσάρας. Τὸ Ἀπόλυτον χαρακτηρίζεται διὰ διαφόρων ὅρων, ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ «πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ» (vatsumâtra), ὡς ἡ ὑψίστη ἀλήθεια (paramârtha-satya), ἢ ὡς τὸ «ὑψιστον ἀγαθόν» (kuśalam).

Τὸ Ἀπόλυτον εἶναι «αὐθυπόστατον», «causa sui» (svayam-bhu) καὶ ταυτοχρόνως πρωταιτία ὅλων τῶν φαινομένων, ὡς ἐκ τούτου εἶναι καὶ πολύμορφον (vîśva-rupa).

Οὕτως εἰς τὴν θέσιν τοῦ Νιρβάνα, μιᾶς πρωταρχικῶς κενῆς καταστάσεως διαφωτίσεως, ἥτις δὲν ἐπιδέχεται οἰανδήποτε ὀνομασίαν καὶ μορφήν, εἰσέρχεται τώρα τὸ Ἀπόλυτον, τὸ ὁποῖον ὡς Ἀπόλυτον εὐρίσκεται μὲν παρομοίως πέρα πάσης ὀνομασίας καὶ μορφῆς, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν δεδομένον ὅρον ἐκδηλοῦται καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ.

Κατὰ τὴν Maha-Vairocana-Sutra, δηλαδή τὸ βασικὸν γραπτὸν κείμενον τῆς Σχολῆς Chên-Yen εἰς τὴν Σαϊγκόν, τὸ Ἀπόλυτον εἶναι προσωποποιημένον μὲ τὸν πανάρχαιον Βούδδαν (Ur-Buddha).

Ἡ θεμελιώδης κοσμολογικὴ ἀντίληψις τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμοῦ περὶ τῶν ἀπείρων κόσμων καὶ αἰώνων ἀναπτύσσει τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν ἀπείρων Βουδδῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι ὑποτεταγμένοι εἰς τοὺς κόσμους καὶ αἰώνας. Ἀπὸ τοῦ πλήθους τούτου τῶν Βουδδῶν προβάλλουν δύο ἰδιαίτεροι κατηγορίαι: πρῶτον ἡ ἤδη γνωστὴ εἰς τὸν Χιναγιάννα Βουδδισμόν ἱστορικὴ σειρά τῶν Βουδδῶν τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Δεύτερον ἡ τῶν Dhyanî - Βουδδῶν, δηλαδή οἱ ἐκ τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Πρωτο - Βούδδα Μάχα-Βαϊροκᾶνα ἐκπορευθέντες πέντε Βούδδαι τῆς σοφίας, μετὰ τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ὁ Βούδδας Ἀμιτάμπας. Περὶ τῶν συμβολικῶν μορφῶν τῆς παραστάσεώς των θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον περὶ τῆς συμβολικῆς διδασκαλίας τοῦ Θιβητιανοῦ Βουδδισμοῦ. Ὁ Μάχα-Βαϊροκᾶνα χαρακτηρίζεται πρὸ παντὸς διὰ τῆς ἰδιαζούσης θέσεως τῆς χειρὸς (Vairocanamudra), δηλαδή τῆς στάσεως ἐκείνης, ἡ ὁποία περικλείει τὸν δείκτην τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς μὲ τὰ δάκτυλα τῆς δεξιᾶς, διὰ τῆς στάσεως δὲ ταύτης συμβολίζεται ἡ περιχώρησις τοῦ Ἐνός - Ἀπολύτου εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται ὁ κόσμος τῆς πολλαπλότητος.

Ἡ κοσμολογικὴ αὕτη μεταφυσικὴ τῆς ἐνότητος μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ Πρωτο-Βούδδα παρίσταται συμβολικῶς μὲ τὸ Mandala, δηλαδή τὸ κοσμόγραμμα ἢ ψυχόγραμμα, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν ἑκθεσιν τῶν κυριωτέρων στοιχείων τῆς συμβολικῆς τοῦ Λαμαϊσμοῦ.

β'. Ἡ παράστασις τοῦ Βούδδα.

Ἡ φιλολογικὴ πηγὴ διὰ τὴν παράστασιν τοῦ Βούδδα εἰς τὸν μαχαγιανικὸν Βουδδισμόν εὐρίσκεται εἰς τὴν Sādhnamālā, τὴν συλλογὴν τουτέστι πολυαριθμῶν μαγικῶν κειμένων. Τὰ κείμενα ταῦτα βασίζονται ἐν μέρει εἰς τὰς κανονιστικὰς Σούτρας, ὡς καὶ εἰς ἄλλας γραφάς. Τοιουτοτρόπως προῆλθον αἱ πρῶται παραστάσεις τοῦ Βούδδα εἰς τὸ Gandhāra καὶ Mathurā κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ περίπου τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος.

Κατὰ τὸν Lalitavistara ἀποδίδονται εἰς τὸν Βούδδαν 32 μεγάλα καὶ 80 μικρὰ φυσικὰ καὶ ὑπερφυσικὰ μνημεῖα, τὰ ὅποια προσιδιάζουσιν εἰς ἓνα τόσον σεβαστόν, τόσον πνευματικὸν Ἐξουσιαστήν. Τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Ρόζος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς (ushnisha), ὡς σύμβολον ὑψίστης διαφωτίσεως καὶ ἡ ūrṇā, πρωταρχικῶς ὁ ἀκτινοβόλος, φωτεινὸς καὶ λευκὸς Βόστρυχος μεταξὺ τῶν βλεφαρίδων, ὁ ὁποῖος μετέπειτα ἡρμηνεύθη ὡς ὁ «ὀφθαλμὸς τῆς σοφίας». Περαιτέρω ἀναφέρονται ὁ Τροχὸς τῆς διδασκαλίας καὶ ἄλλα σύμβολα εἰς τὰς παλάμας τῶν χειρῶν καὶ τὰ πέλματα τῶν ποδῶν³⁰. Οἱ ὑπερβολικοὶ λωβοὶ τῶν ὠτων φανερόνουν τὴν ἀφιλοκερδῆ ἀποβολήν, τουτέστι τὴν ἀπόθεσιν τοῦ πάλαι ποτὲ φερομένου βασιλικοῦ κοσμήματος³¹. Προσέτι θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν αἱ ἀξιοθαύμαστοι ιδιότητες, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἡ στάσις ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ βραχίον κατέρχεται μέχρι τοῦ γόνατος, τὸ μεταξωτὸν δέρμα (ὑφασμα), δηλαδὴ ἡ μεμβράνη μεταξὺ τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ αἱ πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἐκτεινόμεναι τρίχες τοῦ σώματος, οἱ 40 ὀδόντες κ.λ.π.

γ'. Μορφαὶ ἐμφανίσεως τοῦ Βούδδα.

Πρὶν ἢ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ιδιοτήτων τοῦ Βούδδα, θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς μορφὰς ἐκείνας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ὁ Βούδδας.

Ὁ Βούδδας, ὁ ὁποῖος ἀνυψώθη εἰς θεότητα μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνσωματώσεως ἢ τῆς προσωποποιήσεως μετὰ τοῦ Ἀπολύτου, πρέπει, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμοῦ, νὰ ἔχῃ τὰς ἀκολουθοῦντας τρεῖς μορφὰς σωμάτων:

I. Τὸ Dharma-Σῶμα (Dharma-kaya), δηλαδὴ τὸ ἀφηρημένον σῶμα, ὡς ἀντιπρόσωπος ἢ προσωποποίησις τοῦ Dharma εἰς τὴν «ἀμορφον σφαῖραν» (arūpa-dhātū).

II. Τὸ «σῶμα τῆς ἀπολαύσεως» (Samboga-kaya), δηλαδὴ τὸ σῶμα

30. D. Seckel, *Buddhistische Kunst Ostasiens*, Stuttgart 1957, σ. 31 ἐξ.

31. G. Mensching, *ἔνθ'* ἄνωτ., σ. 24.

τῆς μακαριότητος εἰς τὸν οὐράνιον παράδεισον (Sukhâvatî), εἰς τὴν «σφαῖραν τῶν μορφῶν» (rûpa-dhâtû), καὶ

III. Τὸ σῶμα τῆς διαμορφώσεως καὶ ἀλλαγῆς (μεταβολῆς) (Nirmana-kaya) ἐπὶ τῆς γῆς εἰς τὴν «σφαῖραν τῶν ἐπιθυμιῶν» (kâma-dhâtû). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται εὐνόητον ὅτι ἀπὸ τὰς τρεῖς μορφὰς σωμάτων τοῦ Βούδδα μόνον αἱ δύο τελευταῖαι δύνανται νὰ παρασταθοῦν δι' εἰκόνων, ἐνῶ ἡ πρώτη μορφή, τὸ Dharma-kaya, εἶναι ἀνεικόνιστος, ὡς μὴ δυναμένη νὰ παρασταθῇ.

Ὁ Βούδδας δὲν παρουσιάζεται ἐν τῇ τέχνῃ ἐντελῶς μόνος, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον εἰς λατρευτικὴν καὶ πνευματικὴν σχέσιν μετ' ἄλλας ἱερὰς μορφὰς. Οὕτως ὑφίστανται εἰκονογραφικῶς σταθερὰ σύνολα. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς ἕκαστον Βούδδαν ἀνήκει εἰς ἡ καὶ δύο Bodhisattvas, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν σχολὴν καὶ εἰς Vidyârāja (Βασιλεὺς μυστικῆς γνώσεως). Περαιτέρω ἀνήκει εἰς αὐτὸν ἓν πλῆθος προσκυνητῶν ἢ Bodhisattvas, οἱ ὅποιοι προσφέρουν ἀφιερωματικὰ δῶρα κ.λ.π.

Τοιαῦτα σύνολα εἶναι ἀφ' ἐνὸς «ἰδεατῆς φύσεως» καὶ ἐκφράζουν τὴν δογματικὴν-μεταφυσικὴν σχέσιν τῶν μορφῶν, ὅπως ἡ τρίμορφος παράστασις θεοῦ, δηλαδὴ ὁ Βούδδας-Ἀμιτάμπας εἰς τὸ μέσον, δύο Bodhisattvas, ὁ Ἀβαλοκιτεσβάρα καὶ Μαχασταμαπράβτα εἰς τὰς δύο πλευρὰς «ἱστορικῆς φύσεως» ἀφ' ἑτέρου, καθ' ὅσον συνδυάζουν πρόσωπα, τὰ ὅποια ἴστανται εἰς μίαν βιογραφικὴν-θρυλικὴν σχέσιν, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Shâkyamuni καὶ οἱ μαθηταί.

Ἐκαστον σύνολον ἢ σχηματισμὸς συμβολίζει τὸ «βασιλεῖον τοῦ Βούδδα», μίαν ἱερὰν σφαῖραν, κυρίως δὲ ἀποδίδεται εἰς τὰ εἰκονογραφημένα ἔργα καὶ τοὺς πίνακας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι παριστάνουν τὰ ἀνωτέρω ἔργα, ἡ μαγικὴ - ἱερὰ ἐνέργεια τῆς «ἀναπαραστάσεως», δηλαδὴ τῆς ζωηρᾶς ἀναμνήσεως³².

δ'. Αἱ ιδιότητες τοῦ Βούδδα.

δ'. 1. Ὁ φωτοστέφανος.

Τὸν φωτοστέφανον, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀγιότητα, δὲν φέρουν μόνον οἱ Βούδδαι, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἱερὰι μορφαί. Ὁ τέλειος ὅμως κυκλικὸς φωτοστέφανος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφήν τοῦ Λωτοῦ, ἀνήκει μόνον εἰς τοὺς Βούδδας, τοὺς Bodhisattvas καὶ Arhats. Ἡ ἔννοια, ὡς καὶ ἡ προέλευσις δὲν εἶναι πλήρως διηυκρινισμένα. Ὁ Grünwedel ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ φωτοστέφανος εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ὅτι ἀνήκει πρωταρχικῶς εἰς ἀστρικὰς θεότητες³³. Ἐν πάσῃ

32. D. Seckel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 39.

33. Πρβλ. G. Mensching, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 23.

περιπτώσει πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ παμπαλαίου συμβόλου τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον συνδέεται μετὰ τῶν θρησκευτικῶν προσωποποιήσεων. Τὸ ἀποφασιστικῆς σημασίας θρησκευτικὸν βίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ καθ' οἰονδήποτε τρόπον κεκρυμμένη πραγματικότης ἀποσαφηνίζεται, κατὰ τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ πραγματικότητες τῆς ζωῆς ἐν καιρῷ νυκτὸς αἰφνιδίως ἀναλάμπουν, δύναται ἄριστα νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ συμβόλου τοῦ φωτός. Οὕτως ὁ φωτοστέφανος θεωρεῖται ὡς τὸ ἐξωτερικὸν σύμβολον τῆς ἐσωτερικῆς πραγματικότητος τοῦ φωτισμοῦ εἰς τὴν θρησκευτικὴν μεγαλοφυΐαν, ὡς καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ εὐσεβοῦς, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ φωτός διὰ τῆς μαντικῆς ἱκανότητος (Divination).

δ'. 2. Ὁ Θρόνος.

Ὁ Βούδδας ὡς πνευματικὸς κοσμοκράτωρ εἶναι διακεκοσμημένος, δηλαδὴ ἐφωδιασμένος μετὰ τὸν Θρόνον. Ὁ «ἀδαμάντινος Θρόνος» (Vajrāsana) τοῦ Βούδδα εἶναι τὸ ἀμετακίνητον κεντρικὸν σημεῖον τοῦ κόσμου καὶ συμβολίζει τὴν μεταφυσικὴν, αἰώνιον, ἀδαμάντινον καὶ ἀκατάλυτον ἀλήθειαν. Ὁ Θρόνος φέρεται ὑπὸ λεόντων, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ὡς τὸ σύμβολον τοῦ ἀφυπνίζοντος κηρύγματος καὶ τῆς ἀκατανίκητου ἐξουσίας, διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται Θρόνος λεόντων (simhāsana). Ἡ δευτέρα μορφή τοῦ Θρόνου εἶναι ἡ μορφή τοῦ Λωτοῦ (padmāsana), ὁ ὁποῖος παρίσταται ὡς ὁ φλοιὸς τῶν ἀνθέων, εἶναι δὲ τὸ παγκόσμιον σύμβολον τῆς ἐκ τοῦ φωτισμοῦ καθαρότητος³⁴.

δ'. 3. Ἡ Ὀμπρέλλα.

Ἡ Ὀμπρέλλα, ἡ ὁποία συνήθως εὐρίσκεται ὑπεράνω τοῦ δένδρου τοῦ φωτισμοῦ, ὑπεράνω τῶν Βουδδῶν καὶ τῶν ἄλλων λυτρωτικῶν ὄντων, εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ μεγαλειώδους κύρους.

ε'. Τὸ πάνθεον.

Τὸ ὕψιστον Ἀπόλυτον ἐκδηλοῦται ὅχι μόνον εἰς τὸν Βούδдан, ἀλλὰ προσέτι καὶ εἰς διάφορα λυτρωτικὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἀναλαμβάνουν μεσιτικὸν ρόλον καὶ τὰ ὁποῖα διαμοιράζονται εἰς διάφορα ἐπίπεδα ὑπάρξεως καὶ περιοχὰς ἐνεργείας. Ἐπειδὴ τὸ πάνθεον διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν συμβολικὴν τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμοῦ, προσπαθοῦμεν ἐνταῦθα νὰ κάμωμεν μίαν σύντομον περιγραφὴν. Αἱ τρεῖς σημαντικαὶ κατηγορίαι αὗται εἶναι οἱ Bodhisattvas, οἱ Vidyārājas καὶ οἱ θεοὶ (Devas).

34. Πρβλ. D. Seckel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 38.

ε'. 1. Bodhisattvas.

Εἰς τὸν Μαχαγιάννα Βουδδισμόν ὁ ὅρος Bodhisattvas σημαίνει ἐκεῖνα τὰ λυτρωτικὰ ὄντα, τὰ ὅποια ἔχουν ὠριμάσει, δηλαδή ἔχουν καταλλήλως προπαρασκευασθῇ διὰ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὸ Νιρβάνα. Παρὰ ταῦτα παραιτοῦνται ἀπὸ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἑαυτοῦ τῶν, δηλαδή δὲν εἰσέρχονται εἰς τὴν λυτρωτικὴν κατάστασιν τοῦ Νιρβάνα, προκειμένου νὰ σώσουν, δηλαδή νὰ βοηθήσουν πρὸς τὴν λύτρωσιν μὲ τὴν ἄπειρον πληρότητα τοῦ ἐλέους καὶ τῆς συμπαθείας τῶν τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην λυτρώσεως.

Αἱ πολυάριθμοι μορφαι τῶν Bodhisattvas, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμοῦ, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ μόνον οὐσιαστικαὶ ἐκπορεύσεις ἢ ἐκφάνσεις ἐνὸς Βούδδα.

Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα εἰς τὰς παραστάσεις τῶν Bodhisattvas μὲ ἓνα πλούσιον στολισμὸν καὶ τὸ διάδημα ἐπὶ τῆς πρὸς τὰ ἄνω συγκεντρωμένης κομμώσεως ἀνάγονται εἰς τὸν μορφολογικὸν τύπον τοῦ Ἰνδοῦ Ἡγεμόνος³⁵.

Ὅλοι οἱ Bodhisattvas σχηματίζουν μίαν συμβολικὴν στάσιν χειρῶν. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν δεικνύουν καὶ ἀνωμαλίας, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, περισσοτέρους τῶν δύο βραχιόνων, οἱ ὅποιοι συμβολίζουν τὴν πολυμορφίαν τῶν πνευματικῶν τῶν δυνάμεων καὶ τὸ ἀπεριόριστον τῆς διαθέσεώς τῶν πρὸς βοήθειαν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπὶ παραδείγματι ἀναφέρεται τὸ ἰδεῶδες πολύτιμον κόσμημα —ὁ τροχὸς τοῦ Νόμου— «Cintamani-cakra», εἰς τὰ Ἰαπωνικὰ «Nyoï-rin-kannon»³⁶.

Ὡς χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: Τὸ ἄνθος τοῦ Ἀωτοῦ, τὸ φιαλίδιον μὲ τὸ ποτὸν «Amrita», ἡ γλυκεῖα «οὐράνιος δρόσος», τὸ πολύτιμον κόσμημα C i n t a m a n i, τὸ ὅποῖον φέρεται ὅτι ἐκπληροῖ ὅλας τὰς ἐπιθυμίας, τὸ ξίφος ὡς σύμβολον τῆς ἀκατανικήτου γνώσεως, ἡ ὅποια διαπερνᾷ τὰ πάντα καὶ διαλύει τὸ σκότος τῆς τυφλώσεως (avidyā)³⁷.

Οἱ Bodhisattvas κάθηνται ἢ ἴστανται ὑπερθεὶν τῆς βάσεως τοῦ Ἀωτοῦ, καθ' ὅσον εἶναι δυναμοῦχοι Βοῦδδαι, συχνάκις δὲ ἐνθρονίζονται ἐφιπποὶ ἐπὶ ζώων, τὰ ὅποια συμβολίζουν ὠρισμένα οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ δυνάμεις τῶν λυτρωτικῶν τούτων ὄντων, ἡ γενικωτέρας βουδδιστικᾶς ἀρετᾶς. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Manjushri ἐμφανίζεται ἐπὶ λέοντος, ὁ ὁποῖος σημαίνει δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ὡς ἀναγκαίαν συμπλήρωσιν τῆς σοφίας. Ὁ Samantabhadra ἐμφανίζεται ἐπὶ λέοντος ἔχοντος ἐξ ὀδόντας, καὶ ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς τὸ σύμβολον τῆς ἰσχύος, τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐξουσιαστικῆς κυριαρχίας³⁸.

35. Πρβλ. D. Seckel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33 ἐξ.

36. Πρβλ. D. Seckel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 34.

37. Πρβλ. D. Seckel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 34.

38. Πρβλ. D. Seckel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36.

ε'. 2. Vidyâ-rajâs.

Ὁ ὅρος οὗτος σημαίνει «Βασιλεῖς μυστικῆς γνώσεως», πρόκειται δὲ περὶ χαρακτηριστικῶν λυτρωτικῶν ὄντων διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Μαχαγιάννα, δηλαδὴ διὰ τὴν σχολὴν Chen-yen. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ὀνομάζεται Σχολή-«Shingon». Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς σχολῆς ταύτης τὰ ἀνωτέρω ὄντα εἶναι ἰσότιμα πρὸς τοὺς Bodhisattvas. Ἐνῶ ὁ Bodhisattva ἀντιπροσωπεύει τὴν ἡπλίαν καὶ ἤσυχον ὄψιν τοῦ ἱεροῦ ὄντος, ὁ Vidyâ-rajâ παριστάνει τὴν ὀργίλον ὄψιν μιᾶς πολεμικῶς ὀπλισμένης μορφῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατανικήσεως τῆς ἀγνοίας τοῦ κόσμου. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὄντων, δηλαδὴ τῶν Bothisattvas καὶ Vidyâ-rajâs, συμβολίζει ἐκείνην τὴν πρωτοεμπειρίαν μετὰ τοῦ Ἀγίου (Numinosum), τοῦ Μαγευτικοῦ (Fascinans) καὶ τοῦ Φοβεροῦ (Tremendum).

Ἐκαστος Vidyâ-rajâ συσχετίζεται ὑφ' οἰανδήποτε μορφήν μεθ' ἑνὸς Βούδδα, τοῦ ὁποίου παριστάνει τὴν καταστρεπτικὴν ὄψιν. Ἰδιαιτέρως σημαντικὸς εἶναι ὁ Acala, ἐκδήλωσις ἢ ἐκπόρευσις τοῦ Πρωτο-Βούδδα Maha-Vairocana, ὁ ὁποῖος (κυρίως ἐν Ἰαπωνίᾳ) παρίσταται συνήθως ὡς «Fudô-myô». Οὗτος ἀναγνωρίζεται κυρίως ἀπὸ τὸν φωτοστέφανόν του, ὁ ὁποῖος συμβολίζει τὸ φλέγον καὶ τὰ πάντα καταναλίσκον πῦρ τῆς ἀληθείας³⁹. Οὗτος ἔχει ἐπὶ πλέον συνήθως ὡς θρόνον του ἓν λίθινον βάθρον ἢ ἓν συμβολικὸν ζῶον.

ε'. 3. Οἱ θεοὶ (devas).

Ὅλοι οἱ Ἰνδικοὶ θεοί, οἱ κινεζικοὶ καὶ Ἰαπωνικοὶ λαϊκοὶ θεοὶ ἔχουν συμπεριληφθῇ εἰς τὸ πάνθεον τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού καὶ ἔχουν προσλάβει τὸν ἰδιόμορφον ρόλον τοῦ προστάτου τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς κοινότητος, ἢ τῶν δωρητῶν εὐτυχίας, καὶ τῶν βοηθῶν ἐν ὥραις ἀνάγκης⁴⁰. Ὡς ἐκ τούτου οἱ θεοὶ οὗτοι δὲν εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τοὺς θεοὺς ἄλλων θρησκευμάτων. Οὗτοι συνήθως προσαρτῶνται εἰς τὸν Shakyamuni ὡς ἀκόλουθοι καὶ προστάται καὶ μάλιστα ἐπειδὴ ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν μετεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Βούδδα ἐκ πρωταρχικῶς κακῶν καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐχθρικῶς διακειμένων Δαιμόνων εἰς εὐσεβῆ καὶ ἔτοιμα πρὸς βοήθειαν ὄντα.

7. Συμβολικὴ τῆς λατρείας.

α'. Λατρεία (προσκύνησις).

Ὅτι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἀποτελεῖ τὴν διαφορὰν τοῦ Μαχαγιάννα Βουδδισμού ἀπὸ τὸν Χιναγιάννα, εἶναι ἡ λατρεία ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἱεροῦ

39. Πρβλ. D. Seckel, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 38.

40. Πρβλ. D. Seckel, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 19 ἐξ.

σεβασμοῦ καὶ τῆς τιμῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Χιναγιάννα ἡ κοινότης τῶν Μαθητῶν ἐγνώριζε μόνον τὰς συγκεντρώσεις κατὰ τακτὰ διαστήματα, μὲ σκοπὸν τὴν προσέλευσιν εἰς ἐξομολόγησιν. Εἰς τὸν Μαχαγιάννα Βουδδισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ Βούδδα, παρουσιάσθη τὸ φαινόμενον τῆς λατρείας. Εἰς τὴν λατρευτικὴν προσκύνησιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προσευχὴν, δὲν ἐκφράζει τις οἰανδήποτε ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ G. Mensching⁴¹, «διατελεῖ πλήρη σεβασμοῦ μὲν εἰς θέσιν ἀποστάσεως, ἀπομακρύνσεως τινός, συμμετέχων δὲ εἰς τὴν εὐτυχίαν τῆς παρουσίας τοῦ θεοῦ». Τὸ λατρεϊκὸν τοῦτο βίωμα τῆς προσκυνήσεως ἐκφράζεται διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου καὶ τῆς τυπικῆς χειρονομίας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἐν τῇ μορφῇ τῶν Arhat, τῶν θεῶν καὶ ἐνίοτε καὶ τῶν Bodhisattvas.

β'. Βωμὸς καὶ θυσιαστήριον σκεύη.

Ἡ παρουσία τοῦ θεοῦ ἐκδηλοῦται, κατὰ τὴν βουδδιστικὴν ἀντίληψιν, εἰς τὴν ἰδιαιτέρως ἱερὰν θέσιν, δηλαδὴ εἰς τὸ θυσιαστήριον. Καὶ ὁ Βούδδας τοῦ Μαχαγιάννα λατρεύεται ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ἡ ἔννοια ὅλων τῶν θυσιαστηρίων σκευῶν εἶναι ἡ τῆς «προσφορᾶς», ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ λατεία προσαμβύζεται εἰδικῶς εἰς τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν θυσίαν⁴². Ἐπὶ πλέον παρατηροῦμεν, ὡς ἐλέχθη, ὠρισμένα σκεύη:

β'. 1. Τὸ δοχεῖον τοῦ θυμιάματος.

Τὸ θυμιάμα συμβολίζει, ὅπως καὶ εἰς πολλὰ ἕτερα θρησκευματα, τὴν προσφορὰν καὶ τὴν προσευχὴν, ἡ ὁποία ἀνυψοῦται πρὸς τὴν θεότητα.

β'. 2. Τὸ κηροπήγιον.

Τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ἀκτινοβολεῖ εἰς τὸ σκότος κατὰ τρόπον μυστικιστικόν, εἶναι τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸ πρωταρχικὸν βίωμα τοῦ ἀνθρώπου σύμβολον διὰ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος καὶ ταυτοχρόνως σύμβολον τῆς λατρευτικῆς προσκυνήσεως.

β'. 3. Τὸ ἀνθοδοχεῖον.

Θεωρεῖται ὡς χαρακτηριστικὸν σύμβολον τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου, προσέτι δὲ καὶ σύμβολον τῆς λατρείας.

41. G. Mensching, *Buddhistische Symbolik*, Gotha 1929, σ. 29.

42. G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 30.

γ'. Τύμπανον καὶ κώδων.

Ἀμφότερα ἔχουν τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν, νὰ μεταφέρουν τὸν ἦχον τοῦ μηνύματος τοῦ Βούδδα. Οὕτως ἀναφέρεται εἰς ἕν κείμενον περὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Βούδδα:

«Εἰς αὐτὸν τὸν τυφλὸν κόσμον κρούω ἐγὼ τὸ τύμπανον τῆς ἀθανασίας»⁴³. Ὁ κώδων ἔχει εἰς τὸν Βουδδισμόν διπλὴν σημασίαν. Πρῶτον θεωρεῖται ὡς τὸ μέσον ἐκδιώξεως τῶν δαιμόνων καὶ τῶν κακῶν πνευμάτων, ὅπως θεωρεῖται καὶ εἰς τὰ περισσότερα θρησκευόμενα, δεύτερον θεωρεῖται ὅτι ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναγγελίας εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἡχοῦ τοῦ μηνύματος τοῦ Βούδδα.

8. Συμβολικὴ τοῦ ἱεροῦ τεμένους.

α'. Τὸ τέμενος Στούπα.

Τὸ τέμενος τοῦ Βουδδισμοῦ, τὸ καλούμενον οἰκοδόμημα, δηλαδὴ τὸ μνημεῖον «Σ τ ο ύ π α» (εἰς τὸν κανόνα «Π ά λ ι» λέγεται «T h u p a»), ἀρχικῶς ἦτο ἕν ἡμικυκλικὸν σχῆμα ταφικοῦ μνημείου, δηλαδὴ ἡμικυκλικὸς τύμβος, στηριζόμενος ἐπὶ κρητιδώματος, φέροντος εἰς τὴν κορυφὴν ἰδιαίτερον εἶδος δώματος. Ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος τούτου τοποθετεῖται ἰστὸς ὑποβαστάζων μίαν καὶ περισσοτέρας τιμητικὰς ὀμπρέλλας, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν προστασίαν ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἰστοῦ τούτου στηρίζεται ἕν δοχεῖον, τὸ ὅποιον ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ συλλέγῃ τὰ ὕμβρια ὕδατα. Ὁ τύμβος οὗτος ἀνωκοδομήθη οὐχὶ μόνον πρὸς διαφύλαξιν τῶν λειψάνων ἱερῶν προσωπικοτήτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ὑπενθυμίξῃ εἰς τοὺς Βουδδιστὰς ὠρισμένα γεγονότα.

Ὁ Βούδδας, συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν ὀπαδῶν του, πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ ἴδιος χαρακτηρίσει τέσσαρας πόλεις ὡς ἱεράς. Οὕτως ἀναφέρεται εἰς τὸ κείμενον *Dighanikāya* (XVI, 5,8): «Ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ *Tathagata*, δηλαδὴ ὁ Τέλειος, ἐγεννήθη, ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε τὴν πλήρη καὶ ὑψίστην φώτισιν, ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἔθεσεν εἰς κίνησιν τὸν Τροχὸν τῆς διδασκαλίας καί, τέλος, ἐκείνη ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ *Nirvāna* τῆς πλήρους καὶ τελείας λυτρώσεως»⁴⁴. Εἰς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀποθνήσκουν καθ' ὁδόν, κατὰ τὸ ἱερὸν ταξίδιον ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ προσκυνήσουν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἱερῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουν τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Βουδδισμοῦ, ὁ Βούδδας ὑπόσχεται μετὰ τὸν θάνατόν των τὴν εἴσοδόν των εἰς τὸ πλῆρες χαρᾶς καὶ ἀπολαύσεως οὐράνιον του βασιλείου.

43. G. Mensching, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 32.

44. G. Mensching, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 35.

Οὕτως, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ κατανοήσῃ, διαπιστοῦνται ἐνταῦθα αἱ τάσεις πρὸς διαμόρφωσιν τῆς ἰδέας τῆς σωτηριολογίας καὶ ἐπομένως τῆς κατ' ἀνάγκην ἐγειρομένης ἀξιώσεως πρὸς λατρείαν. Ὁ ἴδιος ὁ Βούδδας ἐπάγεται, ὅπως ἰδρῦσουν οἱ ὁπαδοὶ του πρὸς τιμὴν του μετὰ τὸν θάνατόν του ἐν μνημεῖον Στούπα⁴⁵.

Ὡς μία τυπικὴ καὶ θεμελιώδης μορφή τοῦ παλαιοῦ Στούπα θεωροῦνται τὰ μνημεῖα Στούπα τῶν πόλεων Sarnath, Sanchi καὶ Bhârhut.

Εἰς αὐτὰ τὰ οἰκοδομήματα τῆς μορφῆς Στούπα ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ποικιλοτρόπως τὰ ἥδη μνημονευθέντα σύμβολα τοῦ ἀρχεγόνου Βουδδισμού. Ἐντὸς τῶν Στούπα βραδύτερον συναντῶνται καὶ εἰκόνες, δηλαδὴ ἀγάλματα τοῦ Βούδδα καὶ ἄλλα λείψανα, τὰ ὅποια φυλάσσονται ἐντὸς κιβωτίου ἢ ὑδρίας τοποθετημένης εἰς κοίλωμα εὐρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον τοῦ κτίσματος καὶ περιτετειχισμένον καταλλήλως, ὥστε νὰ ὑποδεικνύῃ τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ μνημεῖον Στούπα, σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, ἐταυτίσθη μετὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Βούδδα⁴⁶.

β'. Ἡ Παγόδα.

Τὸ μνημεῖον Στούπα ἐξελίσσεται εἰς Μίαν Παγόδαν. Ἡ Παγόδα εἶναι εἷς ὀκταγωνικὸς ὑψηλὸς ὀβελίσκος, δηλαδὴ οἰκοδόμημα, τὸ ὅποιον ἔχει πυραμιδοειδῆ στέγην καὶ πυραμιδοειδεῖς πύλας, προθαλάμους καὶ ὑποστήλους στοάς, μὲ πάντοτε περιττὸν ἀριθμὸν ὀρόφων, μετὰξὺ τῶν ὁποίων συναριθμεῖται καὶ τὸ ἰσόγειον ὡς ὄροφος. Ἡ Παγόδα χρησιμοποιεῖται ὡς ναὸς ἢ ἱερὸν τῶν Βουδδιστῶν, καθὼς καὶ ὡς κατοικία τῶν θρησκευτικῶν λειτουργῶν. Ἐντὸς τῆς Παγόδας εὐρίσκονται μικρότεροι ναῖσκοι μὲ βωμούς. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐνταῦθα διαφυλάσσεται καὶ λατρεύεται, εἶναι τὰ ἱερὰ λείψανα, τὰ S a r i r a s, καθ' ὅσον ἡ λειψανολατρεία, ἡ ὁποία εἶναι συνήθως ἐξηπλωμένη εἰς ὅλα τὰ θρησκευματα, βασιίζεται καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς μαγικῆς παραστάσεως τοῦ ἰδιαιτέρου μαναδυναμούχου προτερήματος, προερχομένου ἐκ τῆς πιστευομένης δυνάμεως τῶν λειψάνων. Εἰς τὸν Μαχαγιάνα Βουδδισμόν πιστεύει τις ὅτι ἀπὸ τὰ λείψανα ἀκτινοβολεῖ θεία τις φωτεινὴ λάμψις. Τὰ λείψανα θεωροῦνται ἐπομένως, κατὰ τὸν G. Mensching⁴⁷, ὡς «τὸ φῶς τοῦ D h a r m a». Ἐπομένως αἱ Παγόδαι τῶν λειψάνων συμβολίζουν τὸν φωτεινὸν παγκόσμιον νόμον.

45. G. Mensching, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36. Πρβλ. ἐνταῦθα καὶ τοὺς κανόνας, οἱ ὅποιοι ἀφοροῦν τὴν λατρείαν καὶ τὰ κτίρια, ἐν André Bareau, Buddha, Ἑλλ. Μετάφρ. ὑπὸ Ν. Τσουκαλά, Πρόσωπα καὶ Ἰδέες, Βούδας, Ἐκδ. Πλῆθρον, Ἀθήνα 1985, σ. 188 ἐξ.

46. H. Dumoulin, Buddha-Symbole und Buddha-Kunst, ἐν Festschrift für Prof. Mensching «Religion und Religionen», Bonn 1967, σ. 52.

47. G. Mensching, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 38.

Ἐν Κίνα συνεδέθη ἡ ἰδέα αὕτη τῆς Παγόδας περαιτέρω μετὰ τοῦ Βούδδα - *Lo s a n a*, ὁ ὁποῖος ἐνθρονίζεται ἐπὶ ἐνὸς ἐξώστου ἀπὸ ἄνθη Λωτοῦ. Οὕτως ἐνεφανίσθησαν Παγόδαι μὲ στέγην ἐξώστου. Ἐκάστη Παγόδα συμβολίζει ἓνα θρόνον τοῦ Λοσσάνα-Βούδδα, οἱ δὲ ὄροφοι συμβολίζουν τὸν κλιμακωτὸν οὐρανὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς, κατὰ *Mensching*⁴⁸, δηλαδὴ τῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀρόφων εἶναι καθωρισμένος κατὰ τὴν κινεζικὴν παράστασιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Γίν καὶ Γιάνγκ (*Yin-Yang*). Ἡ Παγόδα ἔχει περιττὸν πάντοτε ἀριθμὸν ὀρόφων, διὰ τὸν λόγον ὅτι αὕτη ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ Γιάνγκ, εἰς τὴν ἀρσενικὴν ἀρχὴν τοῦ οὐρανοῦ, δηλαδὴ τοῦ φωτός, ἐνῶ ὁ ἄρτιος ἀριθμὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Γίν, τουτέστι τὴν θηλυκὴν ἀρχὴν τοῦ σκότους.

Ἐνίοτε χρησιμοποιοῦνται προσέτι πολυάριθμοι κωδωνίσκοι ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τῶν μνημεῖων Στούπα. Οὕτως, κατὰ τὴν βουδδιστικὴν διδασκαλίαν, ἔχει τὸ μνημεῖον τοῦτο τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπενεργῇ ἀπὸ κοινοῦ ἢ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ φωτός καὶ τοῦ ἤχου τῶν κωδῶνων εἰς τὴν ἐκδίωξιν τῶν δαιμόνων τοῦ σκότους καὶ τὴν παροχὴν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς λυτρώσεως εἰς τὸν κόσμον.

Ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα δέον νὰ γίνῃ φανερά μία εἰσέτι πρακτικὴ-λατρευτικὴ μεταβολὴ τῶν μνημεῖων Στούπα. Ἐνίοτε διαμορφοῦται τὸ μνημεῖον τοῦτο εἰς κατάλληλον δοχεῖον λειψάνων ἢ τὴν κοινῶς λεγομένην λειψανοθήκην.

9. Συμβολικὴ τῆς οἰκοδομικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὁ Βουδδισμὸς δὲν ἐδημιούργησε μόνον ὠρισμένα σύμβολα διὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦ δόγμα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἀρχιτεκτονικά του ἔργα, τὰ ὁποῖα παρομοίως εἰς τὸ σύνολόν των συμβολίζουν τὸ βίωμα τῆς ὅλης λυτρωτικῆς του νοσταλγίας. Οὕτω τὴν οἰκοδομικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Βουδδισμοῦ ἀντιπροσωπεύει τὸ μεγαλοπρεπέστατον καὶ καλλιτεχνικώτατον οἰκοδόμημα τῆς μορφῆς ταύτης, δηλαδὴ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Μπορομπούντουρ (*Borobudur*) εἰς τὴν κεντρικὴν Ἰάβαν, ὁ ὁποῖος ἐγένετο κατὰ τὸν 8ον ἢ 9ον αἰῶνα. Πέντε εἰκοσαγώνιοι ἐξῶσται μὲ λίθινα τεῖχη ὕψους 1,5 τοῦ μέτρου ἔχουν οἰκοδομηθῇ ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐξ αὐτῶν εὐρίσκεται ἓν μέγα καὶ προεξέχον μνημεῖον Στούπα. Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα θεωρεῖται ὡς προσκυνηματικὸν ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον. Κάτω εὐρίσκονται οἱ τοῦχοι διακεκοσμημένοι μὲ σκηνὰς ἐκ τῆς ἱερᾶς βουδδιστικῆς ἱστορίας. Ἐμπροσθεν τοιούτων τοίχων διέρχεται τις ἀναβαίνων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω. Δὲν εὐρίσκει τις ἐκεῖ πλέον τὴν διακόσμησιν εἰ μὴ μόνον τοὺς κυκλικοὺς ἐξώστους μὲ

48. *G. Mensching*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 38.

τὰ μικρότερα μνημεῖα Στούπα καὶ ἐν μεγαλύτερον μνημεῖον Στούπα, τὸ ὁποῖον κυριαρχεῖ ἐπιβλητικῶς ἐπὶ τῶν μικρότερον τοιούτων.

Ὁ Zimmer ἐχαρακτήρησε τὸ Μπορομπούντουρ ὡς «τὸ μεγαλύτερον M a n d a l a», ὁ G. Mensching⁴⁹ ὅμως προσθέτει ἐπὶ πλεόν, ὅτι «τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο σύνολον εἶναι ἐν σύμβολον, οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ σημαντικῆς ὑποδείξεως κηρυττομένων ἀληθειῶν, ἀλλ' ἐκφράσεως τῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητος, τὴν ὅποیان μαρτυρεῖ ὁ Βουδδισμός, καὶ ἡ ὅποία εἶναι δυνατόν νὰ γίνη θεατὴ ἀπὸ ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι ἀνοικτὸς ἐναντι τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὅποیان προξενεῖ εἰς αὐτὸν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο σύνολον». Παρομοίως χα-
 ρακτηρίζει τοῦτο καὶ ὁ H. von Glasenapp⁵⁰, γράφων: «Τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια τοῦ Ἀνγκόρ, πρωτευούσης τῶν Κμέρ, ἡ ὅποία ἐκτίσθη τὸν 9ον αἰῶνα, προσφέρουν καὶ σήμερον εἰσέτι μίαν ἐντυπωσιακὴν ἀπόδειξιν τῆς λάμπσεως, ἥτις περιέβαλλε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοὺς Βούδδας καὶ Μποδισάτβας εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς. Τὸ Στούπα τοῦ Μπορομπούντουρ εἰς Ἰάβαν, ἀνεγερθὲν περὶ τὸ 850 μ.Χ., εἶναι ἐν μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον τῆς πνευματικῆς δυνάμεως, τὴν ὅποیان ἡσκήσεν ὁ Βουδδισμός εἰς τὸν νοτιο-ἀσιατικὸν κόσμον, κατὰ τὴν περίοδον, καθ' ἣν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Βραχμανισμοῦ προελαύνων ὑπέταξε τὸ ἀνώτερον στρώμα τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἰάβας, τοῦ Βόρνεο, τῶν Σελέμπ καὶ τοῦ Μπαλί». Καὶ κατὰ τὸν M. Eliade^{50α}, τὸ Mandala ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σημασίαν του ὡς «κέντρου» ἢ «κύκλου», παριστᾷ συγχρόνως μίαν εἰκόνα τοῦ κόσμου (imago mundi). «Ἡ ταύτιση τοῦ ναοῦ μὲ τὸ μαντάλα εἶναι φανερὴ στὴν περίπτωσιν τοῦ Μπορομπούντουρ καὶ τῶν Ἰνδο-θηβετανικῶν ναῶν τῶν κατασκευασμένων κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ταντρικῶν θεωριῶν». Ἐπὶ πλεόν ὁ ναὸς τοῦ Μπορομπούντουρ, κατὰ τὸν M. Eliade^{50β}, «εἶναι καὶ αὐτὸς μία εἰκόνα τοῦ Κόσμου καὶ εἶναι κατασκευασμένος σὲ σχῆμα βουνοῦ. Ἀναβαίνοντας ὁ προσκυνητὴς προσεγγίζει τὸ Κέντρο τοῦ Κόσμου καί, στὸ ψηλότερον ἀνάχωμα, πραγματοποιεῖ μιὰ διάσπαση ἐπιπέδου ὑπερβαίνοντας τὸν θνητό, ἑτερογενῆ χώρον καὶ εἰσχωρῶντας σὲ «καθαρμένη γῆ».

Ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Μυστικισμὸν γενικώτερον, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ καὶ νοσταλγεῖ τὴν λύτρωσιν, ἐκκινεῖ ἐκ τοῦ συγκεκριμένου συμβόλου καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ καταλήγει εἰς τὸ πνευματικὸν βίωμα, δεδομένου ὅτι ἀπουσιάζει ἡ δυνατότης τῆς εἰκονικῆς παραστάσεως. Κατὰ συνέπειαν, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ δείξῃ τὸ μνημεῖον Μπο-

49. H. Zimmer, *Mythen und Symbole in indischer Kunst und Kultur*, Rascher Verlag, Zürich 1951, σ. 183, καὶ G. Mensching, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 41.

50. Helmuth von Glasenapp, *Die fünf Weltreligionen*, Eugen Dietrichs Verlag, Düsseldorf-Köln 1963, Sonderausgabe, σ. 92.

50α. Ἐν «Πραγματεία πάνω στὴν Ἱστορία τῶν Θρησκειῶν», Μετάφρ. Ε. Τσούτη, ἐκδ. Χατζηνικολῆ (1981), σ. 348.

50β. Αὐτόθι, σ. 351.

ρομπούντουρ, εἶναι τελικῶς ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας, ἥτις διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ παραστατικοῦ καὶ μορφολογικοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἄμορφον καὶ ἀπόλυτον Νιρβάνα.

Ἡ ἰδέα τῆς λυτρωτικῆς ὁδοῦ, ἥτις κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐκφράζεται διὰ τοῦ μνημείου Μπορομπούντουρ παραδειγματικῶς, ἐρμηνεύεται ἐξ ἐπόψεως θρησκευτιολογικῆς ὡς ἐξῆς: "Ὅ,τι εἰς ἓν θρήσκευμα βιοῦται ἀνεξαρτήτως χρόνου καὶ τόπου, αὐθορμήτως καὶ ἀμέσως, ἔχει ἐνταῦθα μεταβληθῇ εἰς πρᾶξιν ἐμφανῶς διδακτικῇ. Τοῦτο συμβαίνει, ὅπως ἡ Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων γενικώτερον διδάσκει, εἰς τὸ στάδιον τῆς ὀργανώσεως μιᾶς θρησκείας, κατὰ τὸ ὅποῖον ἡ θρησκευτικὴ εὐσέβεια βασίζεται πραγματικῶς ἐπὶ τῶν ἔργων. Οὕτω καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδέαν τῆς λυτρωτικῆς ὁδοῦ εἰς τὸ μνημεῖον Μπορομπούντουρ εὐρίσκεται τὸ οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς ἐξ ἐπόψεως ὀργανώσεως ἐξελισσομένης θρησκευτικότητος ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν λατρευτικὴν λιτανείαν.

II. ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΘΙΒΕΤΙΑΝΟΥ ΒΟΥΔΔΙΣΜΟΥ

‘Η ΛΑΜΑΪΣΜΟΥ

1. ‘Ο Βουδδισμός εις τὸ Θιβέτ.

Εἰς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Βουδδισμοῦ συγκαταλέγεται καὶ μία τρίτη κατεύθυνσις τοῦ Βουδδισμοῦ, ὁ Θιβετιανὸς Βουδδισμός. Ἡ μορφή αὕτη τοῦ Βουδδισμοῦ προῆλθεν ἐκ τοῦ Ταντρικοῦ μαχαγιανικοῦ Βουδδισμοῦ καὶ καλεῖται εἰς τὰ σανσκριτικά Vajrayana, δηλαδὴ ἡ «ὁδὸς τοῦ ἀδάμαντος». Τὸ «ἀδάμαντινον» τοῦτο «ὄχημα», παραλαβὼν ὁ ταντρικὸς Βουδδισμὸς ὡς καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς προβουδδιστικῆς αὐτοχθόνου θρησκείας Bon, περιλαμβανούσης τὸ πλεῖστον μαγικά καὶ δεισιδαιμονικά λατρευτικά ἔθιμα, ὠνομάσθη καὶ Λαμαϊσμός. Ὁ ὅρος «Lama» σημαίνει «Ἡγέτης», ἐκ τοῦ σκήπτρου, τὸ ὁποῖον φέρει, ἢ «Μοναχός». Χαρακτηριστικὴ διδασκαλία τῆς σχολῆς ταύτης, ἥτις πλὴν τοῦ Θιβέτ ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὰς χώρας Μπουτάν, Σικκίμ καὶ Νεπάλ, εἶναι: α) ἡ ἄρσις τῶν ἐμποδίων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀποκλείουν τὴν λυτρωτικὴν ὁδόν, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ αἰσθησιακὸς πόθος. Τὸ καλούμενον ἀδάμαντινον ὄχημα χρησιμοποιεῖ τὸν αἰσθησιασμόν ὡς ὄχημα πρὸς τὴν λύτρωσιν, κατ’ ἐπίδρασιν προφανῶς ἐκ τοῦ ταντρικοῦ Ἰνδουϊσμοῦ τῆς Βεγγάλης⁵¹ καὶ β) ἡ προσπάθεια βιαίου καὶ ἀμέσου φωτισμοῦ.

Εἰς τὸν Θιβετιανὸν Βουδδισμόν πρωταρχικὴν σημασίαν κατέχει ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ Πρωτοβούδδα (Adibuddha) καὶ τῶν πέντε ἐκπορεύσεών του⁵². Εἰς τὰ συστήματα τοῦ Vajrayana (Diamant-Fahrzeug = ἀδάμαντινον ὄχημα), τὰ ὁποῖα διαδραματίζουν ἓνα ρόλον εἰς τὸ Θιβέτ, πρέπει ἡ δογματικὴ θεωρία περὶ τοῦ Πρωτο-Βούδδα νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κεντρικὴ, τὴν ἰδιάζουσάν της δὲ ἔκφρασιν εἰς τὴν συστηματικὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τοῦ Kalakacra, δηλαδὴ τοῦ Τροχοῦ τοῦ χρόνου, δύναται τις νὰ χαρακτηρίσῃ πραγματικῶς ὡς τὸ θεμέλιον τοῦ συστήματος τῆς κιτρίνης ἐκκλησίας τῶν Δαλάι-Λάμα⁵³. Ἡ δογματικὴ θεωρητικὴ διδασκαλία περὶ τοῦ Adibuddha εἶναι ἐν καθ’ ὁλοκληρίαν συστατικὸν στοιχεῖον καὶ ἀναπόσπαστον μέρος τῶν

51. Πρβλ. Giuseppe Tucci — Walter Heissig, *Die Religionen Tibets und der Mongolei*, ἐν *Die Religionen der Menschheit*, τ. 20, ἐκδ. Christl Matthias Schröder, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1970, σ. 13 ἐξ., 30 ἐξ., 43 ἐξ., Werner Eichhorn, *Die Religionen Chinas*, ἐν *Die Religionen der Menschheit*, τ. 21, Stuttgart 1973, σ. 156 ἐξ., 191 ἐξ., 357 ἐξ., Helmut Hoffmann, *Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus*, Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart 1967, σ. 10 ἐξ., Δ. Βελισσαρόπουλου, *Ἱστορία τῆς Κινεζικῆς φιλοσοφίας*, τ. 2, ἐκδ. «Δωδώνη», Ἀθήνα-Γιάννινα 1981, σ. 69 ἐξ.

52. Πρβλ. W. Kirfel, *Symbolik des Buddhismus*, Stuttgart 1959, σ. 42 ἐξ.

53. H. Hoffmann, *Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus*, Stuttgart 1967, σ. 10.

θεωριῶν τοῦ «ἄδαμντίνου» ὀχήματος ἀπὸ τοῦ 8ου, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος, καὶ ἔχει καταχωρισθῇ εἰς τὴν φιλολογικὴν γραμματείαν τῶν ταντρι-
κῶν συστημάτων. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς πρόκειται περὶ μαγικῶν καὶ δισηδαιμο-
νικῶν ἐθίμων προερχομένων ἐκ τῶν ταντρικῶν βουδδιστικῶν τοιούτων, ἐρευ-
νηταὶ τινες τοποθετοῦν τὴν ἀρχὴν τοῦ Θιβητιανοῦ Βουδδισμοῦ ἥδη εἰς τὸν
τρίτον αἰῶνα μ.Χ.⁵⁴, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ ἐβδόμου
αἰῶνος διαπιστοῦνται ἐπαφαὶ τοῦ Θιβέτ μετὰ τὸν Ἰνδικὸν Βουδδισμόν διαφό-
ρων σχολῶν. Κατὰ τὸ δεύτερον ὅμως ἡμισυ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ὑπὸ τὸν Βασι-
λέα Krisron Lde-Btsan αἱ ἐπαφαὶ αὗται συνέβαλον εἰς ἐπιτυχῇ ἐξέλιξιν
καὶ εἰς μίαν πραγματικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Βουδδισμοῦ εἰς τὸ Θιβέτ μετὰ τὴν
ἐπιβολὴν του ἐκ μέρους τῶν θιβητιανῶν δυναστειῶν. Τότε ἦτο ἡ ἐποχὴ, κατὰ
τὴν ὁποίαν εἶχον μεγάλην ἐπίδρασιν ὁ φιλόσοφος Santiraksita καὶ ὁ μάγος
Padmasabhava. Ἀμφότεροι κατεπολέμησαν τὴν αὐτόχθονον θρησκείαν τῶν
Bon καὶ ἱδρυσαν τὴν πρώτην μονὴν «bSam-yas». Μετὰ ἀπὸ μίαν πολιτικῶς
ἀνώμαλον περίοδον ἀντιθέσεων καὶ ἐρίδων, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς μίαν πρα-
γματικὴν καταδίωξιν τοῦ Βουδδισμοῦ, ἦλθεν ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐση-
μειώθη μία νέα ἀναβίωσις τῆς θρησκείας αὐτῆς, τόσον εἰς τὰ ἀνατολικά ὅσον
καὶ εἰς τὰ δυτικὰ τμήματα τῆς χώρας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐντεῦθεν
ἀνεφύησαν σημαντικαὶ σχολαὶ τοῦ Λαμαϊσμοῦ, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκάστοτε τὴν
ἀναφορὰν των εἰς μίαν ἀλυσίδα παραδόσεων τῶν Gurus. Μετὰ ἀπὸ μίαν δευ-
τέραν ρῆξιν ἀνεπτύχθη ἡ δρᾶσις τοῦ μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ Tson-ka-pa
(1357-1419), ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ ἔργον του ἐδημιούργησεν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς
βουδδιστικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Ταντρισμοῦ νέας μορφάς. Ἡ σκληρότης
π.χ., ἐξικνουμένη μέχρι καὶ τῆς χρήσεως σκληροτάτων ἀντικειμένων, χαρα-
κτηρίζει τὴν οὐσίαν τοῦ Θιβητιανοῦ Βουδδισμοῦ. Τεῦτο σημαίνει ἄλλως τε
καὶ ὁ ὅρος «Vajra», τουτέστιν ὁ κεραυνός, σκληρός ὡς ὁ ἀδάμας, συμβολίζων
αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ Βούδδα. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ταντρικοῦ Θιβητιανοῦ
Βουδδισμοῦ δέον ὥπως ἐπιστρέψουν εἰς τὴν «ἀληθῆ ἄδαμντίνην φύσιν» τοῦ
Ταντρισμοῦ. Ἡ λυτρωτικὴ ὁδὸς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι «ὁ πιστὸς τοῦ ἄδαμαν-
τίνου ὀχήματος δέον νὰ μεταβληθῇ εἰς ἀδαμάντινον ὄν, σκληρόν ὡς τὸ πολύ-
τιμον κόσμημα, καθαρὸς ὡς τὸ κενὸν περιβάλλον, ἀκαταμάχητος ὡς ὁ κεραυ-
νός»⁵⁵. Οἱ διάδοχοι τοῦ Τσόν-κα-πα, ὡς κεφαλαι τῆς κιτρίνης ἐκκλησίας,
ἐγένοντο οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγεμόνες τοῦ dGa-Idan καὶ bKro-sis-lhun-po,
τῶν Δαλάι-Λάμα καὶ τῶν Pan-cen pin-po-ce, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ μὲν πρῶτος
ἐθεωρεῖτο ὡς μία ἐνσάρκωσις τοῦ Ἀβαλοκιτεσβάρα, ὁ δὲ δεύτερος ὡς μία
ἐνσάρκωσις τοῦ Βούδδα Amitabha, ὁ ὁποῖος, ὡς «θεὸς τῆς εὐσπλαγχνίας»,

54. Πρβλ. Werner Schilling, *Einst Konfuzius heute Mao Tsê-Tung*, Otto Wilhelm Barth Verlag, Weilheim/Oberbeyern 1971, σ. 87.

55. W. Schilling, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 88.

εἰσῆχθη καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ. Εἰς τὸ Θιβέτ ὁ Βουδδισμός, ἀπομακρυνθεὶς, λόγῳ τῆς παρακμῆς του, ἐκ τῶν Ἰνδιῶν, ἐγνώρισε τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς συγκροτήσεως καὶ ἀναπτύξεώς του. Μία νέα παρακμῆ, κατὰ τὸν H. Hoffmann⁵⁶, ἀπειλεῖ τὸν Λαμαϊσμόν ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως τοῦ Θιβέτ ἐκ μέρους τῶν Κινέζων κομμουνιστῶν τὸ 1951 καὶ ἐξῆς.

2. Βοῦδδαι καὶ Bodhisattvas.

Εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ μαχαγιανικοῦ Βουδδισμοῦ ἀναφέρεται ἡ μετέπειτα διαμορφωθείσα θεϊστικὴ διδασκαλία περὶ λατρείας τοῦ Βούδδα ὡς προσωπικοῦ πλέον Θεοῦ, παρ' ὅλον ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἱστορικὸς Βούδδας δὲν εἶχε διανοηθῆ τι τὸ παρόμοιον. Τοῦ Βούδδα τούτου προηγούνται ἐξ προγενέστεροι Βοῦδδαι καὶ ἔπεται ὁ ὄγδοος Βούδδας, ὁ Maitreya, ὁ Βούδδας τοῦ μέλλοντος. Οἱ ἐξ Βοῦδδαι τοῦ παρελθόντος ἐμφανίζονται μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ Βούδδα, τοῦ Sakya-muni, καὶ τοῦ Βούδδα τοῦ μέλλοντος Maitreya, εἰς ἓν ἀνάγλυφον, εὑρεθὲν εἰς τὴν περιοχὴν Peshawar⁵⁷. Ὁ ἀναμενόμενος Βούδδας, ὡς διάδοχος τοῦ ἱστορικοῦ Βούδδα, παντελῶς ὅμως διάφορος τούτου⁵⁸, εἶναι ὁ μελλοντικὸς λυτρωτής. Παραλλήλως πρὸς αὐτὸν φέρεται καὶ ὁ Manjusri, ὅστις θεωρεῖται ὁ Μποδισάτβα, μὲ τὴν γοητευτικὴν ὡραιότητα. Ἐκ τοῦ πλήθους αὐτοῦ τῶν Bodhisattvas κυριώτερος θεωρεῖται ὁ μετὰ τοῦ Βούδδα-Ἀμιτάμπα συνδεόμενος Ἀβαλοκιτεσβάρα, ὁ «θεὸς τῆς εὐσπλαγχνίας». Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν συμβολικὴν τοῦ Θιβετιανοῦ Βουδδισμοῦ κατέχουν πέντε Βοῦδδαι καὶ Bodhisattvas, θεωρούμενοι ὡς ἀνάλογοι ἐκπορεύσεις τοῦ Πρωτο-Βούδδα. Πρόκειται, κατὰ τὸν H. Hoffmann⁵⁹, περὶ μιᾶς πενταδικῆς παραστάσεως τοῦ σύμπαντος, ἡ ὁποία λίαν πιθανῶς ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸ μανιχαϊκὸν πρότυπον περὶ κόσμου. Εἰδικώτερον:

α'. Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Vajrocana, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται μεγάλος «Maha-Vajrocana». Βαῖροκᾶνα σημαίνει «ἥλιος» καὶ εἰκονογραφικῶς παρίσταται λευκός. Τὸ σύμβολόν του εἶναι ὁ τροχὸς (Cakra). Τὸ θηρίον (Vahana) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵππεύει εἶναι ὁ λύκος. Ἡ θηλυκὴ του ἀναλογία ὀνομάζεται Vajradhatvisvari. Τὸ στοιχεῖόν του εἶναι ὁ αἰθήρ. Ἀπὸ τὸν Βαῖροκᾶνα ἐκπορεύεται ὁ Μποδισάτβα Samanta-

56. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13.

57. Πρβλ. W. K i r f e l, Symbolik des Buddhismus, Stuttgart 1959, σ. 32 ἐξ., καὶ A. G r ü n w e d e l, Buddhistische Kunst in Indien, Berlin 1919³, σ. 122.

58. Πρβλ. περὶ τούτου Α. Ι. Φ ι λ ι π π ί δ ο υ, Ἱστορία τῆς Ἑποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθηρησιακῆς, Ἀθήναι 1958, σ. 775-779.

59. Πρβλ. H. H o f f m a n n, Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus, Stuttgart 1967, σ. 13 ἐξ.

bhadra, ὁ ὁποῖος παρίσταται πράσινος μετὰ τὸ σύμβολον τοῦ Λωτοῦ, καὶ τὸν Ἐλέφαντα ὡς θηρίον ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἵππεύει⁶⁰.

β'. Τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ σύμπαντος ἀνήκει εἰς τὸν Aksobhya. Οὗτος κρατεῖ σκῆπτρον (Vajra) καὶ κώδωνα, τὰ σύμβολα τῆς πολικότητος, τὸ χρῶμά του εἶναι τὸ κυανοῦν, φέρεται ἵππευων ἐπὶ ζεύγους ἐλεφάντων. Τὸ στοιχεῖόν του εἶναι ὁ ἀήρ. Ὁ ἀντίστοιχος πρὸς αὐτὸν ἀνθρώπινος Βούδδας εἶναι ὁ Kanakamuni. Ὡς χειρονομία του μαρτυρεῖται ἡ ἐπαφή του, δηλ. τὸ ἄγγιγμά του μετὰ τὴν γῆν. Αὐτὸς εἶναι ἡ ἀρχικὴ προέλευσις πολυαριθμῶν ὑποστάσεων. Ὁ Μποδισάτβα του εἶναι ὁ Vajrapani, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται εἰς τὴν τέχνην Gandhara ὡς προστάτης καὶ κλητὴρ τοῦ Βούδδα. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ ἐνέργεια ἐνὸς μυητικοῦ Μποδισάτβα, ἐνὸς «Κυρίου τῶν Μυστηρίων». Εἰς τὸ Θιβέτ ἰσχύει οὗτος ὡς ἀτμοσφαιρικὸς θεός, εἰκονογραφικῶς δὲ παρίσταται ἢ μετὰ ἥρεμον ἢ καὶ μετὰ ὀργισμένην μορφήν⁶¹.

γ'. Εἰς τὸν Νότον ἔχει ὁριστικοποιηθῆ ὁ Ratnasambhava. Τὸ χρῶμά του εἶναι κίτρινον, τὸ στοιχεῖόν του τὸ πῦρ. Ὡς θηρίον ἔχει τὸν ἵππον. Ὁ ἀνθρώπινος Βούδδας, ὁ ἀνέκων εἰς αὐτόν, εἶναι ὁ Kasyapa, ὁ δ' ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενος Μποδισάτβα ὀνομάζεται Ratnapani, τοῦ ὁποῖου τὸ χρῶμα εἶναι ἐπίσης τὸ κίτρινον⁶².

δ'. Ὁ Βούδδας τῆς Δύσεως εἶναι ὁ Amitabha⁶³ (ἄπειρον φῶς). Οὗτος παρίσταται εἰς στάσιν στοχασμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ χεῖρές του στηριζόμεναι ἐπὶ τῶν γονάτων κρατοῦν ἐν κύπελλον χρώματος κυανοῦ, τὸ κύπελλον τῆς ἐλεημοσύνης. Ὁ εἰς αὐτὸν ὑποτεταγμένος ἀνθρώπινος Βούδδας εἶναι ὁ Sakyamuni, ὁ ἱστορικὸς Βούδδας. Τὸ στοιχεῖόν του εἶναι τὸ ὕδωρ, τὸ θηρίον του ὁ ταῶς. Ἡ σπουδαιότερα μορφή ἐμφανισέως του εἶναι ὁ Amitayus, ὁ Βούδδας τῆς ἀπείρου διαρκείας τῆς ζωῆς. Τὸ χρῶμά του εἶναι τὸ ἐρυθρόν. Ὁ εἰς αὐτὸν ὑποτεταγμένος Μποδισάτβα εἶναι ὁ Avalokitesvara-Padmapani, ὁ μέγας ἐλεήμων. Οὗτος ἰσχύει ὡς ὁ εἰδικὸς προστάτης Ἁγίος τοῦ Θιβέτ, οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποῖου φέρονται ὅτι ἐγεννήθησαν ἐκ μιᾶς μερικῆς ἐνσάρκωσέως του ὡς πιθήκου καὶ ἐνὸς θηλυκοῦ βραχχάδου δαίμονος τῆς χιονόσφαιρας. Ὁ Δαλάϊ-Λάμα εἶναι ἡ ἐνσάρκωσίς του, παρίσταται δὲ εἰς διαφόρους μορφάς⁶⁴.

ε'. Ὁ Amoghasiddhi εἶναι ὁ Βούδδας τοῦ Borṇā⁶⁵. Τὸ χρῶμά του

60. Πρβλ. H. von Glasenapp, Der Buddhismus in Indien und im Fernen Osten, Berlin/Zürich 1936, σ. 89 ἐξ.

61. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14-15.

62. G. Tucci, Die Religionen Tibets und der Mongolei, Stuttgart 1970, σ. 116-117.

63. G. Tucci, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 56, 69, 117.

64. Πρβλ. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 16.

65. Πρβλ. G. Tucci, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 116, 117.

είναι τὸ πράσινον, τὸ θηρίον του εἶναι δύο μυθικά πτηνά. Ὁ εἰς αὐτὸν ὑποτελής Μποδισάτβα ὀνομάζεται Visvapani. Ὁ ἀνθρώπινος Βούδδας εἶναι ὁ μελλοντικός Αὐτρωτής Maitreya, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἐμφανισθῇ 4.000 ἔτη μετὰ τὸν ἱστορικὸν Βούδδαν Γοτάμα, εἶναι δὲ ἤδη γνωστὸς εἰς τὸν Χιναγιάννα Βουδδισμὸν⁶⁶.

Ὁ Πρωταρχικός Βούδδας, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξῆλθον οἱ Panca-Tathagatah, δύναται νὰ ἐμφανίζηται ἄνευ ὀρισμένου ὀνόματος, ἢ ὡς Samantabhadra Vajrasattva, Mahavajrocana. Παρίσταται ὡς καθισμένος Βούδδας μὲ σταυρωτοὺς βραχίονας, οἱ ὁποῖοι κρατοῦν τὰ σύμβολα τῆς πολικότητος, σκῆπτρον (Vajra) καὶ κώδωνα.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς πέντε ὀνομαζομένους «Dhyani-Bodhisattvas», δηλ. οὐρανίους Μποδισάτβας, ὑφίσταται καὶ ἕτερον σύνολον ἐξ ὁκτὼ παρομοίων. Οὗτοι εἶναι οἱ Samantabhadra, Vajrapani, Avalokitesvara, Manjusri, Maitreya, Akasagarbha, Ksitigarbha καὶ Sarvanivaranaviskambhin, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι δὲν κατέχουν ἰδιαιτέραν δογματικὴν-συμβολικὴν σημασίαν. Ὁ σημαντικώτερος ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Manjusri, ὁ ὁποῖος ὡς ὁ Μποδισάτβα τῆς γοητευτικῆς ὠραιότητος εἶναι ὁ Μποδισάτβα τῆς σοφίας καὶ τῆς λογοτεχνίας⁶⁷.

Ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς Τσόν-κα-πα θεωρεῖται ὡς ἡ ἐνσάρκωσίς του. Παρίσταται μὲ δύο ἄνθη Λωτοῦ, ἢ μὲ τὸ ξίφος τῆς γνώσεως εἰς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ βιβλίον Prajnaparamita, δηλ. τὴν «μεταφυσικὴν σοφίαν» εἰς τὰ ἀριστερά. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ χρῶμά του δὲν ὑπάρχει περιορισμός, καθ' ὅσον παρουσιάζεται κίτρινος, λευκός, ἐρυθρός καὶ μαῦρος. Ἡ στάσις του εἶναι ἐκείνη τοῦ Dharmacakra, τοῦ Τροχοῦ τῆς διδασκαλίας, τὸ δὲ θηρίον του εἶναι ὁ λέων⁶⁸.

3. Οἱ θεοί.

Ἐκ τοῦ λαμαϊστικοῦ πανθέου ἀναφέρομεν ὀρισμένους θεούς, προκειμένου νὰ δώσωμεν γενικὴν τινα εἰκόνα ἐκ τῆς θιβητιανῆς θρησκευτολογικῆς συμβολικῆς. Οἱ θεοὶ οὗτοι διαδραματίζουν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τοῦ Λαμαϊσμοῦ, εἶναι ἰδιαιτέραι προστάτιδες θεότητες⁶⁹, τὸ πλεῖστον Ἰνδικῆς προελεύσεως, οἱ ὁποῖοι ἱεραρχικῶς τοποθετοῦνται κάτω ἀπὸ τοὺς Βούδδας καὶ Μποδισάτβας, παρὰ ταῦτα ὅμως ἀντιμετωπίζονται ὑπὸ τοῦ πλήθους μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ. Ὁ Ταντρικὸς Βουδδισμὸς παρέλαβεν ἀπὸ

66. Πρβλ. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 16 ἐξ.

67. Πρβλ. W. Eichhorn, Die Religionen Chinas, Stuttgart 1973, σ. 192, 254, 255.

68. Πρβλ. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 18.

69. Πρβλ. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 20.

τὸν Ἰνδουισμόν καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐνανθρωπήσεων (Avataras). «Οἱ θεοὶ πιστεύονται ἐμφανιζόμενοι ἐπὶ τῆς γῆς πολυμόρφως. Ἀλλ' ἰδιαίτερος εἷς τούτων, ἀνεσαρκούμενος διηνεκῶς, θεωρεῖται ἐπιτελῶν τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ διδάσκων τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν»⁷⁰. Πρόκειται τὸν τρόπον τινὰ περὶ μυστικῶν Βουδδῶν, οἱ ὅποιοι παρίστανται ὡς ἐνεργητικαὶ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι δυνάμεις, συνηθέστερον μετὰ τῶν θηλυκῶν τῶν ἀντιστοιχιῶν (Prajna). Σημαντικαὶ θεότητες (Yidam) εἶναι αἱ ἀκόλουθοι⁷¹:

α'. Guhyasamaja εἶναι ἡ θεότης ἐνὸς συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν ἐνεργητικὴν πολικὴν πλευράν, εἰς τοὺς Upaya, καὶ κατὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν Ταντρικῶν ἀνήκει εἰς τοὺς «Τάντρα-Πατέρας», κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ὁποίων ὁ σεξουαλισμὸς καὶ αἰσθησιασμὸς ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν μέρος τῆς λατρείας⁷². Ὁ Ghyasamaja παρίσταται ἔχων ἐπίσημον ἔνδυμα Μποδισάτβα, τρεῖς κεφαλὰς καὶ ἑξ βραχίονας. Εἰς τὰς δύο κυρίας χεῖράς του κρατεῖ τὰ σύμβολα τῆς πολικότητος Vajra καὶ κῶδωνα.

β'. Hevajra συμβολίζει τὴν θεότητα ἐνὸς ἐτέρου θιβητιανοῦ ταντρικοῦ συστήματος. Εἰκονογραφικῶς δεικνύει ἡ θεότης αὕτη ὀκτὼ κεφαλὰς, δύο ἢ τέσσαρα σκέλη, ὅπως καὶ δεκαῆξ βραχίονας, οἱ ὅποιοι κρατοῦν ὠρισμένα ἀντικείμενα.

γ'. Cakrasamvara, ἡ θεότης ἐνὸς τρίτου θιβητιανοῦ ταντρικοῦ συστήματος, ἔχουσα τέσσαρας κεφαλὰς καὶ δώδεκα βραχίονας. Περιβάλλεται ὑπὸ μιᾶς θηλυκῆς ἀντιστοιχίας (Prajna) καὶ ἵσταται μὲ τοὺς δύο ἀριστεροὺς πόδας ἐπὶ μιᾶς θηλυκῆς μορφῆς, καὶ μὲ τοὺς δεξιούς ἐπὶ μιᾶς ἀνδρικῆς. Εἰς ἐκάστην χεῖρα κρατεῖ ἀνὰ ἑξ συμβολικὰ ἀντικείμενα⁷³.

δ'. Kalacakra, ἐνσωματώνει ὡς θεότης τὸ Avaya-Tantra - Σύνολον, τὸ ἀνῆκον εἰς τὸ ὁμώνυμον σύστημα⁷⁴. Αἱ ἐκπροσωπήσεις του φέρουν τέσσαρας κεφαλὰς καὶ δώδεκα ἢ εἰκοσιτέσσαρας βραχίονας. Ἐκάστη κεφαλὴ ἔχει ἓνα τρίτον ὀφθαλμὸν ἐπὶ τοῦ μετώπου⁷⁵.

ε'. Ἡ ἰδιαίτερα θεότης τῆς «κιτρίνης Ἐκκλησίας» εἶναι ὁ φοβερὸς Yamantaka, ἡ Yamari, ἐρυθροῦ ἢ μέλανος χρώματος. Προσωποποιήσεις τῆς θηλυκῆς (Prajna) πλευρᾶς του εἶναι ἡ γυμνὴ θεὰ Vajarayogini, ἡ τυπικὴ θεὰ τῆς μυσσεως, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὸν μαγικὸν Yogin, ὅταν οὗτος εὐρίσκεται εἰς τὴν πνευματικὴν ὁδόν, ἢ ὅταν ἔρχεται πρὸς τὴν τελειότητα⁷⁶.

70. Α. Ι. Φίλιππίδου, Ἱστορία Ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης... ἐνθ' ἀνωτ., σ. 780.

71. Πρβλ. H. Hoffmann, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 20.

72. Πρβλ. G. Tucci, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 31.

73. H. Hoffmann, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 21 ἑξ.

74. Περὶ τοῦ ὁποίου ἰδὲ H. Hoffmann, Das Kālacakra, die letzte Phase des Buddhismus in Indien, Saeculun XV (1964), σ. 125 ἑξ.

75. G. Tucci, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 52, 116.

76. H. Hoffmann, Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus, Stuttgart 1967, σ. 22.

στ'. "Ετεραι θεότητες εις τὸ Θιβέτ εἶναι οἱ Λάμα, οἱ ὅποιοι προέρχονται ἀπὸ τὸ προβουδδιστικὸν Θιβέτ, καὶ οἱ ὅποιοι ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς Dakinis, μετὰ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συγχέονται, χαρακτηρίζονται ὡς Λάμα-Dakini.

ζ'. Ὁ Mahakala ἐμφανίζεται ὡς λευκὴ ἢ μαύρη ἐκδήλωσις. Ὁ λευκὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν μαῦρον κατὰ τὸ ὅτι οὗτος ἀντὶ στεφάνου ἀπὸ κρηνία κρατεῖ ἓνα εὐγενῆ πολύτιμον λίθον, διὰ τοῦ ὁποίου καθίσταται εὐδιάκριτος ἢ διπλῇ τοῦ ἐνέργειας ὡς θρησκευτικοῦ προστάτου καὶ θεοῦ τοῦ πλούτου⁷⁷.

η'. Ὁ Sridevi ἐμφανίζεται εις τὸν Λαμαϊσμὸν ὡς ἡ φοβερωτέρα μορφή τοῦ πανθέου.

θ'. Ὁ Ganarati-Ganesa ἢ καὶ Vighnasvara ἐμφανίζεται εις τὸν Λαμαϊσμὸν ὡς Δαίμων, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ ἐμπόδια, καὶ φέρει τὸ ὄνομα Vinayaka.

ι'. Ὁ Vaisravana-Kubera, ὁ θεὸς τοῦ πλούτου, εἶναι ὁ προστάτης τῆς βορείου κατευθύνσεως καὶ κυρίαρχος τῶν δαιμόνων Yaksa⁷⁸. Ὁ ἀρχαῖος Ἰνδικὸς θεὸς τῶν νεκρῶν Yama, πρωταρχικῶς ὁ πρῶτος νεκρὸς, μετέπειτα δὲ ὁ ἄρχων τοῦ "Ἄδου καὶ βασιλεὺς τῆς κολάσεως καὶ δικαστῆς τῶν νεκρῶν, ἐξασκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν περαιτέρω καὶ εις τὸν Λαμαϊσμὸν ὡς «κύριος τῶν νεκρῶν»⁷⁹.

ια'. Hayagriva, λατρεύεται εις τὸ Θιβέτ ἰδιαίτερος ἀπὸ τοὺς κατόχους ἵππων, ἰσχύει ὅμως γενικῶς καὶ ὡς εὐνοϊκὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ μέγας ἐχθρὸς τῶν δαιμόνων⁸⁰.

ιβ'. Ὁ πολεμικὸς θεὸς τῶν Λαμαϊστῶν ὀνομάζεται Leam-Srim (ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή) ἢ Beg-Ce (μυστικὸς ἀλυσιδωτὸς θῶραξ).

ιγ'. Οἱ «πέντε Βασιλεῖς» εἶναι θεοποιημένοι ἥρωες τῆς θιβετικῆς αὐτοχθόνου θρησκείας. Οἱ «πέντε Βασιλεῖς» εἶναι ἐκπορεύσεις ἢ μορφαὶ μιᾶς μοναδικῆς σαμανιστικῆς μαντικῆς θεότητος τῶν Οὐϊγούρων. Ὁ σημαντικώτερος μετὰ αὐτῶν εἶναι ὁ Pe-Har, ἡ κεντρικὴ μορφή τῶν «πέντε»⁸¹.

ιδ'. Τέλος, ὁ Tara εἶναι ὁ βασικὸς τύπος τῶν πολυαρίθμων θηλυκῶν θεοτήτων τοῦ λαμαϊστικοῦ πανθέου, ὁ χαρακτήρ τῶν ὁποίων ὡς Σωτήρων

77. Πρβλ. W. Heissig, Die Religionen der Mongolei, ἐν G. Tucci-W. Heissig, Die Religionen Tibets und der Mongolei, Stuttgart 1970, σ. 326, 328, 338.

78. W. Heissig, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 405, 409, καὶ W. K i r f e l, Symbolik des Buddhismus, Stuttgart 1959, σ. 25.

79. H. H o f f m a n n, Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus, Stuttgart 1967, σ. 27 ἐξ.

80. Πρβλ. W. Heissig, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 381.

81. H. H o f f m a n n, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 29.

τονίζεται ἰδιαίτερως, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐνεργοῦν ὡς θηλυκαὶ ἀναλογίαι (Prajna) τοῦ Avalokitesvara, τοῦ μεγάλου οἰκτίρμονος⁸².

4. Ἀνθρωπος καὶ κόσμος.

Ὁ κόσμος, τὸ σύμπαν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχουν εἰς τὸν Θιβητιανὸν Βουδισμόν τὸν ἀνάλογον συμβολισμόν των. Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν αὐτῶν νόμων, τόσον εἰς τὸ σύμπαν ὅσον καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τουτέστι τῆς ὕλικῆς διὰ τὸ σύμπαν καὶ τῆς σωματικῆς-ψυχικῆς δομῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἔχει ἤδη προβουδδιστικὴν προέλευσιν. Ὁ νόμος τῆς πολικότητος, δηλαδή τῆς διαμετρικῆς ἀντιθέσεως, ἥτις διακυβεύει τὰς μακροσκοπικὰς καὶ μικροσκοπικὰς περιοχάς, κατὰ τὰς πεποιθήσεις τοῦ ταντρικοῦ Θιβητιανοῦ Βουδισμού, ἐπέδρασε καθοριστικῶς ἐπὶ τῆς ταντρικῆς τέχνης. «Ἡ ἰδέα», κατὰ τὸν Δ. Βελισσαρόπουλον⁸³, «ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος εἶναι τὸ κενό, ὁδηγεῖ στὴν ἀντίληψιν ὅτι τὰ πάντα ταυτίζονται... Μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι δίδεται ἔμπρακτῃ ἀπόδειξι πεποιθήσεως ὅτι τὰ πάντα μέσα στὸ σύμπαν ἔχουν τὴν αὐτὴν ὕφῃ, διαπράττονται οἱ πῦρ ἀποκρουστικῆς παραβάσεις τῶν ἡθικῶν νόμων, ἀκόμῃ καὶ ἐγκλήματα, δηλαδή φόνοι, κλοπὲς καὶ σεξουαλικὰ ὄργια καὶ παραγνρίζονται ἐνσυνείδητα οἱ πέντε βασικὲς ἀρετὲς ποὺ δίδαξε ὁ Βούδδας». Ἐκ τῆς ἀντίληψεως ταύτης προέκυψεν ἡ θεωρία τῆς «μεγίστης ἀγαλλιάσεως» (Mahasukha), καθ' ἣν ἡ αἰσθησιακὴ ἔνωσις τῶν μοναχῶν τῶν ταντρικῶν μοναστηρίων μετὰ γυναικῶν, θεωρεῖται ὡς «πρόγευσις» τῆς καταστάσεως τῶν Bodhisattvas, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται ἤδη πέρα τῶν ὁρίων τῶν ἀντινομιῶν. Ἡ «μεγίστη εὐσπλαγχνία» των συνοδεύεται ἀπὸ τὴν «μεγίστην ἀγαλλίασιν», εἶναι δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκ μέρους των ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων διακρίσεως μεταξὺ ἀρετῆς καὶ ἀμαρτίας, καλοῦ καὶ κακοῦ. Ὁ σεξουαλισμὸς αἰτιολογεῖται ὡς «βίωσις τοῦ κενοῦ», ἡ δὲ ἐπίδρασίς του, τόσον εἰς τὴν τέχνην, ὅσον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἱεροτελεστίας ἦτο τόσον σημαντικὴ, ὥστε «ἡ ἀπεικόνισις σὲ μπρούντζινα ἀγαλματίδια τοῦ Yab-Yum, τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς σὲ στάση ἐρωτικῆς περιπτύξεως, συναντᾶται συχνότατα»⁸⁴. Κατὰ τὸν Zimmer⁸⁵, «ἡ μὲν θηλυκὴ πλευρὰ συμβολίζει τὴν δυναμικὴν ὕψιν τῆς πρωταρχικῆς οὐσίας, τὴν λαυθάνουσαν ἐνέργειάν της, ἡ δὲ ἀρσενικὴ τὴν ἐνεργοποιημένην οὐσίαν». Ἡ μὲν θετικὴ πλευρὰ ὀνομάζεται εἰς τὸ Vajrayāna «Uraya», ὅπερ σημαίνει τὴν ἐνεργὸν ἀνδρικήν δύναμιν, τὸ «μέσον», ἡ δὲ ἀρνητικὴ ὀνομάζεται «Praj-

82. Πρβλ. G. Tucci, Die Religionen Tibets, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 37, 141.

83. Δ. Βελισσαρόπουλου, Ἱστορία τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας, Ἀθήνα 1981, σ. 342.

84. Δ. Βελισσαρόπουλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 344.

85. Heinrich Zimmer, Mythen und Symbole in indischer Kunst und Kultur, Zürich 1951, σ. 164.

na», δηλ. «Σοφία». Χαρακτηριστικά λατρεϊκά σύμβολα άμφοτέρων θεωρούνται ο κεραυνός, ο άδάμας, τó Vajra, τó όποϊον άρχικώς έσήμαινεν όπλον τού βεδικοϋ Ινδικου θεου "Ιντρα' εις τó Θιβέτ όμως συμβολίζει τόν φαλλόν, τήν άνδρικήν γενετικήν ικανότητα. Έτέρα παράστασις συμβολίζεται διá τού 'Ηλίου, τής θετικής άνδρικής πλευράς, καί τής Σελήνης, τής άρνητικής, τής θηλυκής πλευράς⁸⁶. Έξ έπόψεως θρησκευολογικής συμβολικής παρουσιάζει ένδιαφέρον ή διαφορά τής βεδικής άντιλήψεως περί «γενέσεως» τής «Δημιουργίας» άπό τήν θιβeticianήν άρχήν τού Yab-Yum, δι' ής παρέχεται νομιμότης καί εις τόν έξωτερικόν κόσμον, διότι «οί δύο πρωταγωνιστάί τής περιπτύξεως είναι τής αύτής άξίας. Έπερβατική άλήθεια θεωρείται τόσο ή διαταρασσομένη ούσία (ο άνδρας), πού μετατρέπεται σέ έμπειρική, όσο καί ή ένεργός δύναμη (ή γυναίκα), πού θέτει τήν ούσία σέ κίνηση, γιατί θεωρείται ότι τó θηλυκό δυναμικό (shakti) στοιχείο στόν κόσμο, άφου έτάραξε τήν ήρεμία τής ούσίας, δέχεται τόν ίδιο τόν δυναμισμό πού άπεδέσμευσε. Έτσι, τó άρσενικό καί τó θηλυκό στοιχείο τού Yab-Yum, δηλ. ή ούσία καί ή ένέργεια, έναλλάσσονται στόν ρόλο τής «πρώτης άρχής» καί τής «έκδηλώσεως» της σέ πολλαπλότητα, δηλαδή σέ «έμπειρικό κόσμο» καί δεικνύουν, μέ άλλες λέξεις, ότι ούτε ούσία χωρίς κατηγορήμα είναι δυνατή, ούτε άντιστρόφως»⁸⁷.

Η ύπέρβασις τού έμπειρικού κόσμου, ή επίτευξις τού τελείου, άποτελεϊ τόν σκοπόν τής βουδδιστικής άσκητικής πρακτικής Yoga καί ολοκληροϋται μέ τήν άντίληψιν, ότι τó ρεϋμα τής δημιουργικής ένεργείας πιέζεται άπό τήν δεξιάν καί άριστεράν άρτηρίαν πρός τήν κεντρικήν. Πρόκειται περί μιáς πρακτικής, ήτις εις τó Θιβέτ καλεϊται Zum-jug, τó άποτέλεσμα τής όποίας είναι «μία ψυχογενής θερμότης, όνόματι Candikā, ή παραγωγή τής όποίας κατέστησε τόν άγιον Mi-la-ras-pa ικανόν νά διέλθη τήν δριμύτητα τού θιβeticianou χειμῶνος, ένδεδυμένος μόνον δι' ένός λεπτού βαμβακεροϋ ένδύματος»⁸⁸. Ως θρησκευτικός σκοπός αύτής τής γιογικικής πρακτικής τίθεται ή «επίτευξις τού άπολύτου» ή τών όκτώ κλασσικών μαγικών δυνάμεων, ή δέ άνοδος τής δημιουργικής ένεργείας δέον νά όδηγή εις τήν τελικήν άποπνευματοποίησιν. Παριστάνονται διá διαφόρων συμβόλων ειλημμένων εκ τού άνδρικού καί γυναικειου σώματος, ιδιαιτέρως όμως τών σεξουαλικών όργάνων»⁸⁹.

Η συμβολική τών τροχών (Cakras) συναντάται καί πάλιν εις εκείνην τών Stupas. Τά παλαιότερα μνημεία Στούπα ήσαν άπλά ταφικά μνημεία, τύμβοι, εκ χώματος. Βραδύτερον κατασκευάζονται εκ στερεών κεραμοπλα-

86. Πρβλ. H. Hoffmann, Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus, Stuttgart 1967, σ. 36 καί 57.

87. Δ. Βελισσαροπούλου, ένθ' άνωτ., σ. 345.

88. H. Hoffmann, ένθ' άνωτ., σ. 37.

89. H. Hoffmann, ένθ' άνωτ., σ. 37.

στικῶν ὕλικῶν καὶ εἰς τὰς λειψανοθήκας τῶν τοποθετοῦνται μέλη σημαινόντων ἀνθρώπων. Τὰ περισσότερα θιβητιανὰ μνημεῖα Στούπα δεικνύουν ἐν ἑκ τεσσάρων βαθμίδων διαβαθμισμένον κλιμακωτὸν τμήμα, ὀνομαζόμενον *Parisanda*. Ἡ πρώτη βαθμὶς σημαίνει τὰς τέσσαρας «βάσεις (θεμέλια) τῆς συνειδήσεως», ἡ δευτέρα τὰς τέσσαρας ἀπαρνήσεις ἀρνητικῶν πραγμάτων, ἡ τρίτη τὰς ἰσαριθμούς θαυμαστὰς δυνάμεις τοῦ Βούδδα καὶ ἡ τετάρτη τὰς τέσσαρας ἰκανότητας, πίστιν, ἐνέργειαν, συνείδησιν καὶ αὐτοβυθισμόν. Ἡ συμβολικὴ τοῦ συστήματος *Kalacakra*, δηλ. τοῦ «Τροχοῦ τὸ χρόνου», συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν μαγικὴν συντομογραφίαν ἣ τὸ σιγίλλειον τοῦ «Ἰσχυροῦ εἰς δέκα μορφάς». Ἡ διπλὴ σημασία ὅλων τῶν συμβόλων ἐξ ἐπόψεως μακροκαὶ μικροκοσμικῆς συνεχίζεται μετὰ συνεπείας εἰς τὸ σύστημα *Kalacakra*⁹⁰.

Τὰ *Mantala*s, δηλ. τοὺς «κύκλους» οἱ ὅποιοι εἶναι συμβολικά, κυκλικὰ ἢ τετραγωνικὰ διαγράμματα, δύνανται τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς κοσμογράμματα ἢ ψυχογράμματα. Τὸ Μάνταλα ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ συμβολίζει τὸν ἀθέατον Πρωτοβούδδαν καὶ διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον, ἰδιαιτέρως εἰς τὰ μυητικὰ ἔθιμα. Ὡς συμβολικὴ μορφή τοῦ σύμπαντος, δηλ. τοῦ Μακροκόσμου ὡς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου μικροκόσμου ἐρμηνεύονται καὶ αἱ σπουδαιότεραι θιβητιανὰ ἐγκαταστάσεις ναῶν. Ὁλόκληρος ὁ ἱερός χώρος περιβάλλεται ἀπὸ ἐν κυκλικὸν τεῖχος ἐπενδεδυμένον μὲ κασσίτερον, τὸ ὅποιον παριστᾷ τὰς κυκλικὰς ὁροσειρὰς τοῦ βουδδιστικοῦ σύμπαντος, τοῦ *Cakravala*. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου, τῆς ἱερᾶς περιοχῆς ὀρθώνεται ὁ κυρίως ναός, ἐν ὁμοίῳ τοῦ παγκοσμίου ὅρους *Meru*⁹¹.

Μία συμβολικὴ παράστασις τοῦ κόσμου εἶναι τὸ *Bhava-cakra*, ὁ «Τροχὸς τῆς ὑπάρξεως»⁹², ἡ κυκλικὴ μορφή τοῦ ὁποίου περιβάλλεται ἐκ τῶν ὀπισθεν ὑπὸ ἐνὸς δαιμονικοῦ ὄντος. Πρόκειται περὶ ἐνὸς τροχοῦ ἔχοντος ἐξ ἀκτῖνας⁹³. Ὁ κυκλικὸς στέφανος εἶναι πεπληρωμένος ἐκ διαφόρων συμβολικῶν σημείων τῶν δώδεκα θέσεων τοῦ *Pratityasamutpada* τῶν δώδεκα *Nidanas*⁹⁴: 1. Ἡ ἄγνοια ἢ ἡ πλάνη παρίστανται ὡς μία τυφλὴ ἡλικιωμένη γυνή, 2. Αἱ ἀδρανεῖς συμβολικαὶ δυνάμεις ἐνὸς ζῶντος ὄντος παρίσταται ὡς κεραμεύς, ἀγγειοπλάστης, μὲ διάφορα δοχεῖα, 3. Ἡ Συνείδησις παρίσταται ὡς ὁμὰς πιθήκων, οἱ ὅποιοι τρώγουν καρπούς, 4. Ὄνομα καὶ μορφή, ἀτομικότης, παρίσταται ὡς ἐν ἐπηνδρωμένον πλοῖον, 5. Τὰ ἐξ αἰσθητήρια ὄργανα παρίστανται ὡς μία κενὴ οἰκία, 6. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα παρίσταται ὡς ἐν ζευγὸς ἐρωτευμένων, 7. Ἡ αἴσθησις παρίσταται ὡς ὀφθαλμός, τὸν ὅποιον διαπερνᾷ ἐν βέλος, 8. Ἡ πεῖνα παρίσταται ὡς ἀνθρωπος ἀπολαμ-

90. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 40.

91. Πρβλ. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 41 ἐξ.

92. Πρβλ. W. Kirfel, *Symbolik des Buddhismus*, Stuttgart 1959, σ. 38 ἐξ.

93. Πρβλ. H. von Glasenapp, *Der Jainismus*, Berlin 1925, σ. 233.

94. Πρβλ. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 47 ἐξ.

βάνων τὸν οἶνον, 9. Ἡ συγκίνησις ἢ ἡ ἐπιθυμία παρίστανται ὡς ἀνθοσυλλέκτης, 10. Ἡ ἐξέλιξις, δηλ. ἡ δημιουργία ἐνὸς Karma, παρίσταται ὡς ἑγγυος γυνή, 11. Ἡ γέννησις ἢ ἀναγέννησις παρίσταται ὡς τίκτουσα γυνή, 12. Τὸ γῆρας καὶ ὁ θάνατος παρίστανται ὡς νεκρός, ὁ ὁποῖος μεταφέρεται.

Κοσμικὰ καὶ ψυχολογικὰ δεδομένα εἶναι ταυτοχρόνως καὶ αἱ βάσεις τῆς παραστάσεως περὶ μιᾶς «μέσης καταστάσεως» μετὰ τὸν θάνατον μέχρι τῆς νέας γεννήσεως ἢ τῆς λυτρώσεως. Εἰς τὸ πρῶτον στάδιον, τὸ «Bar-do», «τὴν στιγμήν τοῦ θανάτου», δύναται ὁ ἀποθνήσκων, ἂν εἶναι ἀναλόγως προητοιμασμένος, νὰ γίνῃ μέτοχος τοῦ «καθαροῦ φωτός», τοῦ Ἀπολύτου, καὶ οὕτω δι' αὐτοῦ νὰ λυτρωθῇ καὶ νὰ ἀποφύγῃ τοὺς περαιτέρω κινδύνους. Διὰ τὸν ἀπροετοιμαστον θολώνει τὸ φῶς τῆς λυτρώσεως, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς ὑποκειμενικῆς πραγματικότητος, δηλ. εἰς τὸ «Cos-nid Bar-do», ἔνθα οὗτος θεᾶται ἐν συμβολικῇ ὀπτασίᾳ τὰς ἡρέμους καὶ φοβερὰς θεότητας τοῦ Vajrayana. Αὗται εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς ἐσωτερικῆς του καταστάσεως καὶ ὑποδηλοῦν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίζῃ, εἰς ποίαν σχετικὴν κατάστασιν ὠριμότητος εὐρίσκεται. Εἰς τὸ «Bar-do» τῆς ἀναγεννήσεως λαμβάνει χώραν τὸ δικαστήριον τῶν νεκρῶν, αἱ παραστάσεις τοῦ ὁποίου βεβαίως «κατάγονται βασικῶς ἐκ τῶν ἀρχαιοαιγυπτιακῶν καὶ λίαν πιθανῶς ἐφθασαν εἰς τὸ Θιβέτ μέσῳ ἱρανικῶν-μανιχαϊκῶν μεσολαβήσεων»⁹⁵.

5. Μυστηριακαὶ καὶ λατρειακαὶ συμβολικαὶ παραστάσεις.

Ἐξ ἐπόψεως θρησκευτολογικῆς εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ Βουδδισμὸς ὄχι μόνον εἰς Ἰνδίας, ἀλλ' ἰδιαίτερος εἰς τὰς χώρας τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας, εἰς τὰς ὁποίας καὶ διεδόθη, ὑπέστη μίαν τόσον «μεγάλην μεταμόρφωσιν», ὥστε νὰ ἐμφανίζεται ὅτι εἰς πλεῖστα σημεῖα διδάσκει τελείως ἀντίθετα πράγματα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁδοῖα ἐδίδασκεν ἐν ἀρχῇ⁹⁶. Τοῦτο ἐγένετο ἰδιαίτερος εἰς τὸ Θιβέτ, ἔνθα συνανεμίχθη μετὰ τῆς αὐτοχθόνου λατρείας τῶν δαιμόνων, διὸ καὶ παρουσιάζει πλουσίαν διδασκαλίαν μυστηριακῶν μαγικῶν καὶ λατρειακῶν παραστάσεων. Αὗται ἐδημιούργησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἱκανὴν μαγικὴν-μυστικὴν ἐπιστήμην εἰς τὸ θιβητιανὸν ἀδαμάντινον ὄχημα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ πλέον ἐκ τῆς μεθόδου «μαντρὰ» ὠνομάσθη καὶ «Ὀχημα Μαντρὰ». Ἡ μέθοδος αὕτη ἐθεωρήθη ὡς μέσον σωτηρίας. Ἐξ ἀπλῆς λατρείας ἔμπροσθεν τῶν παραστατικῶν ἀγαλμάτων τοῦ Βούδδα κατέληξε νὰ εἶναι σήμερον εἰς τὸ Θιβέτ ἐν πολυσύνθετον λατρειακὸν τυπικὸν μαγείας καὶ δεισιδαιμονίας, τὸ ὁποῖον προσδίδει

95. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 48-49.

96. Πρβλ. H. von Glasenapp, Die fünf Weltreligionen, Düsseldorf / Köln 1963, σ. 120.

εἰς τὸ θιβητιανὸν ὄχημα ἱκανὰ στοιχεῖα ἐνὸς σεξουαλικοῦ θρησκευόμενου⁹⁷. Ὁ H. von Glasenapp⁹⁸, εἰς ἰδιαιτέραν μονογραφίαν περὶ τῶν βουδδιστικῶν μυστηρίων, ἀναφέρεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν συμβολικῶν μαγικῶν καὶ λατρείων παραστάσεων τοῦ ὀχήματος τούτου. Τὸ μαγικο-μυστηριακὸν καὶ λατρείων τυπικὸν συνίσταται κυρίως εἰς ἀπαγγελίαν ἱερῶν λέξεων καὶ φράσεων, ὡς τῆς ἀρχικῆς φράσεως «ὀμ-μανὶ παντμέ χούμ», ἥτις κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Θιβητιανῶν σημαίνει «ἡ πολύτιμος πέτρα ἐντὸς τοῦ Ἀωτοῦ». Πλὴν τῶν ἀπαγγελιῶν ὑφίστανται καὶ τελετουργικαὶ λιτανεῖαι ἐνώπιον τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν θιβητιανῶν Στούπα, ὡς καὶ θυσιαστήριοι προσφοραὶ διαφόρων εἰδῶν, ὡς π.χ. ὕδατος, ἀρωμάτων κ.λ.π., χρησιμοποιοῦνται δὲ καὶ διάφορα συμβολικὰ ὄργανα⁹⁹.

Ἰδιαιτέραν συμβολικὴν σημασίαν ἔχουν διὰ τὸ θιβητιανὸν ὄχημα αἱ μυστηριακαὶ παραστάσεις τῶν θιβητιανῶν μοναστηρίων, τὰς ὁποίας τινὲς ἔχουν χαρακτηρίσει¹⁰⁰ ὡς «χοροὺς τοῦ διαβόλου»¹⁰¹. Αἱ παραστάσεις αὗται χρησιμοποιοῦνται μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν Cam μόνον διὰ θρησκευτικὰς μιμητικὰς παραστάσεις, δηλ. παντομίμας καὶ δράματα. Ὑπὸ τὸν ὄρον Cam διακρίνονται: 1. Καθαραὶ παντομίμαι, συνοδευόμεναι ὑπὸ μουσικῆς, 2. Παντομίμαι μὲ ὀλίγας ἀναφερομένας, ὀμιλουμένας λέξεις, καὶ 3. Κανονικὰ ἱερατικὰ δράματα, δηλ. θεατρικαὶ παραστάσεις. Τὸ Cam ἐξελέχθη ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα τῆς αὐτόχθονος προβουδδιστικῆς θρησκείας, πρῶγμα τὸ ὅποιον ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἅπλοὶ Θιβητιανοὶ τοὺς μυστηριακοὺς χοροὺς ὀνομάζουσιν «χοροὺς τοῦ ἐρυθροῦ Τίγριος-δαίμονος»¹⁰². Τὸ πρωταρχικὸν Cam ἦτο μαγεία γονιμότητος ἐνὸς ἀγροτικοῦ καὶ ποιμενικοῦ πολιτισμοῦ συγκεντρωμένων νομάδων, συνδεομένη μὲ ἐξορκιστικὰ ἔθιμα κακῶν δαιμόνων καὶ ἀνθρωποθυσίας. Οἱ μυστηριακοὶ οὗτοι χοροὶ παρίστανον πρωταρχικῶς τὴν νίκην τοῦ νέου ἔτους ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ, ἢ τῆς ἐρχομένης ἀνοιξέως καὶ τῆς νέας καρποφορίας τῆς ἐναντι τῆς σκληρότητος τοῦ θιβητιανοῦ χειμῶνος. Ὡς ὑπόλοιπον τῆς πρωταρχικῆς ἀνθρωποθυσίας, ἥτις χαρίζει τὴν γονιμότητα τοῦ νέου ἔτους, διετηρήθη ἐν ὁμοίωμα ἀνθρώπου, γονατισμένου καὶ ἀποτελουμένου ἐκ ζύμης, ἐντὸς τῆς ὁποίας δέον πολλάκις νὰ ὑφίστανται δῆθεν τμήματα, ἢ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ νεκροῦς. Τοῦτο θεωρεῖται ὡς σύμβολον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βουδδισμοῦ.

97. Πρβλ. H. von Glasenapp, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 121.

98. H. von Glasenapp, *Buddhistische Mysterien*, Stuttgart 1940.

99. H. von Glasenapp, *Die fünf Weltreligionen*, Düsseldorf/Köln 1963, σ. 119.

100. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 49.

101. Πρβλ. M. Hermanns, *Mythen und Mysterien der Tibeter*, Köln 1956, σ. 140 ἐξ.

102. Πρβλ. H. Hoffmann, *Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus*, Stuttgart 1967, σ. 49 ἐξ.

Ὡς παράδειγμα ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ H. Hoffmann¹⁰³ μία ἑορτὴ τῆς Πρωτοχρονιάς εἰς τὴν πρωτεύουσιν Lha-sa: «Ἄπασαι αἱ ἐμφανιζόμεναι μορφαί, μὲ ἐξαίρεσιν τῶν μάγων, οἱ ὅποιοι φέρουν μαῦρον καπέλλον, εἶναι μασκοφορεμένοι. Κατ' ἀρχὰς ἐξέρχονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς δευτερεύοντα πρόσωπα, τὰ ὅποια ἀκούουν τοὺς ἤχους τῆς λαμαϊστικῆς ὀρχήστρας, ὅπως οἱ δύο «κυρίαρχοι τῶν κατοικιῶν τῶν νεκρῶν», ἐνδεδυμένοι διὰ λευκῶν ἱματίων καὶ φέροντες μάσκα, ἣ ὅποια φανερώνει πρόσωπα νεκρῶν. Ὡς γελωτοποιὸς ἐμφανίζεται ὁ ὀνομαζόμενος Hva-San, περιβαλλόμενος ὑπὸ παίδων, ὡς καὶ οἱ δύο A-ca-ra, ἥτοι ἐνσωματώσεις ἰνδῶν ἀσκητῶν, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ὅτι συμβολίζουν κοσμικὰς μορφάς. Μετὰ ἀπὸ διαφόρους βωμολοχίας ἐμφανίζονται ἐν ἑορταστικῇ πομπῇ οἱ θεοὶ τοῦ τρόμου, συνοδευόμενοι ἀπὸ θηριομόρφους μάσκας. Ἐπειτα ἐμφανίζεται ἄλλη «μάσκα»¹⁰⁴, ἣ ὅποια προξενεῖ εἰς τοὺς ἀκροατὰς εὐθυμίαν καὶ σάτιραν. Πρόκειται περὶ τοῦ «λευκοῦ γέροντος», ἐνὸς ἡλικιωκιωμένου ἀνδρὸς μὲ λευκὴν γενειάδα καὶ φαλακρὰν κεφαλὴν. Μετὰ ἀπὸ ἓνα σφοδρὸν συμβολικὸν ἀγῶνα μὲ τὴν Τίγριν ὁ συμβολίζων τὸ «νέον ἔτος» γέρον ἐγκαταλείπει τὴν σκηνὴν μετὰ τὴν νίκην τοῦ ἐναντίου τῆς Τίγριος, συνοδευόμενος ἀπὸ ἓνα ἐπινίκιον χορόν. Κατὰ τὸ τέλος τῶν χορῶν παρίσταται εἰσέτι δύο φορὰς ἡ ἐξουθένωσις τῶν κακῶν ἐπιδράσεων θεωρουμένη ὅτι εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν τελετὴν Linga. Τεμάχιον χάρτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναγεγραμμένα ὀνόματα δαιμόνων, πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν, καίεται διὰ πυρός, εἰς τὸ ὅποιον ἐκχέεται οἰνόπνευμα ἐκ πιατέλλας σχήματος κρανίου. Ἡ πρωταρχικὴ ἔννοια τοῦ Cam, δηλ. ἡ ἐξασφάλις εὐτυχίας καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων διετηρήθη μέχρι καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνος»¹⁰⁵. Ἀπὸ τὰ μυστήρια Cam ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰ διάφορα μοναστήρια πραγματικὰ θρησκευτικὰ δράματα, τὰ ὅποια ὅμως φέρουν ἓνα ἐξωδραματικὸν χαρακτῆρα, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦνται ἀπὸ μακροσκελεῖς μονολόγους.

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν λατρειακῶν συμβόλων σημασίαν ἐξ ἐπόψεως θρησκευτιολογικῆς συμβολικῆς παρουσιάζουν τὰ ἑξῆς. Μίαν πρώτην ὁμάδα ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦν τὰ «ἐ π τ ἄ π ο λ ὕ τ ι μ α ἀ ν τ ι κ ε ἰ μ ε ν α» καὶ μίαν δευτέραν τὰ «ὀ κ τ ὦ σ ὕ μ β ο λ α ε ὕ τ υ χ ῖ ας»¹⁰⁶. Ἀμφότεραι αἱ ὁμάδες διαδραματίζουν σπουδαῖον ρόλον ὅχι μόνον ὡς λεπτομέρειαι εἰς προσόψεις ναῶν, εἰς ζωγραφικοὺς πίνακας ναῶν ἀλλὰ καὶ εἰς ἕτερα ἀντικείμενα τοῦ στοχασμοῦ καὶ τοῦ συνολικοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ «ἐπτά πολύτιμα ἀντικείμενα» ἢ αἱ «ἐπτά πολυτιμότητες» εἶναι: 1. ὁ Τροχός, 2. τὸ πολύτιμον κόσμημα, 3. ἡ βασίλισσα, 4. ὁ ὑπουργός, 5. ὁ συνήθως λευκὸς ἐλέ-

103. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 50.

104. Πρβλ. H. Lucas, Lamaistische Masken, Kassel 1962, σ. 43 ε.

105. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 52 ἐξ.

106. H. Hoffmann, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 54 ἐξ.

φας, 6. ὁ ἵππος καὶ 7. ὁ στρατηλάτης. Ὁ Τροχὸς ἔχει τὴν πολὺ ἐξέχουσαν θρησκευτικὴν του σημασίαν. Εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ κηρύττοντος Βούδδα, ὁ ὁποῖος θέτει εἰς κίνησιν «τὸν Τροχὸν τῆς διδασκαλίας». Τὸ πολῦτιμον κόσμημα, κυρίως τὸ εὐκταῖον πολῦτιμον κόσμημα, ἐκπληροῦ ὄχι μόνον ὅλας τὰς ἐπιθυμίας, ἀλλὰ διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον καὶ εἰς τὴν βουδδιστικὴν ἀλχημείαν¹⁰⁷. Τὰ «ὀκτὼ σύμβολα εὐτυχίας» εἶναι: 1. ἡ ὀμπρέλλα, 2. οἱ δύο χρυσοὶ ἰχθύες. 3. τὸ δοχεῖον ἀγιάσματος, 4. τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ, 5. τὸ κογχύλιον, 6. ὁ ἀτελείωτος κόμβος, 7. τὸ λάβαρον καὶ 8. ὁ χρυσοῦς Τροχός. Ἡ ὀμπρέλλα ὅπως καὶ ὁ Τροχός, εἶναι σύμβολα τοῦ βασιλέως καὶ παγκοσμίου ἐξουσιαστοῦ. Οἱ δύο χρυσοὶ ἰχθύες εἶναι ἐν προκειμένῳ εἰδικαὶ συμβολικαὶ παραστάσεις εὐτυχίας καὶ ὠφελείας. Ἐπὶ τῆς εἰκονικῆς παραστάσεως τοῦ Λάμα Τι-λο-πὰ ἐμφανίζεται καὶ ἕτερος ἰχθύς συμβολίζων τὴν διαφυγὴν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν γεννήσεων. Τὸ δοχεῖον ἀγιάσματος ἀνήκει εἰς τὰ χρειώδη καθημερινῆς λατρείας, εἰδικώτερον ὅμως ἐμφανίζεται εἰς τὸν Amitayus, τὸν Βούδδαν τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Τὸ κογχύλιον, εἰς στροβιλοειδῆς κοχλίας, θεωρεῖται ὡς σύμβολον εὐτυχίας ἐξ αἰτίας τοῦ λευκοῦ χρώματος· ἐκτὸς αὐτοῦ θεωρεῖται καὶ ὡς σύμβολον τῆς εὐνοϊκῆς στροφῆς τῶν πραγμάτων. Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν πέντε αἰσθήσεων τὸ κογχύλιον ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀκοήν. Ὁ ἀτελείωτος κόμβος ἐμφανίζεται εἰς τὸν Λαμαῖσμον ὡς σύμβολον τῶν ἀπείρων ἀνακινήσεων τῶν γεννήσεων, θεωρεῖται ὅμως καὶ ὡς «ἐρωτικὸς δεσμός». Ἡ σημαία, τὸ λάβαρον, τὸ ἀρχικὸν πρότυπον τοῦ ὁποῦ πιστεύεται ὅτι ἔχει δῆθεν φυτρώσει ἐπὶ τοῦ ὄρους Meru, ἐμφανίζεται ὡς σύμβολον τοῦ Kubera, τοῦ λευκοῦ Βράχμαν καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου Cam-srin. Τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ ἀντιπροσωπεύει μαζί μὲ τὰ ἄνθη Campaka καὶ Asoka τὴν βουδδιστικὴν ἔκφρασιν τοῦ εἰς πολλοὺς πολιτισμοὺς ἐξηπλωμένου «ιεροῦ ἄνθους», τὸ ὁποῖον γενικῶς ἐμφανίζεται νὰ εἶναι τὸ σύμβολον τῆς ἐξελισσομένης πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἐμβλημα πολυαρίθμων Bodhisattvas. Εἰς τὴν συμβολικὴν τῆς πολικότητος, δηλ. τῆς διαμετρικῆς ἀντιθέσεως, τὸ ἄνθος τοῦ Λωτοῦ εἶναι τὸ σύμβολον τῆς σκοτεινῆς, τῆς θηλυκῆς πλευρᾶς.

Ἡ ἥλιος καὶ Σελήνη εἶναι συμβολικὴ ἔκφρασις τῆς ἀνδρικῆς-θηλυκῆς πολικότητος. Τὸ ξίφος εἶναι σύμβολον τῆς λογικῆς, ἡ ὁποία διαπερνᾷ τοὺς κόμβους, δηλ. τὰς δυσκολίας τῆς γνώσεως. Ἡ μαγικὴ μάχαιρα εἶναι σύμβολον, τὸ ὁποῖον παριστάνει ἐν πραγματικὸν ὄπλον ἐναντι κακῶν πνευμάτων.

Ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν Tantra-ἐξορκιστῶν εὐρίσκεται καὶ ἡ θυσία Balin¹⁰⁸, πρωταρχικῶς προσφερομένη εἰς τὰς θεότητας φόβου καὶ τρόμου. Πρόκειται περὶ θυσίας ὁργάνων ἀκοῆς, ὁράσεως, ὁσφρήσεως, γεύσεως καὶ

107. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 55 ἐξ.

108. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60 ἐξ.

καρδίας, τὰ ὅποια προήρχοντο ἀπὸ ἐχθροῦς τοῦ Βουδδισμού, ἐντὸς κρανιακῆς πιατέλλας, πλασμένης συμβολικῶς ὡς θυσιαστηρίου προσφορᾶς γλυκυσμάτων.

Τὸ βιβλίον γενικῶς θεωρεῖται ὡς τὸ σύμβολον τῆς θρησκευτικῆς σοφίας. Τὰ «τρία πολύτιμα πράγματα» τοῦ Βουδδισμού, δηλ. ὁ Βούδδας, ἡ διδασκαλία του καὶ ἡ βουδδιστικὴ κοινότης, παρίστανται συμβολικῶς ἐν τῇ θιβετικῇ ζωγραφικῇ ἢ ὡς ἐν φλεγόμενον πολύτιμον κόσμημα μετὰ τριῶν κύκλων εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἢ ὡς ἀπλοῦν ὀρθογώνιον τρίγωνον¹⁰⁹. Μικρὰ μεταλλικὰ πλαίσια φυλακτῶν, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκ πηλοῦ ἢ ἄλλου ὕλικου μορφήν τοῦ Βούδδα ἢ ἄλλων ἱερῶν ἀνδρῶν, περιέχουν καὶ ἓνα γεγραμμένον μαγικὸν στίχον.

Ἀπὸ τὰ μουσικὰ ὄργανα, τὰ ὅποια χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν θρησκευτικὴν ὑπηρεσίαν ἀναφέρονται ἐν χρήσει τὸ κογχύλιον, τὸ διπλοῦν τύμπανον, ἡ τριγωνικὴ σάλπιγξ, αἱ σάλπιγγες καὶ ἄλλα διαπεραστικὰ κλαρινοειδῆ πνευστὰ ὄργανα, ὅπως καὶ διάφοροι παραλλαγαὶ τυμπάνων.

Πολὺ σημαντικὸν ὡς λατρεϊκὸν σύμβολον, ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τὸν Βουδδισμόν, εἶναι τέλος καὶ αἱ χειρονομίαι, αἱ καλούμεναι Mudra, ἰδίως ἀποσκοποῦσαι εἰς ἀποτροπὴν δαιμόνων¹¹⁰.

109. H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 61.

110. Περὶ τούτων ἰδὲ H. Hoffmann, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 64-65.

III. ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΚΙΝΕΖΙΚΟΥ ΚΑΙ ΙΑΠΩΝΙΚΟΥ ΒΟΥΔΔΙΣΜΟΥ

Ο ΒΟΥΔΔΙΣΜΟΣ ΕΝ ΚΙΝΑ ΚΑΙ ΙΑΠΩΝΙΑ

1. Ἀμινταϊσμός-Ζενισμός.

Ὁ Βουδδισμός πλὴν τοῦ Θιβέτ διεδόθη καὶ εἰς ἄλλας κεντρικὰς καὶ βορειοανατολικὰς ἀσιατικὰς χώρας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς Κίναν, Κορέαν Ἰάβαν καὶ Ἰαπωνίαν¹¹¹. Εἰς Κίναν εἰσήχθη ὁ Βουδδισμός ὑπὸ τὴν μαχαγια-νικήν του μορφήν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, μετὰ δὲ ἀπὸ περιπετείας πέντε αἰώνων εἰς τὴν κινεζικὴν θρησκευτικότητα κατῴρθωσε νὰ ἐπιβιώσῃ ἡ λατρεία καὶ ἡ τιμὴ διαφόρων Βουδδῶν εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε νὰ θεωρῇται ἡ Κίνα ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν χώρα τοῦ Amida-Βούδδα. Ἐκ Κίνας διεδόθη ὁ Βουδδισμός εἰς Ἰαπωνίαν, εἰς ἣν ἀρχομένου τοῦ ἐβδόμου μ.Χ. αἰῶνος ἐγένετο θρησκεία τῶν Ἰαπώνων ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν αὐτόχθονα ἰαπωνικὴν θρησκείαν «Shinto». Ἐν Κίνα ὅπως καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ ἀνεφύησαν δύο βουδδιστικαὶ σχολαί, ἡ σχολὴ τῆς ἀμώμου ἢ καθαρᾶς χώρας καὶ ἡ σχολὴ «Ch'an» ἢ «Zen», αἱ ὁποῖαι ἀπέκκλινον ἐκ τοῦ Βουδδισμοῦ, ὡς μὴ ἀποδίδουσαι εἰς τὴν μελέτην τῶν βουδδιστικῶν κειμένων ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ἡ οὐσία ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν τούτων συνίσταται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰδεώδους

111. Πρβλ. H. von Glasenapp, Die fünf Weltreligionen, Düsseldorf/Köln 1963, σ. 92, M. Eder, Die Religionen der Chinesen, ἐν Fr. K ö n i g, Christus und die Religionen der Erde, Handbuch der Religionsgeschichte, Herder-Freiburg, τ. III, 1961², σ. 319 ἐξ., F. K. Numazawa, Die Religionen Japans, ἐν Fr. K ö n i g, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 393 ἐξ., P. Zoetmulder, Die Hochreligionen Indonesiens, ἐν W. Stöhr - P. Zoetmulder, Die Religionen Indonesiens, 1965, σ. 223-279. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός. Ἡ Σχολὴ τῆς Ἀμώμου ἢ Καθαρᾶς Χώρας (Jōdo Shū) καὶ ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Hōnen Shōnin ἢ Genkū, Ἀθῆναι 1969, τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ζενισμός (Zen-Buddhismus). Ἀρχαί, Ἐξέλιξις, Νόημα, Ἀθῆναι 1971, σ. 83 ἐξ., Ντ. Τ. Σουζούκι, Ζέν ἢ Ἐσωτερικὸς Βουδδισμός, μὲ πρό-λογο τοῦ Κάρλ Γιούγκ, Μετάφραση Σοφίας Ἀντζακ, Ἀθήνα 1975, Eugen Herrigel (Bungaku Hakushi), Τὸ Ζέν καὶ ἡ τέχνη τῆς τοξοβολίας, Μετάφρ. ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ Φοίβος Πιομπίνος, ἐκδ. Πύρινος Κόσμος, Ἀθήνα 1979, Βουδδισμός, Ζέν, Τύπος καὶ Οὐσία. Συλλογὴ καὶ Μετάφραση Εὐάγγελος Γραμμένος, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1977, D. T. Suzuki, Erich Fromm, Richard De Martino, Ζέν-Βουδδισμός καὶ Ψυχανάλυση, Μετάφρ. Ἀθηνᾶ Τσόγκα, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1979. W. Schilling, Einst Konfuzius, heute Mao Tsê-tung, Weilheim/Oberbayern 1971, σ. 83 ἐξ., W. Eichhorn, Die Religionen Chinas, Stuttgart 1973, σ. 156 ἐξ., 191 ἐξ., 290 ἐξ., 395 ἐξ., Fr. Vos, Die Religionen Koreas, Stuttgart 1977, σ. 133 ἐξ., Δ. Βελισσαροπούλου, Ἱστορία τῆς Κινεζικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα-Γιάννινα 1981, τ. 2, σ. 140 ἐξ., Γρ. Ζιάκας, Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων, Α'. Τὰ Ἰνδικὰ θρησκευόμενα, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 332 ἐξ.

τοῦ Amithaba-Budda, καλουμένου ἐν Κίνα μὲν A-mi-to-fo, ἐν Ἰαπωνίᾳ δὲ Amida. Ὁ Βούδδας οὗτος «τοῦ ἀτελευτήτου φωτός» ἢ τῆς «καθαρᾶς καὶ ἀμώμου χώρας», θεωρούμενος ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν σωτὴρ τῶν Κινέζων καὶ Ἰαπώνων Βουδδιστῶν, ἐδημιούργησε τὸν νοσταλγούμενον μακάριον παράδεισον, εἰς τὸν ὅποσον ἐκπληροῦνται αἱ προσδοκίαι καὶ τὰ ὄνειρα τῶν πιστῶν, οἱ ὅποιοι δύνανται ἐνταῦθα νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἡθικὴν τῶν τελείωσιν, ἥτοι τὴν λύτρωσιν διὰ τῆς εἰσόδου τῶν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀταραξίαν τοῦ νιρβάνα. Ἀπλῇ προφορᾷ ἢ ἐπίκλησις τοῦ ὀνόματος τοῦ Amithaba, ἢ ἀναφορὰ ἀπλῆς προσευχῆς πρὸς αὐτὸν ἤτο ἀρκετὴ διὰ τὴν σωτηρίαν¹¹², παρ' ὅλον ὅτι «τὸ πρόσωπον τοῦ Amida δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ πραγματικότης ιστορικῶς ἀποδεικνυμένη, οὔτε δυνατόμεθα νὰ ἐκλάβωμεν τοῦτον ὡς «προσωπικὸν σωτῆρα». Τοιοῦτον πρόσωπον δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν μυθολογικὴν σφαῖραν καὶ εἰς τὴν σκέψιν τῶν πιστευόντων εἰς αὐτόν»¹¹³. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ «δυτικοῦ παραδείσου», καλουμένου «Sukhavati», τοῦ λυτρωτοῦ Amida-Βούδδα, ἀντικατεστάθη ἡ διανοητικὴ ἀνάλυσις, τουτέστιν ὁ στοχασμός, διὰ τῆς ἐλπίδος τῆς σωτηρίας. Εἰς τὸν ἀπλοῦν λαὸν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ βίωσις τοῦ ἐνδοτέρου νοήματος τοῦ στοχασμοῦ, οὗτος εἶχεν ἀνάγκην οὐχὶ ὑπερτάτων ἀφηρημένων ἀληθειῶν, παρὰ μόνον σωτῆρος προσωπικοῦ.

Ἐν Ἰαπωνίᾳ αἱ δύο μεγάλαι σχολαὶ «Tendai» καὶ «Shingon», χαρακτηριστικαὶ διὰ τὸν Ἰαπωνικὸν Βουδδισμόν, διακρίνονται διὰ τὰς κατ' ἐξοχὴν ἐσχατολογικὰς τῶν δοξασίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀκαριαία καὶ ὁλοκληρωτικὴ φώτισις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Ζενισμού¹¹⁴. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὅρου ἀνάγεται εἰς τὸν Ἰνδικὸν ὅρον Dhyana, ὁ ὅποιος σημαίνει στοχασμόν, ἀποδιδόμενος ὑπὸ τῶν Κινέζων ὡς Ch'an, καὶ ὑπὸ τῶν Ἰαπώνων ὡς Zen.

Ἐνταῦθα ἀναφερόμεθα οὐχὶ μόνον εἰς ἐκείνην τὴν βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἤδη ὑπεσημειώσαμεν, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν «Ζωγραφικὴν τοῦ Zen-Bουδδισμού» ὑπὸ τοῦ Yasuichi Awakawa¹¹⁵, ὡς καὶ τὸν εἰκονογραφημένον τόμον «Βούδδας» τῆς σειρᾶς «Οἱ μεγάλοι ὅλων τῶν ἐποχῶν», ὑπὸ Γκαμπριέλε Μαντέλ Σουγκάνα, τῶν ἐκδόσεων «Φυτράκη».

2. Συμβολικὴ τοῦ Ἀμινταϊσμοῦ-Ζενισμού.

Ἡ ἐρώτησις, ἂν ὁ Ζενισμὸς εἰς Ἰαπωνίαν εἶναι πραγματικὸς Βουδδισμός, ἀπησχόλησε πολλοὺς ἐρευνητάς. Ὁ Δ. Βελισσαρόπουλος ἀναφέρει τὴν ἀπάντησιν τοῦ Kenneth Ch'en¹¹⁶, ἡ ὁποία ἔχει σημασίαν διὰ τὴν συμ-

112. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 47 ἐξ.

113. Δ. Σταθοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 47.

114. Πρβλ. Δ. Σταθοπούλου, Ζενισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 26 ἐξ.

115. Yasuichi Awakawa, Die Malerei des Zen-Buddhismus, München 1970.

116. Ἐν Ἱστορίᾳ τῆς Κινεζικῆς Φιλοσοφίας, τ. 2, Ἀθήνα-Γιάννινα 1981, σ. 150.

βολικὴν τοῦ κινεζικοῦ καὶ ἰαπωνικοῦ Βουδδισμού: «ὁ Ζενισμὸς δὲν ἔχει ἱερὰς γραφάς, οὔτε εἰκόνες τοῦ Βούδδα καὶ τῶν Βοδδισάτβα. Οἱ ἴδιοι οἱ ζενιστὲς ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι βουδδιστὲς, τονίζοντας ὅτι ἡ κεντρικὴ διδασκαλία τοῦ Βουδδισμού εἶναι ἀκριβῶς ἡ προτροπὴ πρὸς τὴ φώτιση. "Ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ Βουδδισμού, ὅπως οἱ ἱερὰς γραφάς, οἱ εἰκόνες καὶ οἱ ἱεροτελεστίαι, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σκηνικὸ καὶ βοηθήματα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς φώτισης. Δὲν ἀποτελοῦν τὴν ἴδια τὴ φώτιση... "Ἀλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Βούδδας δὲν χρησιμοποίησε κανένα ἀπὸ τὰ βοηθήματα αὐτά». Παρὰ ταῦτα ἡ συμβολικὴ τοῦ κινεζικοῦ καὶ ἰαπωνικοῦ Ἀμινταϊσμοῦ ἔχει μὲν ὡς βάσιν ἐκείνην τοῦ Μαχαγιανικοῦ Βουδδισμού, ἐμφανῆ δὲ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ κινεζικοῦ καὶ ἰαπωνικοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Κατὰ τὸν Ἀ. Σιάγκρη¹¹⁷, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Amida, ὁ καλούμενος Dharmākara «ἀποτελεῖ ἀνάγλυφον σύμβολον τῆς ιδέας τοῦ «ὑπερανθρώπου», ὅστις ἐκ τοῦ ἀπωτάτου ὁρίου τῆς σοφίας καὶ εὐσπλαγχνίας βιοῖ τὴν ὑψίστην ἀπολύτρωσιν, ἣν ἐπεκτείνει, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, καὶ εἰς πάντα τὰ ἔμψυχα ὄντα, δημιουργουμένου οὕτως ἐνὸς παραδόξου παλιρροϊακοῦ ρεύματος χαρακτηριστικοῦ τῶν πνευματικῶν σχέσεων τῶν ὑπαρχουσῶν μετὰξὺ σωτῆρος καὶ ὀδυνωμένης κτίσεως. Οὕτως ὁ Dharmākara ὡς συμβολικὴ ιδέα ἐνέχει σπουδαίαν ἀξίαν ἔστω καὶ μόνον διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀπολυτρωτικῶν κατευθύνσεων, ἃς λαμβάνει ἡ νοσταλγοῦσα Ἀμινταϊκὴ ψυχὴ, εἴτε δεχθεῖσα ξένων θρησκείων ἐπιδράσεις, εἴτε διαφυλάξασα μακρὰν τούτων τὴν νοσταλγίαν τῆς ἄλλωστε ἡ ιδέα Dharmākara δὲν παύει νὰ πληροῖ ἐλπίδος τὰς ψυχὰς πλείστων Ἀμινταϊστῶν, οἱ ὅποιοι ἀντικρύζουν ταύτην οὐχὶ ὡς ἀπλὴν ιδέαν, ἀλλ' ὡς ἔχουσιν πραγματικὴν ὄντολογικὴν ὑπόστασιν».

Μίαν συμβολικὴν ἔννοιαν τῆς ὅλης σπουδαιότητος καὶ ἀξίας τοῦ Amida-Βούδδα ἀποτελεῖ ἡ ἐκ χαλκοῦ γιγαντιαία παράστασις τοῦ Amida-Βούδδα (Daibutsu), ὅψους περίπου τριῶν μέτρων, τῆς Καμακούρα, χρονολογούμενη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1252 μ.Χ., ἀποτελουμένη δὲ ἐκ διαφόρων τεμαχίων, τὰ ὅποια συνθέτουν ἐν ἁρμονικῶν καὶ τέλειον σύνολον. Τοῦ ἀριστουργήματος τούτου προηγοῦνται χρονικῶς ἕτερα δείγματα τῆς ἐντόνου πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος τῆς ἀμινταϊκῆς βουδδικῆς τέχνης, ὡς ὁ ἀρχαιότερος διατηρούμενος ναὸς, ὁ Χορῦου-γί, χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ ἔτους 607 μ.Χ. —ὁ μεγαλύτερος ξύλινος ναὸς εἰς τὸν κόσμον— καὶ τὰ κολοσσιαῖα ὀρειχάλκινα ἀγάλματα τοῦ Βούδδα τῆς πόλεως Νάρα, ὅψους ἑνδεκα μέτρων, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ ἔτους 749 μ.Χ. Αἱ κινεζικαὶ καὶ ἰαπωνικαὶ αἰσθητικαὶ ἐκφράσεις προσδιορίζουν τὴν θέσιν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν βουδδιστικῶν καὶ ἀσκητικῆς ζωῆς καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ στοχασμοῦ. Παρὰ τὴν ἐναρμό-

117. Πρβλ. Ἀ. Σιάγκρη, Amida (Amitābha) Βούδδας, ὁ νοσταλγούμενος θεὸς σωτῆρ, Ἀθήναι 1953, σ. 55 ἐξ.

νισίν της πρὸς τὸ κινεζικὸν καὶ ἰαπωνικὸν θρησκευτικὸν βίωμα ἡ βουδδιστικὴ τέχνη διεφύλαξεν ἐνιαῖον τὸ Dharma ὡς πηγὴν καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως. Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς κινεζικῆς γλυπτικῆς σημειοῦται κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἕως τοῦ ἔκτου αἰῶνος μ.Χ., καθ' ὃ εἰς μὲν τὴν Κίναν οἰκοδομοῦνται «παγόδες» πέντε ἕως καὶ δεκαπέντε ὁρόφων, ἐχόντων διακεκοσμημένας τὰς ὁροφάς, εἰς δὲ τὴν Ἰαπωνίαν οἰκοδομοῦνται τὰ ἤδη μνημονευθέντα ἀριστουργήματα. Κατὰ τὸν Γκαμπριέλε Μαντέλ Σουγκάνα¹¹⁸, «ἡ γλυπτικὴ ἀναπτύσσεται σὲ μεγαλειώδη γλυπτικὰ ἔργα τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας Σουεΐ (590-617) καὶ ἡ μορφή τοῦ Βούδδα παίρνει μιὰ χαρακτηριστικὴ ἱερατικὴ εὐγένεια. Κατὰ τὴν περίοδο τῶν Τάγκ καὶ τῶν Σούγκ τὰ μοναστήρια γίνονται ἐπιβλητικοὶ τετράγωνοι πύργοι, ἡ γλυπτικὴ ἀποκτᾷ εὐαισθησία, ἡ ζωγραφικὴ ἐξαιρετικὴ πνευματικότητα, ἀνθίζουν οἱ τέχνες καὶ ἰδιαιτέρως ἡ καλλιγραφία. Μὲ τοὺς Γιουάν (1280-1367) ἐμφανίζεται ἡ μᾶλλον βαρβαρικὴ μεγαλοπρέπεια τῶν ξύλινων ἀγαλμάτων καὶ μὲ τοὺς Μιγκ (1368-1643) ἡ ἐξαιρετικὴ ἐκλέπτυνση καὶ ἡ παρακμὴ τῆς τέχνης, ποὺ θὰ ἐπιδεινωθῇ ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐποχὴ τῶν Τσιγκ (1644-1911)». Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ὁ Ζενισμὸς συνεισέφερε πολιτιστικῶς κατὰ μεγάλον βαθμὸν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν γλυπτικὴν, τὴν ζωγραφικὴν, τὴν συγγραφὴν καὶ τὴν ποίησιν. Εἰς αὐτὴν ὀφείλει ἡ Ἰαπωνία τὸ λεγόμενον «βουνίντο», τὸν ἱπποτικὸν κώδικα τῶν «σαμουράι».

Ὁ Amida κατέστη ἡ προσφιλεστάτη βουδδιστικὴ θεότης, ἰδίᾳ διὰ τῆς πρὸς πάντας ἀπευθυνομένης προσκλήσεως εἰς τὴν μακαρίαν χώραν του, τὴν καλουμένην Sukhavati¹¹⁹.

Ἐξ ἐπόψεως συμβολικῆς ἀξίζει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ Κινέζος μοναχὸς Zendo, ἐπικαλούμενος εἰς τὰ κινεζικὰ Shan-tao (613-681), θεωρούμενός οὐχὶ μόνον ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν κῆρυξ τοῦ δυτικοῦ παραδείσου ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Amida-Βούδδα, ἐζωγράφησε περὶ τὰς 300 εἰκονικὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐμπνευσμέναι ἐκ τῆς καθαρᾶς ἡ ἀμώμου χώρας¹²⁰, τῆς ὁποίας ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὴ σημασία ἐξ ἐπόψεως θρησκευτολογικῆς συμβολικῆς θεωρεῖται ὡς παρηγορία τῶν πνευματικῶς ἀδυνάτων. Ἡ νοσταλγία τούτων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου καὶ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὸν δυτικὸν παράδεισον, συμβολίζει τὸν ἐνθουσιασμόν των ἔναντι τῆς καθαρᾶς ἡ ἀμώμου ἀμινταϊκῆς χώρας, ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Hōnen¹²¹. Ἰδιαιτέραν συμβολικὴν σημασίαν ἔχει διὰ τοὺς ἀμινταϊστὰς ἡ θέσις τῆς χώρας ταύτης, ἥτις τοποθετεῖται πρὸς δυσμὰς, διὸ καὶ καλεῖται «δυτικὸς παράδεισος» ἢ «Δύσις τῆς μακαριότητος». Ἐκαστον ἐκ τῶν τεσ-

118. Ἐν «Οἱ μεγάλοι ὄλων τῶν ἐποχῶν», τ. Βούδδας, τῶν ἐκδόσεων Φυτράκη, Ἀθήνα 1966, σ. 73.

119. Πρβλ. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμὸς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 52.

120. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμὸς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 65.

121. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμὸς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 70.

διὰ τῆς ὁποίας ὁ ξιφομάχος ἐπιδιώκει «νὰ γυμναστεῖ ἡ καρδιά του μὲ τὸ ξίφος»¹⁴¹, ὑπεράνω δὲ ὅλων τοποθετεῖ οὗτος «τὸ ξίφος τῆς ἀλήθειας»¹⁴². Τέλος ἡ ξιφομαχία συμβολίζει τὴν λύτρωσιν ἐκ τῆς σκέψεως τοῦ θανάτου, διὸ καὶ ἡ αἴθουσα τῶν ἀσκήσεων τῆς ξιφομαχίας ὀνομάζεται «ὁ τόπος τῆς φώτισης»¹⁴³. Ἡ νίκη «ἀπ' τὴν ξιφομαχίαν δὲν ἀνήκει στὸν πιὸ εὐκίνητο ἢ στὸν πιὸ δυνατὸ ἢ στὸν πιὸ ἐξασκημένο, ἀλλὰ σὲ κεῖνον ποὺ τὸ μυαλό του εἶναι καθαρό κι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὸν ἐγωισμόν»¹⁴⁴.

Τέλος ἐκ τῶν καθημερινῶν βιοτικῶν προσφιλῶν ἐνασχολήσεων τῶν Ζενιστῶν ἀναφέρεται τὸ τέιον καὶ ἡ «τελετὴ τοῦ τεῖου», ἡ ὁποία παρ' ὅλον ὅτι ἀνήκει εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις τῶν Ἰαπώνων βουδδιστῶν ἔχει ἰδιόζουσαν ἀξίαν ἐξ ἐπόψεως θρησκευτολογικῆς συμβολικῆς, δεδομένου ὅτι συνδέεται ἡ «τελετὴ τοῦ τεῖου» μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς εἰς τὴν Ἰαπωνίαν. Ἡ θρησκευτικὴ συμβολικὴ σημασία τῆς «τελετῆς τοῦ τεῖου» εἶναι ἡ ἀποδέσμευσις καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἄρσεως τῶν ὁρίων μετὰ τὸ ἄρχοντος καὶ ἀρχομένου, ἐξουσιαστοῦ καὶ ἐξουσιαζομένου, κυριάρχου καὶ ὑποτελοῦς, οἰκοδεσπότου καὶ φιλοξενουμένου. Ὁ D. T. Suzuki¹⁴⁵, ἀναφερόμενος εἰς τὴν συμβολικὴν σημασίαν τῆς «τελετῆς τοῦ τεῖου», παρατηρεῖ, ὅτι «ἡ ἀτμόσφαιρα γενικῶς καὶ τὸ ὕψος τῆς «τελετῆς» εἶναι ἐκδηλώσεις τοῦ ἡθους, τοῦ ὕψους, καὶ τῆς χάριτος ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἡρεμία, συναδελφικότης καὶ ἀγαθότης συνδυάζονται πρὸς τὴν αἰσθητικὴν πλευρὰν τῆς ἀφῆς, ὁσφρήσεως, ὁράσεως καὶ ἀκοῆς τῶν ἡχῶν. Ἐνταῦθα ἐπιτυγχάνεται ἡ ἡθικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἁρμονία, ἔχουσα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰρήνην, αὐτάρκειαν καὶ ἐλευθερίαν. Εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει τῆς «μονώσεως τοῦ ἀπολύτου»¹⁴⁶.

141. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 69.

142. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 74.

143. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 76.

144. Πρβλ. D. T. Suzuki - Fromm R. De Martino, Ζὲν - Βουδδισμός καὶ Ψυχανάλυση, μετάφρ. Ἀ. Τσόγκα, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1979, σ. 36.

145. D. T. Suzuki, Zen und die Kultur Japans, München 1958, σ. 65 ἐξ., 71 ἐξ.

146. Πρβλ. Δ. Σταθοπούλου, Ζενισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 122.

σάρων σημείων τοῦ ὀρίζοντος ἔχει ἐξ ἐπόψεως θρησκευολογικῆς συμβολικῆς ἀνάλογον σημασίαν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἀνατολή. Πρὸς ἀνατολὰς κεῖται ἡ θαυμασία χώρα τοῦ Gautama Βούδδα. Καθοριστικῆς σημασίας διὰ τὴν συμβολικὴν τοῦ Ἀμίντα Βούδδα θεωρεῖται ἡ δύσις, καθ' ὅσον ἐν αὐτῇ τοποθετεῖται ἡ Sukhavatī, δηλ. ὁ παράδεισος τοῦ Amida. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ αἰδέα τῆς δύσεως ὡς χώρος μακαριότητος ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ Δύσις τοῦ Ὁσίριδος, τὸ ἱρانيκὸν Var, αἱ νῆσοι τῶν Μακάρων καὶ τῶν Ἑσπερίδων ἐτοποθετοῦντο δυτικῶς»¹²².

Κατὰ τὴν βουδδιστικὴν ἀντίληψιν ὑπάρχουν ἀναρίθμητα πλήθη χωρῶν. Αὗται εἶναι τόσαι ὅσοι καὶ οἱ Βούδδαι καὶ Βοδισάτβαι. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Kammyryosa-Sutra ὁ ἱστορικὸς Βούδδας ἤνοιξε δι' ὅλα τὰ ὄντα τὴν «καθαρὰν χώραν διὰ τῶν ἀπείρων Βουδδῶν ὄλων τῶν τόπων τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ τριμερὴς διαίρεσις τοῦ σώματος τοῦ Βούδδα εἰς σῶμα τοῦ νόμου (hosshin-dharma-kaya), τῆς ἀποκαλύψεως (ojinnirmana-kaya) καὶ τῆς ὑπηρεσίας (ojin-sambhoga-kaya) προϋποθέτει καὶ μίαν «καθαρὰν χώραν» δι' ἕκαστον. Ἐκ τῶν πολλῶν «καθαρῶν χωρῶν», ἕκαστη τῶν ὁποίων προϋποθέτει καὶ ἓνα Βούδδαν, προβάλλει ἡ καθαρὰ ἢ ἁμωμος χώρα, ἡ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀμίντα Βούδδα δι' ὅλα τὰ ὄντα, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ αὐτῶν τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε ἀπεκλείοντο τοῦ φωτισμοῦ ὡς ὄντα ἀνάξια καὶ μὴ καθαρὰ¹²³. Παρὰ ταῦτα καὶ ὁ Ἀμινταῖσμος ὑπεγκρύπτει λανθάνουσαν τρόπον τινὰ ἐξάρτησιν, ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, ἐκ τοῦ μαχαγιανικοῦ Βουδδισμού, ἔστω καὶ ἂν προϋποθέτῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν γυναικῶν νὰ μεταμορφωθοῦν εἰς ἄνδρας ἐπὶ τῷ ἥχῳ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀμίντα Βούδδα, προκειμένου νὰ ἔχουν εἴσοδον εἰς τὴν ἁμωμον χώραν του¹²⁴.

Συμβολισμόν τῶν ἐννέα τάξεων τῆς ἁμώμου ταύτης χώρας παρέχει ἡ εἰκονικὴ παράστασις τῶν ἐννέα κινέζων καὶ ἱαπώνων ἱερῶν προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι φέρονται ὅτι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν χώραν τοῦ ἀμινταϊκοῦ παραδείσου¹²⁵.

3. Συμβολικὴ ἱερῶν ἀντικειμένων.

Συμβολικὴν ἔννοιαν ἔχουν διὰ τὸν Ἀμινταῖσμόν ὠρισμένα ἀντικείμενα, ὡς τὰ κάτωθι: Τὸ ξυράφιον θεωρεῖται σύμβολον τοῦ ἱερατείου, ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ ἐξύριζον τὴν κεφαλὴν των οἱ μοναχοὶ ἅμα τῇ εἰσόδῳ των εἰς τὰς ἱερατικὰς βουδδιστικὰς τάξεις¹²⁶. Τὸ κομβολόγιον θεωρεῖται ὡς ἱερὸν ὄργανον χρησιμεῦσον οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἀπαρίθμησιν προσευχῶν, ἀλλὰ καὶ

122. Δ. Σταθοπούλου, 'Ο Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58 ἐξ.

123. Δ. Σταθοπούλου, 'Ο Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 101 ἐξ.

124. Πρβλ. Δ. Σταθοπούλου, 'Ο Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 103.

125. Δ. Σταθοπούλου, 'Ο Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 109.

126. Πρβλ. Δ. Σταθοπούλου, 'Ο Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75.

ἀποτροπήν κακῶν δυνάμεων¹²⁷. Προέρχεται ἐξ Ἰνδιῶν καὶ εὐρίσκεται ἐν χρήσει εἰς πολλὰ θρησκευτά, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὸν Βουδδισμόν. Ἐνταῦθα χρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἀμίντα Βούδδα, ἀφοῦ ἀναφέρεται ὅτι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Hōnen χρησιμοποιηθὲν ἐξέπεμπε φῶς καὶ «ἐκάστη χάνδρα αὐτοῦ ὁμοίαζε πρὸς ἄστρον»¹²⁸. Αἱ ν ε φ έ λ α ι καὶ ὁ λ ω τ ὁ ς συμβολίζουν εἰς τὸν Ἀμινταϊσμόν ἐκείνους, οἵτινες ἐπιτυγχάνουν τὴν γέννησιν εἰς τὴν ἄμωμον χώραν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον. «Ἐφ' ἐνὸς ἄνθους λωτοῦ παρίσταται καθήμενος καὶ προσευχόμενος ὁ Hōnen»¹²⁹, ὁ δὲ εὐσπλαγχνος Βούδδας θεωρεῖται ὅτι κατοικεῖ ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ χρυσοῦ λωτοῦ, εἰς τὴν χώραν τῆς μακαριότητος. Τέλος, οἱ τέσσαρες ἢ ἑπτὰ πολύτιμοι λίθοι, δηλ. ὁ χ ρ υ σ ὁ ς, ὁ ἄ ρ γ υ ρ ο ς, ὁ β ῆ ρ υ λ λ ο ς καὶ τὸ κ ρ ὕ σ τ α λ λ ο ν, εἰς τὰ ὅποια συγκαταριθμοῦνται ὁ ἐ ρ υ θ ρ ὁ ς μ α ρ γ α ρ ί τ η ς, ὁ ἄ δ ἄ μ α ς καὶ τὸ κ ο ρ ἄ λ ι ο ν, δι' ὧν φέρεται ὅτι εἶναι κεκοσμημένοι αἱ ἀντίστοιχοι πλευραὶ τοῦ δυτικοῦ παραδείσου, συμβολίζουν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ ὁποία βασιλεύει εἰς τὴν χώραν τῆς μακαριότητος.

Ὡς ἱερὸν ζῶον θεωρεῖται ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων ἡ ἄ γ ε λ ἄ ς, ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς ὁποίας χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Ζενισμού. Οὕτως αἱ παραστάσεις τῶν «Δέκα ἀγγελάδων» συμβολίζουν τοὺς «ἀναβαθμοὺς τῆς θρησκευτικῆς γνώσεως τοῦ Βουδδισμού»¹³⁰, ἥτοι τὰς φάσεις καὶ τὰ βαθμιαῖα στάδια τῆς αὐτοεπιγνώσεως, τὰ ὅποια ὁδηγοῦν εἰς τὸν φωτισμόν, ὁ ὁποῖος «ἐρχεται κάποια στιγμή σὰν ἀπὸ μόνος του, σὰ νὰ ὑπῆρχε πάντα μέσα μας καὶ ἀποκαλύπτεται ξαφνικά. Ὡστόσο ἡ πορεία μέσα στὸ χρόνο, προετοιμάζει κρυφὰ τὸ φωτισμόν»¹³¹. Κατὰ τὸν Δ. Σταθόπουλον, «αἱ παραστάσεις προέρχονται ἐκ τῆς χειρὸς κινέζου μοναχοῦ τῆς ζενιστικῆς σχολῆς Rinzai καλουμένου Kakuan (περὶ τὸ 1100 μ.Χ.). Ὁ Kakuan ἰσχυρίζεται, ὅτι ἀνεθεώρησε παλαιότεραν σχετικὴν ἐργασίαν τοῦ Seikyo. Αἱ παραστάσεις τῶν «Δέκα ἀγγελάδων» ἐγένοντο καὶ λαϊκὸν ἀνάγνωσμα, ἀποδοθεῖσαι εἰς λαϊκοὺς στίχους. Τὸ θέμα τῶν «Ἀγγελάδων» ἀπεδόθη καὶ εἰς ἑξ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπωλέσθησαν. Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας τὸ τρίχωμα τῶν «Ἀγγελάδων» σταδιακῶς ἔλευκαίνετο, μέχρις ὅτου ἡ τελευταία ἐξηφανίζετο εἰς λευκὸν κύκλον πρὸς ἑκφρασιν τῆς τελικῆς φάσεως τοῦ φωτισμοῦ, ὅστις εἶναι τελείως λευκός, χωρὶς γραφὴν καὶ ἐκτὸς οἵασδ' ἥποτε περιγραφῆς. Ἐνίστε τὸ

127. Πρβλ. F. Heiler, *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, Stuttgart 1961, σ. 69.

128. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 114.

129. Δ. Σταθοπούλου, Ὁ Ἰαπωνικὸς Βουδδισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 114.

130. Δ. Σταθοπούλου, Ζενισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 107.

131. Πρβλ. Βουδδισμός, Ζέν, Τύπος καὶ Οὐσία, Συλλογὴ καὶ Μετάφραση Εὐάγ. Γραμμένος, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1977, σ. 167.

θέμα εἰκονίζεται συλλογικῶς εἰς τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀγελάδος»¹³². Ἡ ἀγελάς συμβολίζει «τὴν αἰώνια ἀρχὴ τῆς ζωῆς, τὴν ἀλήθεια σὲ δράσῃ»¹³³, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «ἀλήθεια» δὲν νοεῖται τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος ἢ τῆς θείας Πραγματικότητος, ὡς αὕτη ἐννοεῖται ἐξ ἐπόψεως χριστιανικῆς θεολογίας¹³⁴, ἀλλ' ὡς πραγμάτων τῆς ἀληθινῆς φύσεως τοῦ ἀτόμου¹³⁵.

Ἔτερα ἀντικείμενα χρησιμοποιούμενα εἰς τὸν Ζενισμόν μὲ θρησκευτικὴν σημασίαν εἶναι τὸ τόξον καὶ τὸ βέλος, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ στοιχεῖα πρὸς ἐξάσκησιν εἰς τὴν τοξοβολίαν, ἡ ὁποία συμβολικῶς ἀποβλέπει εἰς τὴν παιδείαν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἐναρμόνισίν της μετὰ τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ τοξοβολία χαρακτηρίζεται ὡς «τέχνη χωρὶς τέχνη»¹³⁶, δηλ. τοξοβολία ἄνευ τόξου καὶ βέλους, ὁ διδάσκαλος γίνεται πάλιν μαθητής, ὁ γνώστης ἀρχάριος, τὸ τέλος ἀρχὴ καὶ ἡ ἀρχὴ τελειότης. Σκοπευτὴς καὶ στόχος δὲν εἶναι πλέον δύο ἀντιμέτωπα πράγματα, ἀλλὰ μία ἀδιαίρετος πραγματικότης. Ἡ τοξοβολία γίνεται μία τελειὴ ἐρμηνεία τῆς «Μεγάλης Διδασκαλίας»¹³⁷, κατὰ τὴν ὁποίαν «τότε μόνο ἐπιτυγχάνεται ἡ σωστὴ πνευματικὴ κατάστασις τοῦ καλλιτέχνη ὅταν ἡ προετοιμασία καὶ ἡ δημιουργία, τὸ ἐπαγγελματικὸ καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ συμπλέκονται στενὰ καὶ ἀδιάσπαστα μεταξύ τους»¹³⁸. Ἡ συνεισφορά τῆς τέχνης τῆς τοξοβολίας εἶναι «μὴ πάλιν ποῦ ἐγγίζει τὰ ἔσχατα βάθῃ, ἡ πάλιν τοῦ τοξότη μετὰ τὸν ἴδιον τοῦ ἐαυτοῦ»¹³⁹.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ τόξον καὶ τὴν τοξοβολίαν θεωρεῖται τὸ ξίφος καὶ ἡ ξιφομαχία ὡς συμβολισμὸς τῆς πνευματικῆς ἐξασκήσεως πρὸς βίωσιν τῆς «Μεγάλης Διδασκαλίας». Περὶ τῆς τέχνης τῆς ξιφομαχίας καὶ τῆς σημασίας της διὰ τὸν Ζενισμόν γίνεται λόγος εἰς τὴν πραγματείαν ἐνὸς ἐκ τῶν μεγαλύτερων διδασκάλων τοῦ Ζενισμοῦ, τοῦ Κακουάν, «ἡ Ἀπαθὴς κατανόησις»¹⁴⁰,

132. Δ. Σ τ α θ ο π ο ὕ λ ο υ, Ζενισμός, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 107 ἐξ.

133. Πρβλ. Βουδδισμός, Ζέν, Τύπος καὶ Οὐσία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 167.

134. Ὁ Ζενισμός, κατὰ τὸν σύγχρονον ἐκφραστήν του, τὸν D. T. S u z u k i (πρβλ. Ντ. Τ. Σ ο υ ζ ο ὕ κ ι, Ζέν ἡ ἐσωτερικὸς Βουδδισμός, μὲ πρόλογο τοῦ Κάρλ Γιούγκ, μετάφραση Σοφίας Ἀντζακα, Ἀθήνα 1975, σ. 53 ἐξ.), «δὲν εἶναι θρησκεία μὲ τὴν κοινὴ ἔννοια. Γιατὶ ἡ Ζέν δὲν ἔχει κανένα θεὸ γιὰ νὰ τὸν λατρεύει, οὔτε τελετουργίες, οὔτε μελλοντικὴ κατοικία διὰ τοὺς νεκρούς, καί, τελευταῖο ἀπ' ὅλα, ἡ Ζέν δὲν ἔχει καμμιὰ ψυχὴ ποῦ νὰ τὴν φροντίζει κάποιος ἄλλος καὶ ποῦ ἡ ἀθανασία της ἀπασχολεῖ τόσο πολλοὺς ὀρισμένους ἀνθρώπους. Ἡ Ζέν εἶναι ἐλευθέρη ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ δογματικὰ καὶ «θρησκευτικὰ» φορτία».

135. Πρβλ. Βουδδισμός, Ζέν, Τύπος καὶ Οὐσία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 167.

136. Πρβλ. Eugen Herrigel (Bungaku H a k u s h i), Τὸ Ζέν καὶ ἡ τέχνη τῆς τοξοβολίας, μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ Φ. Πιομπίνος, ἐκδ. Πύρινος Κόσμος, σ. 11.

137. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 41.

138. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 45.

139. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 66.

140. Eugen Herrigel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 68.